

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԳՐԱԿԱՆ—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. Իրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցիին ներհամաւոր՝ Կաթմնակի :

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԴՆԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԻՂ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ԵՐԶԱՆ 1950 Վ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

	Երես
— Շղթայակիրը (1749-1949).	277
Անգուղական Զոյլը.	Ե. Վ. Տ. 283
Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարք Երուսաղեմի.	ՆՈՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ 288
Շղթաներու Լեզուն.	ԵՂԻՎԱՐԻ 293
Խաչ Շղթայակիր.	ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ 297
Ո՛վ Նրմաններ Իւարու...	Գ. ՄՈՒՇԵՆՅ 298
Գրական Նմուշներ Գրիգոր Շղթայակիրից	Հ. Ս. ԱՆԱՍԵԱՆ 299
Գրիգոր Պատրիարք Շղթայակիր իր մահուան 200 ամեակին առիթով.	ՊԱՐԳԵՒ ՎՐԻ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ 310
Շղթայակիր՝ Արքուն Պահակը.	Յ. ՎՐԻ. ՄՈՒՇԵԱՆ 312
Շղթայակիր Պատրիարքութեան Նախընթացը եւ Ամբոյի Դպրեվանքը.	ԳԵՂԱՄ ՍՐԿ. ԳԱԲԵԿԵԱՆ 313
Գրիգոր Շղթայակիր Պատրիարքի Շինարարական Գործը.	Գ. Ս. Գ. 326
ՊԱՏՄԱԿԱՆ	
— Ս. Մեսրոպ.	Ե. Վ. Տ. 324
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ	
— Հեռագիրներ.	331
— Նոր ժառանգաւորացուներ.	331
— Ամսօրեայ լուրեր.	332

Բ Ա Ժ Ն Ն Գ Ի Ն

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգիրն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 10

ՈՒՀԱՆԴՐՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐ ՀԱՍՅԷՒՆ

Redaction of the Armenian Monthly SION

Armenian Patriarchate,

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman (Jordan)

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology

Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

== Ս Ի Ո Ն ==

ԻԴ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1950

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԹԻԻ 10-11

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Շ Ղ Թ Ա Յ Ա Կ Ի Ր Ը

1749-1949

ԲԱՌԵՐ կան, որոնք իբրև իմաստ և պատկեր, ոչ միայն նկարագիր մը և գործ մը կը բարացուցեն, այլ կ'ըսեն աւելին՝ քան ինչ որ հատորները պիտի կրնային ըսել։ «Շնորհալի», «Հայրիկ», «Շղթայակիր», միայն որակեալ անձնաւորութիւններ չեն, այլ գործեր, համբաւներ, և ժամանակի դէմ կռիւն զացած ուժեր, արդիւելու ամենատրոր ժամանակը որ կարենայ իր աւերը գործել։

Անցնող 1949 տարին երկրորդ դարագարն էր մահուանը անոր՝ որ մեր պատմութեան և Հայ երուսաղէմի երախտագիտութեան առջև մանաւանդ, ծանօթ է «Շղթայակիր» մակդիրով։ Պաղեստինի աղէտին պատճառած տրամուլթիւններն ու մտահոգութիւնները արգելք հանդիսացան, որ երկու տարիներ առաջ մտադրուած ու ծրագրուած այս տօնախմբութիւնը և մեծարանքի ու երախտագիտութեան արտայայտութիւնը ըլլար իր ատենին, արժանաւայել մեծարանքով։ Տարի մը վերջ, Սրբոց Յակոբեանց զինուորեալ Միաբանութիւնը խոր երախտագիտութեամբ, յանուն Աթուին և Ազգին, իր յարգանքի տուրքը կը բերէ Սրբոց Յակոբեանց թողած կայներու և ազգին երախտագիտութեանը մէջ իր բացառիկ տեղը ունեցող պատրիարքին՝ որ պատմական անուրով կապեց ինքզինքը այս Ուխտին և անոր ծառայութեան։

Իր գործին բարիքն ու տարողութիւնը կարելի չէ ամփոփել այս տողերուն մէջ, մեծարանքի մը առիթով զրուած։ Ան որուն մահուան Բ. դարադարն է որ կը տօնենք, մին է անշահախնդիր ու անձնագոհ այն մարդէն, որոնք կը կանչուին կարծես նախախնամութենէն, ի սպաս զնելու իրենց հոգեւոր ու մտաւոր բոլոր ուժերը ազգին և անոր պատկանող Հաստատութիւններուն ի խնդիր։

Ճշմարիտ է այն մտածումը թէ ով որ մեծ գործի մը կը լծուի, Աստուծոյ կոչուած պէտք է ըլլայ, ոչ թէ իր անձին փափաքներէն մղուած ստանձնէ այդ գործը, և այս պարագան շատ զեղեցիկ կերպով կը յատկանշուի Շղթայակիրի կեանքին մէջ։ Ինք անհամեմատօրէն առաքինի եւ կրօնասէր,

միշտ տեսակ մը վարանքով նայած էր իր ասպարէզի բարձրագոյն կատարներուն և պէտքերուն: Սակայն երբ հնչեց վայրկեանը ու հրաւէր ընդունեցաւ իր ուխտակից հոգեհարազատներէն և ազգի ներկայացուցիչներէն, զալու և ստանձնելու համար Երուսաղէմի Աթոռին հոգն ու պարտականութիւնը, փրկելու համար կրօնական և ազգային այդ ժառանգութիւնն ու իրաւունքը ստոյգ վտանգէն, չվարանեցաւ երբեք, զիտնալով հանդերձ իր յանձնառութեան դժնդակ ծանրութիւնը: Կը զգար թէ ներքին ձայնէ մը մղուած կ'առնէր այդ քայլը, աւելին՝ կը հաւատար թէ անոնք որ կը հրաւիրէին զինքը այդ պարտականութեան, կ'ընէին զայն յանուն Աստուծոյ և Ազգին:

Անոնք որ մօտէն կը ճանչնային զինքը, իր իղձերուն անկեղծութեանը մէջ, և Երուսաղէմի Աթոռը՝ ժամանակի իր պէտքերու խորութեանը մէջ, վստահ էին թէ նոր թուականի մը առաւօտը պիտի ծագէր Սրբոց Յակոբեանց ամպամած երկնքին տակ: Այդ համոզումը ոչինչ ունէր իր մէջ պատրողական, և արդիւնքն էր ոչ թէ զգացումի մը, այլ սկզբունքի մը:

Այդ սկզբունքը այն մտածումն է ինքնին՝ թէ համայնքներու կեանքին շինութեան գործը ամենէն առաջ և աւելի կը կարօտի բարոյական ուժերու, որոնք երեւան կուզան բարոյական առաքինութիւններով զօրացած գործիչներու միջոցաւ:

Դադափար մըն է այս, որուն ճշտութիւնը հաստատող սրտազրաւօրէն գեղեցիկ ապացոյցներ քիչ չեն եղած մեր ազգային կեանքին մէջ: Հայութեան լաւագոյն օրերը կը զուգադիպին միշտ իր բարոյական մեծութեան թուականներուն: Այդ թուականներէն իւրաքանչիւրին վերև կը սաւառնին դէմքն ու անունը Հաւատքի և Տեսիլքի մարդոց, որոնց մէջ միայն կրնայ ապրիլ «Աստուծոյ հոգին», առաջնորդութեան ճշմարիտ ուժը:

Կոլոտ և Շղթայակիր հոգեկից և հոգեկցորդ վարդապետներ, այդ ոգին և սկզբունքը կը տաճարակէին իրենց մէջ, երբ «ուժգին» արցունքով թիւկունք կը դարձնէին Ամրտուրի երբեմնի բարձրահամբաւ համալսարանին, որ կ'անշքանար իրենց մեծ ուսուցիչի, Վարդանին մահովը, զալու և իրենց հոգիով տաքցնելու Մշոյ Ս. Կարապետ վանքը, որոնց դերը նախախնամական պիտի ըլլար այդ օրերուն, այդ հնադարեան սրբավայրին նկատմամբ ևս, ազատելով նախ իր պարտքերէն, ապա վերաշինելով զայն բնութեան ու մարդկային աւերներէն: Այդ վերաշինութեան գործին առիթով էր որ Կոլոտը Կ. Պոլիս կուզար հանգանակութեան գործով, և փոխանորդ և աթոռակալ կ'ընտրուէր Երուսաղէմի վանքին, ուր մարդկային չարաշունչ աւերը միացած ներքին ու արտաքին նախանձաբեկ, շահամոլ ու վատշուէր միտումներու, իր կործանման գառիթափին վրայ էին բերեր Երուսաղէմի վանքն ու պատրիարքական իշխանութիւնը: Յափըշտակութիւն, աւարառութիւն, հրէշաւոր համեմատութիւններու էին հասած հոն, արդարութեան, խաղաղութեան և աստուածապաշտութեան վայր մը միայն ըլլալու սահմանուած այդ սրբավայրին մէջ:

Կոլոտ պիտի յաջողէր ի վերջոյ զրաւելու Կ. Պոլսոյ Աթոռը, և բաժնելու Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան աւարառութեանէն, հրաւիրելով իր հոգեկցորդ Դրիգոր վարդապետը Երուսաղէմի պատրիարքութեան:

Հ Ր Ա Շ Ք Ը

Գործը որուն կը կանչուէր Շղթայակիրը, դիւրին չէր անշուշտ։ Մեծ պարտականութիւնները և բարձրագոյն Աթոռներու աթոռակալութիւնները, փառքի եւ իշխանութեան կայքեր ըլլալէ աւելի՝ խաչեր են մահաւանդ։ Ժամանակի չարաղէտ բերումները և մարդկային ապիրատութիւնը դաշնակցած, այնպիսի կացութիւն մը ստեղծեցին էին Երուսաղէմի Աթոռին շուրջ, որ Հրաշքի մը պէտքը անհրաժեշտ էր բնականոն կեանք կարենալ ստեղծելու համար հոն։ Եւ սակայն այնքան մեծ էր օրուան բարեմիտ մտածողներու վստահութիւնը նորընտիր պատրիարքին վրայ՝ որ սիրով կը պահանջէին կարծես անկէ որ իր մէջ ապրող հաւատքի մարդը գործէր այդ Հրաշքը։ Հրաշագործելու յատկութիւններ տեսնուած և արդիւնաւորուած էին արդէն իր հոգեկցորդ ընկերին, Յովհ. Կոլոտին մէջ, որ կարճ ժամանակամիջոցի մը ընթացքին կրցած էր ըլլալ ցօղ խաղաղութեան և արև կենսատու, ազգային խռովքի և սպականութեան այդ միջավայրին մէջ, որ կը մթնոլորտուէր Պոլիսէն Երուսաղէմ և այլուր։

Շղթայակիր կը հաւատար այդ հրաշքին, և զիտէր թէ ան արարչագործած էր միշտ նման Հաստատութիւններու մէջ։ Ինք կուգար շարունակելու միայն այդ հրաշքը, որ դարեւելի ի վեր չէր դադրած արդէն այս նուիրական յարկէն ներս, հակառակ ժամանակաւոր արգելքներու և պղտորումներու։ Հրաշք մը չէ՞ր միթէ որ իր ճակատագրին դէմ մաքառող և սակայն իր հոգեկան սրբութիւններուն պինդ փարած ժողովուրդ մը դարբնով կրցած էր պահել Ս. Երկրին մէջ, ուր Վշտին սրբութիւնը և Յոյսին գօրութիւնը այնքան գեղեցիկ կերպով կը խորհրդանշուին, իր դերն ու դիրքը հաւասար գծի վրայ՝ աշխարհի ամենէն հզօր ու յառաջադէմ ազգերու կարգին։

Շղթայակիրը կը հաւատար թէ Լուսաւորչի և Տրդատայ, Վկայասէրի և Պահլաւունեաց, Բազրատունեաց և Ռուբինեանց շինութիւններով, աւանդութիւններով և յիշատակներով սկզբնաւորուած և պայծառացած և Պարոնտէրի և այլոց բարի ջանքերով արդիւնաւորուած սրբազան Աթոռը չէր կրնար խորտակուիլ ժամանակէն պատճառուած չարիքներէն, որքան ալ սուր ըլլային անոնց ակռաները։

Զ Ո Յ Գ Ը

Անտարակոյս առանց Կոլոտին, զուցէ Շղթայակիրը չունենար առիթը կրելու այն շղթան՝ որ զինքը այնքան ամուր կերպով պիտի կապէր Երուսաղէմի Աթոռին։ Միւս կողմէն սակայն իր հոգեկցորդին ներկայութիւնը իրենց գործունէութեան առաջին մէկ օրէն, իրեն համար գօրաւոր երաշխիք մը կ'ապահովէր։

Անխրաւած պիտի ըլլայինք ճշմարտութեան՝ խորհելով միայն թէ պէտքն ու հարկն էին պարզապէս ու բացառաբար որ պատճառ եղան իրենց սերտ գործակցութեան և անդու և հեւ ի հեւ եռանդին, ազգային բարեկարգչական գործին մէջ։ Այդ գործէն առաջ նոյն սրբազան նպատակներով և շղթայով զօդ-

ուած էին իրարու արդէն իրենց միտքերն ու կամքերը: Անշուշտ թէ մտքի և սրտի ճշմարիտ մեծութիւնները անոնք են, որ կրնան ճանչնալ ու գնահատել ժողովուրդի մը կեանքին մէջ զգացուած բուռն պէտքը, անհրաժեշտը, ու, միջոցներու ճշգրիտ դասաւորութեամբ զտնել նաև զայն գոհացնելու հնարաւորութիւնը:

Իրականութիւնը այն է որ Կոլոտ և Շղթայակիր կրցան ճիշտ բույսեր ըմբռնել միջավայրի անուպայ պայմանները, խէթի, մախանքի, շահամուլութեան և յետադիմութեան արտաբերութիւններով արատաւորուած, և զտնել ու իրականացնել անոր սպեղանին, զայն իր անկումի վայրէջքին վրայ վեր բռնող ուժը:

Կոլոտ հասած էր իր ծրագրին գործադրութեան՝ այնպիսի ճշտութեամբ մը, որ հիացում միայն կրնար ազդել: Պարզ իրողութիւն մը չէ՛ր որ տեղի կ'ունենար երկու պատրիարքութեանց կեանքին մէջ: Երբ Կոլոտ յաջողեցաւ Շղթայակիրը Երուսաղէմի պատրիարք կարգել տալ, սրտի անճառելի հրճուանքով մը արձանագրեց, «Եւ այժմ անաւասիկ կամք ի պաշտօն ծառայութեան Տեսաւն գորութեան Տանն Սրբոց՝ կապեալք առ միմեանս հոգևով և մարմնով և եղեալք ողորմելոյ արժանի՝ վասն փրկութեան Սրբոյ Աթոռոյն»:

Ս. Ռ. Ա. ՔԵԼ. Ս. ԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Երջանի՛կ մահկանացու, որ կը զգայ թէ առաքելի մը սիրտը կը բաբախէ իր կուրծքին ներքեւ...: Այդ զգացումը, իր կոչումին գորեղագոյն ըմբռնումովը ամբապնդուած, օրէ օր աւելի կը խորունկցնէր, կը լուսաւորէր իր սէրը դէպի Ս. Աթոռ, դէպի իր գործը, որուն իր հոգին զօդելէ վերջ, իր մարմինն ալ շղթայով կը կապէր: Եւ ամէնքը, բոլոր անոնք՝ որոնց սիրտը պղտորած և զգացումները չորնալ սկսած էին Հայ կեանքի և Հայ եկեղեցւոյ նկատմամբ, սիրով ու պատկառանքով կը կենային, կրկնելու համար իրենց հոգիին մէջ մարգարէին խօսքը, «Իսկ այս ո՞վ է որ դիմեալ զայ յեղովմայ, կարմրութիւն ձորձոց իւրոց ի Բոսորայ, գեղեցիկ պատմութեանաւ և բուռն գորութեամբ»: Սակայն ինքը անհամեմատօրէն խոնարհ և հեզ, իր մոզիչ նայուածքին մէջ բռնած կաթոգին քաղցրութիւնը իր սիրոյն և հաւատքին, և իր աղերսանքը վերածած պահանջի, երկաթեայ անուրը իր վիզը անցուցած կը կենայ եկեղեցւոյ զանձանակներուն և բեմերուն առջև, մեծատուններու դարպասներուն քով, յանուն Ս. Աթոռոյ ուղելու իրենց լուման: Եւ արդիւնքը աւելի քան գոհացուցիչ էր, կիները իրենց զարդերով, մեծատուններ իրենց ոսկիներով և հասարակ ժողովուրդ իր լումաներով կը դիմաւորէին այդ օրերուն նոր առաքելը, որ շրջուած եղբրականութեամբ մը, հոգին փրկելու համար, նիւթին կը կարկառէր իր ձեռքը, անիրաւ մամոնայի բարեկամութեամբ փրկելու համար հոգեկանը:

Շղթայակիր, պատրիարք ընտրուելէն վերջ, ստիպուեցաւ չորս տարիներ Պոլիս մնալ, Երուսաղէմի հաշուոյն նուիրահաւաքութեան և կարգադրուելու կարօտ գործերու ի խնդիր: Ապա եկաւ իր աթոռ, սկսելու համար իր բարենորոգչական և շինարարութեան գործը, իրեն օժանդակ ունենալով միշտ անմոռանալի ու ամէն երախտագիտութեան արժանի Յովհաննէս վարդապետը (Հաննէ), և սրտակից ու գործակից Կոլոտ պատրիարքը:

Կը վճարուին վանքին պարտքերը, կ'ազատագրուին զրաւի զրուած կահերը, արծաթեղէն և ոսկեղէն անօթները: Կը նորոգուի Ս. Յակոբայ տաճարը նոր ի նորոյ զարդարուելով և պատկերազարդուելով: Կը վերաշինուին և իրենց վայել շքեղանքին մէջ կը վերահաստատուին Յովսէփի և Երուսաղէմի միւս եկեղեցիները, և ամբողջական շէնքերը:

Լոկ բառերով կարելի չէ որակել իր աւելի քան բառորդ դարու գործունէութիւնը Երուսաղէմի պատրիարքական աթոռին վրայ: Անիկա ազատարար ու շինարար ըլլալէ առաջ, աստուածարեալ ու հեզահամբոյր եկեղեցականն է, իրաւամբ արժանի «քաղցր աղանի» տիպոսին: Եթէ ուշադրաւ չէ եղած իբրեւ խօսքի և զրչի մարդ, սակայն եղած է իր դարու ազնուական և սուրբ հոգիներէն մին, որ ջանաց ու նիւթեց անդագրում Աստուծոյ փառքին և ազգի սիրոյն ընդմէջէն:

Մտքի լուսաւորիչ մը ըլլալէ աւելի, սրտի լուսաւորիչ մը եղաւ, Մեծն Ներսէսներու, և Ներսէս Դիմողներու կարգէն: Ս. Գրոց իմաստութիւնը, ի հեռուէս հեղինակաւորապաշտութեան, ընկերային նուիրապետութեան բարձրագոյն աստիճանը կը յատկացնէ սրտի բանուորներուն, որոնց կեանքն ու գործը ամրակուռ միութիւն մը կը կազմեն խորհուրդի, զգացումի և կամքի, այսինքն բարեոք ծառայութեան:

Աստուածապաշտութիւն և ազգասիրութիւն իր սրտին և գործին զոյգ թևերը եղան: Իր հոգին նոր չէր որ պիտի զիտնար, թէ կրօնական կեանքի, եկեղեցական կենցաղի և հոգեորական նուիրումի շնորհիւ միայն կանգուն կրնայ մնալ Աստուծոյ Տունը, ու անոր համար իր աւագ մտահոգութիւնը եղաւ արթուն և անթարթ աչօք հսկել և անշէջ պահել կանթեղը զոր իր երախտաւոր նախնիք կախած էին այս նուիրական բարձունքին վրայ, և հաւատացեալներու համբոյրներէն մաշած խորաններու և խաչքարերու առջև: Հայ Երուսաղէմի լուսաւորութեան և պահպանութեան գործը Տիեզերական Երուսաղէմին մէջ, իր մտքի ու հոգիի գերագոյն նպատակը եղաւ, իր աստուածապաշտութեան առհաւատչեան և ազգասիրութեան պատիւը: Իր գործունէութեան ութերորդ տարին, երբ իր նպատակներու և յառաջադրութեանց յաջողութեան ճամբուն վրայ էր այլևս, կը հանէր իր պարանոցէն երկաթէ անուրը, անոր պէտք չունէր այլևս, վասնզի տառապանքի աւելի ծանր չղթան կուգար ծանրանալու իր ուսերուն, իբրեւ շարք փառքի և մեծութեան շքանշաններու, փառքի և պատուոյ սպիներ՝ Աստուծոյ ճշմարիտ զինուորին:

Շղթայակիր անզուգական դէմքը եղաւ Ս. Աթոռոյ պատրիարքներու շարքին մէջ, նման իր անուանակից Գրիգոր Պարոնտէրի: Անոնք մարդեր եղան ուրոնք ջանացին ու տքնեցան, և ժամանակի համատարած աւերին ու ողբերգութեան մէջէն ստեղծեցին գեղեցիկ գործեր՝ արժանի սերունդներու և դարերու երախտապիտութեան:

Աստուծոյ շունչով լեցուած մարդը միայն կրնայ այսկերպ գործել: Առանց այդ սրբութեան դժուար է բացատրել իր և նմաններուն գործը: Տառապեցաւ, ճգնեցաւ ճշմարիտ սուրբի մը պէս և առաքեալի շունչով, իր հոգիի հնոցին մէջ կռելով իր տառապանքի և փառքի «շղթան»:

Ի՞նչ զուգադիպութիւն, որ երկու դարեր վերջ, երբ Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը կուգայ իր երախտագիտութեան տուրքը վճարելու այս Աթոռը իր կեանքով ու դործով պայծառացնող մարդու յիշատակին, Աստուծոյ և ազգին այս Տունը նորէն կը հեծէ ծանր շղթաներու տակ, քաղաքական չարաղէտ բերումներուն իբրև արդիւնք:

Անանկացած չէ անուշտ Ս. Աթոռը, չունի բարերախտաբար զինքը դժուարութեան և արհաւիրքի ենթարկող պարտատէրեր և կեղեքիչներ, ինչպէս էին անոնք Շղթայակիր օրով: Գրաւի դրուած չեն Աթոռին և Ազգին սեփականութիւնը եղող կալուածներն ու հարստութիւնները, և վտանգի ու սպառնալիքի ենթակայ չեն անոնք ինչպէս էին այն օրերուն:

Պաղեստինի աղէտը թէև զրկած է Ս. Աթոռը շուրջ երեք տարիներէ ի վեր, կալուածական և եկամտային իր բոլոր միջոցներէն, սակայն փառք նախախնամութեան և մերազն ժողովուրդի մշտագոհ ոգիին, կը շարունակենք կրել մեր տաղնապը տանելի զրկանքներու զինով:

Միւս կողմէն Ս. Յակոբեանց ուխտանուէր Միաբանութիւնը, հակառակ ժամանակի չարիքներուն, և դժնդակ պայմաններուն, չէ յուսահատած ինքզինքէն և իր ժողովուրդէն, ու չէ վերցուցած իր յոյսը Աստուծմէ: Չկայ Շղթայակիր, բայց կայ Շղթայակիր Միաբանութիւնը, որ կ'ընէ կարելին, իր ժողովուրդին հետ միասին, փրկելու համար Աստուծոյ և ազգին այս Տունը ժամանակի չարիքներէն:

Տարի մը առաջ աղէտին զոհ գնաց Ս. Աթոռոյ բարի և արի Գահակալը, և երեք տարի է որ այդ աղէտը կը դիմակալուի՝ իր բոլոր երեսներուն վրայ, Ս. Յակոբեանց զինուորեալ Միաբանութեան մէն մի անդամին կողմէ:

Հոս ի պատիւ այս Հաստատութեան հոգևոր զինուորներուն՝ պէտք է ըսել թէ այլևս պատմութեան չէ որ կը պատկանին այն սխրալի զոհադործութիւնները, որոնք այս Ս. Ուխտի քաջակորով զինուորներուն է եղած ի վաղուց անտի, և որոնց կոչումն է եղած Ս. Երկրի մէջ մեր կրօնական և ազգային իրաւանց պաշտպանութեան դործը, միջազգային քրիստոնէութեան այս ոստանին մէջ: Այդ դործը իր կարելի և վայել զիտակցութեամբ և լընութեամբ կը շարունակուի այսօր, հակառակ բազմապիսի դժուարութիւններուն:

Անոնք որ տրտում և խարդախ մտայնութեամբ և տրամադրութիւններով կը փորձուին յաճախ տարակուսանքով վերաբերուելու Ս. Աթոռոյ զինուորեալ Միաբանութեան նկատմամբ, թող զան հոս, մեր կրօնի ու ազգի այս յաւերժական յուշարձաններու և զանձատուներու կողքին, տեսնելու հաւատքի և կամքի այն զմայլելի դործը, որ արգասիքն է եղած Ս. Աթոռոյ Միաբանութեան, ինչպէս երէկ, այնպէս ալ այսօր:

Օրհնութիւն, յաւերժ օրհնութիւն յիշատակին անոնց՝ որոնք իրենց արիւնքը, քրտինքը, միտքն ու հոգին սպաս դրին այս նուիրական Հաստատութեան, կրելու համար տառապանքի շղթան, Շղթայակրէն առաջ ու վերջ:

Եւ պատիւ անոնց՝ որոնք կը շարունակեն այդ դործը նոյն ոգիով և զուհողութիւններով:

ԱՆՁՈՒԳԱԿԱՆ ԶՈՅԳԸ

ԺԸ. դարը ներքին երկպառակութեան եւ բարոյական անկման շրջանն է մեր մէջ: Աւելի անցնելով այդ դարու յիշատակարանները, մարդ կը զարմանայ թէ ինչ հրաշք էր որ պահեց Հայոց եկեղեցին:

Մէկ կողմէն բռնակալներու կեղեքումները, միւս կողմէն Հռովմէական եկեղեցւոյ սադրանքը, ու այս բոլորը իր անպատկառութեամբ գերազանցող կարգ մը վեղարաւոր փառամոլներու շահատակութիւնները, պիտի ստեղծէին մեր ԺԷ. դարու ամօթն ու ողբերգութիւնը, որու նման ունեցած չէ գուցէ մեր եկեղեցին նոյնիսկ Լէնկթիմուրներու օրերուն:

Կ. Պոլսոյ մէջ պատրիարքներու փառքի եւ իշխանութեան համար մղած մրցակցութիւնն ու ոճիրները, երուսաղէմի մէջ Ս. Յակոբի եւ Հայոց Ս. Տեղեաց իրաւունքներու կորզումը Յոյներու կողմէն, եւ կրօնական մոլեռանդութիւնէն ծնած քաղաքական մատնութիւնները, որոնց յաճախ կը դիմէին պայքարող կողմերը, իրական աղէտներ կը ստեղծէին երկուստեք, որոնց դատը էին դարձեր Կ. Պոլիս, Երուսաղէմ, եւ մասամբ Պարսկաստան:

ԺԸ. դարը սակայն մեր ժողովուրդի կեանքին վրայ կը բանար նոր պատուհաններ, որոնք աւելի քան երեք միւիթարական էին: Այդ օրերուն Միւիթար Սեբաստացին հերոսական ջանքերով գրական գաղթականութեան մը հիմը կը փորձէր հաստատել: Իսրայէլ Օրին, Պարսկաստանի մէջ, ազատական շարժման մը նախնադասքը կ'ընէր, դժուար բայց վճռական ճիգերով:

ԺԸ. դարու առաջին քառորդին, այս տխուր ժամանակաշրջանին, ինչպէս յիշատակեցինք, Բաղէշի դպրոցը կուգար իր դերը կատարելու, տալով շարք մը պարտաճանաչ առաջնորդներ, սկզբնաւորելով կրթական գեղեցիկ շարժում մը Ամրտոլուի վանքին մէջ: ԺԷ. դարուն Բարսեղ վարդապետի համբերատար ջանքերու շնորհիւ, կարելի եղաւ նորէն հասկնալի դարձնել հին հայկական թարգմանութիւնները յունական փիլիսոփայութիւնէն, քերականութիւն, տրամաբանութիւն, մէկ խօսքով այն ամէնը ինչ որ մեր հոգեւոր գրականութեան մէջ «արտաքին գիտութիւններ» կը կոչուին:

Վարդան վարդապետի արժանաւոր աշակերտներ եւ յաջորդներ եղան Դրիգոր եւ Յովհաննէս վարդապետները: Երկուքն ալ հանճարեղ եւ գործունեայ եւ բարեկարգական միտքերով տոգորուած, նախանձ գրգռելու չափ ժամանակի հացկատակ եւ յետադիմական հոգեւորականներու:

Դժբախտաբար մաքուր ձեռքբէր բարիբուած մտքի եւ հոգիի այս գործը, Վարդան վարդապետի մահէն վերջ կարելի չըլլար շարունակել, վանքի ներքին երկպառակութեան պատճառաւ, այնքան որ Յովհաննէս եւ Դրիգոր վարդապետները անհուն մորմորումով կը լքեն Ամրտոլուի «բարձրահամբաւ եւ մեծ համալսարանը», ուրիշ տեղ գտնելու իրենց համար ասպնջական բոյն եւ գործելու վայր: Երկուքն ալ, որոնք յետոյ ժամանակի եկեղեցական եւ ընկերային կեանքին անզուգական զոյգը պիտի ըլլային, մտքի եւ սրտի ընտիր պաշարով օժտուած էին, եւ իրենց ասպարէզին յաջող կերպով պատրաստուած:

Արցունքով բաժնուելէ վերջ Ամրտոլուէն, հոգեկցորդ այս զոյգ վարդապետները եկան Մշոյ Ս. Կարապետ եւ միաբանեցան անոր: Հակառակ վանքի նեղ կացութեան, անոնք նախ իրենց շունչով, ապա ի գործ դրած ջանքերով տակաւ պայծառացուցին հնադարեան այդ սրբավայրը: Իսկ երբ երկրաշարժէն վտանգուեցաւ վանքը, անոնք

առանց դոյզն յուսահատութեան իրարու խառնեցին իրենց ուժերը, վերաշինելու տաճարը եւ բարեգարդելու սրբավայրը իր բոլոր մասերուն վրայ :

Այս նպատակով Յովհաննէս վարդապետ, մականունեալն Կոլոտ, Դրիգոր վարդապետի կարգադրութեամբ, որ վանահայր եղած էր Ս. Կարապետի, Կ. Պոլիս կը մեկնի իրր վանքի նուիրակ, մայրաքաղաքի հայութեան օժանդակութիւնը խնդրելու Հաստատութեան ի նպաստ : Կ. Պոլսոյ եկեղեցական միջավայրը այս շրջանին աւելի քան տըխուր էր, մարդու եւ մանաւանդ պարտաճանաչ ու մաքուր եկեղեցականի սովը ամէնուրեք զգալի էր : Կոլոտ շուտով իր վրայ կեդրոնացուց բոլոր ուշադրութիւնները, իբրեւ քաջ բեմբասաց, եւ անկեղծ ու կարող գործիչ :

Կ. Պոլսոյ բարեմիտ ազգայինները Սահակ պատրիարքի գլխաւորութեամբ խընդրեցին Կոլոտէն որ ստանձնէ Երուսաղէմի վանքին աթոռակալութիւնը, փրկելու համար այդ ազգային Հաստատութիւնը նախ իր կեղեքիչներէն, յետոյ պարտքերէն եւ կորսներէն : Կոլոտ ստանձնեց գերմարդկային աշխատանք պահանջող այդ գործը, եւ պատուով կրցաւ գայն յաջողութեան ճամբու մէջ դնել : Իր վերադարձին՝ Պոլսոյ պատրիարք ընտրուեցաւ, եւ իր նախատեսութեան ու ծրագրին համաձայն Երուսաղէմի պատրիարք ընտրել տուաւ իր հոգեկցորդը՝ Դրիգոր վարդապետ, բաժնիկով նոյն ատեն Երուսաղէմի Աթոռը Պոլսոյ պատրիարքներու չարաշահութիւններէն :

Դրիգոր վրդ. յանկարծակիի եկած, նախ դժուարացաւ ընդունելու, սակայն տեղի տուաւ Կոլոտի եւ ուրիշներու թախանձանքին եւ ճամբայ ելաւ դէպի Պոլիս, եւ խանդավառ ընդունելութեամբ մտաւ մայրաքաղաք՝ 1717 Օգոստոս 18, Վերափոխման տօնին օրը :

Կոլոտ՝ սիրով եւ արցունքով ողջագութեց «զիւր հայր մեծ վարդապետն Դրիգորիս», հանդիսաւոր ու սրտագրաւ արտայայտութեամբ մը .

«Ո՞վ Սուրբ Տեղեացն պսակադիր,

Խոնարհեցաւ եւ եկիր .

Երեսս հող եւ մոխիր

Ճանապարհիդ որ՝ եկիր» :

Օ Ր Ո Ւ Ս Ն Մ Ա Ր Դ Ը

Եթէ հարկ ըլլար, պատմագրական հին մեթոտի մը հետեւելով, մեր պատմութեան մէջ մի շրջանը ներկայացնել միակ մարդու մը դէմքովն ու անունովը, Երուսաղէմի Աթոռին ԺԼ. դարու կեանքն ու պատմութիւնը պէտք է տիտղոսել եւ կնքել անունովը անոր, որ այս Աթոռի եւ բովանդակ ազգի երախտագիտութեան առջեւ կոչուեցաւ ՇԴԹԱՅԱԿԻՐ :

Իր մահուան այս երկհարիւրամեակին առիթով, երբ քաղաքական դժբախտ բերումով Ս. Աթոռը նորէն կը գտնուի տնտեսական ծանր կացութեան մը առջեւ, իր յիշատակին բովանդակ իրաւունքը եւ Ս. Աթոռոյ զինուորեալ Միաբանութեան խղճմտանքին անբովանդակելի պարտականութիւնն է սրտագին զգացումով անդրադառնալ կեանքին ու խորհուրդին անոր՝ որուն անձն ու գործն ամբողջ, զմայելի նուիրումն եղան այս Աթոռին անոր շահուն եւ ճակատագրին :

Մեծ մարդեր անձնաւորեալ արտայայտութիւնն են իրենց ցեղին եւ ժամանակի ոգիին. անոնց կեանքի պատմութիւնը պէտք է որոնել ո՛չ թէ հոյլ մը թուականներու եւ ծանօթութիւններու մէջ, որով կը հիւսուի կեանք մը, այլ լուսաբանութեան մէջ այն ձգտումներուն եւ շարժառիթներուն, որոնք կը ընդդռնեն անոնց ապրած միջավայրը եւ անոնց գործին մեծութիւնը : Շղթայակիր Հայ Երուսաղէմի մասնաւորաբար, եւ Հայ Եկեղեցւոյ ընդհանրօրէն, խղճմտանքը արձանացնող ամենէն առաքինի մարդը եղաւ իր ժամանակին, ԺԼ. դարու առաջին քառորդը սրբութեամբ ու քաղցրութեամբ օծող :

Որքա՛ն ճիշդ է Քարլայի այն մտածումը թէ պատմութիւնը ուրիշ բան չէ, բայց

կեանքը մեծ մարդոց: Մարդկային ունէկ սխրագործութեան առջեւ երբ կենանք, անկէա ըլլայ պատկեր, շէնք, կամ մարդկային հոգիի եւ մտքի կառոյց եւ շինութիւն, անոր ետեւը կը կենայ անձ մը: Մեր այս գեղեցիկ տիեզերքին ետեւ անգամ կայ անձնաւորեալ ոյժը՝ զոր մենք Աստուած կը կոչենք: Ս. Դիրքը գեղեցկօրէն կ'ըզրաքանէ այս մտածումը թէ «Մարդ է որ գործէ գերկիր»:

Եթէ նկատի ունենանք պատմութիւնը թափօրապետող մեծ մարդոց ցանկը, պիտի տեսնենք որ ասոնք գլխաւոր երեք դասակարգութեան ներքեւ կարելի է խմբել, հերոսներ, ուսուցիչներ եւ սուրբեր: Առաջին դասակարգին պատկանողները հզօր անհատականութիւններ են, Աննիբալ, Կեսար, Նաբոլէոն, ասոնք Աստուծոյ ուժին ազդեցութիւնը կը կրեն իրենց վրայ, եւ կը բարացուցնեն գործը: Ուսուցիչներ՝ գաղափարի ուժ ունեցողներ են, անոնք կոչուին Պլատոն, Արիստոտէլ, Պէյքն կամ Քանդ, Աստուծոյ գիտութեան հնձորներ են, խորհրդանշելով միտքը, ճշմարտութիւնը: Իսկ սուրբերը մարդեր են, որոնք աւելի մօտ են Աստուծոյ, որոնք աւելի մեծ չափով իրենց մէջ կը կրեն զԱստուած, անոնք միջնորդներ են մարդուն եւ Աստուծոյ միջեւ, շղթան՝ որուն օղակներով մարդը կ'առնջուի Դերագոյնին: Սուրբերը հետեւաբար մարդեր են, որոնց ուժը կուգայ իրենց սրբութենէն, որ մասնաւոր տեսակ մըն է ուժի, ու կրնանք ըսել մեծագոյն ուժը:

Մեր մտածումին մէջ, աւանդաբար շինուած սուրբը մեղմ, բարի եւ անուշիկ մարդն է: Ապայն արտաքին այս պատկերին ետեւ պարփակուած կը մնայ անոնց խիզախ ոգին: Եթէ պէտք ըլլայ սրբութեան հոմանիշ բառեր որոնել, կրնանք գայն փոխարինել Բաշուրիւն, ճուրխում եւ զատուած որակումներով: Մարդիկ որոնք զատուած են ոչ թէ ընկերութենէն, այլ աշխարհի չարութենէն, չարութեան ոգիէն, եւ կը հետապնդեն այն՝ ինչ որ կայ դարերու ետեւը, այսինքն մարդկութեան ապագան:

Շղթայակիր իր անձին վրայ կը կեդրոնացնէ առաջին եւ վերջին գոյգ յատկանիշները, անկէա հերոս մըն է իբրեւ գործիչ ու սուրբ մը՝ գործը ձեռնելու կերպին մէջ: Իրապէս սուրբերու յատուկ է մեծ բարեկարգութիւններ իրագործող ոգին, չարութեան եւ քանդումի դէմ խիզախելու եւ զինուելու ոգին: Համայնքներու եւ մարդերու շինութեան գործը կը կարօտի բարոյական մեծ ուժերու:

Կեանքի մէջ եթէ կան քանդող մարդեր, կան անտարակոյս նաեւ շինող հոգիներ: Մարդեր՝ որոնք արեւու ճառագայթի պէս կեանք կուտան իրենց հպած ամէն բանի: Մարդեր՝ որոնք կ'առաջնորդեն իրենց նմանները լաւագոյն եւ բարձրագոյն վիճակներու եւ ճշմարտութեան: Ասոնք շինող մարդեր են, վասնզի ով որ իր շուրջը արժէքներ չի նշմարեր, եւ արժէքներու կարեւորութիւն չի տար, դժուար թէ կարենայ արժէք մը ըլլալ:

Ասոր հակառակ մարդեր կան որոնց ամբողջ գործը բանդել է: Անոնք յոռետես, հիւանդ, ամբարհաւած եւ մանկամիտ հոգիներ են: Վայ այն երկրին կամ հաստատութեան, ուր այս քանդիչ քննադատութիւնն է բաժինը մարդոց ականջներուն եւ լեզուին: Վայ այն ժողովուրդին, որուն կը պակսին հեզ, գիտակից եւ շինարար ոգիով գործաւորներ:

Եթէ գործի մը մեծութիւնը եւ ազնուութիւնը կը չափուի այդ գործին համար կերարկուելիք եւ պահանջելիք ուժերովը, քանդողը ատելութիւն, կիրք եւ նախանձ ունի միայն, մինչ անոր հակառակ շինողը համակրանք, միտք, համբերութիւն երազ ու յոյս կը տածէ իր մէջ:

Քրիստոնէութիւնը շինելու եւ կատարելագործելու մեթոտին եւ սկզբունքին կը հաւատայ, անոր համար յառաջդիմութեան կրօնն է ան, կատարելութեան իր յարացոյցը մարդը Աստուծոյ հաւասարեցնելու չափ նախատեսութիւններու կը ձգտի:

Շղթայակիր սուրբ մըն է եւ հերոս մը նոյն ատեն: Սուրբերը «անաշխարհային» են, աւելի բացորոշ բառերով, օտարականներ եւ պանդուխտներ այս կեանքին համար, այս կեանքի արտաքին երեսին, դրսերելոյթին համար: Շղթայակիր իր օրերու տըրտմութեան, նկարագիրներու խաթարման եւ ապիրատութեան չէր կրնար պատկանիլ անտարակոյս, մաս չունէր անոնց հետ, զատուած կը մնար այն բոլորէն որ իր դարու

մարդոց կը մնար, իբրեւ վիճակ եւ արտայայտութիւն մարդուն յոռի միտումներուն։ Որպէսզի իր հոգիին կարենար մաքրագործել տիղմը՝ ժամանակէն ու մարդերէն գոյացած, անհրաժեշտ էր որ ինքը առաքելի եւ անբիծ ըլլար։

Միւս կողմէն Շղթայակիրը որքան սուրբ, նոյնքան եւ աւելի, հերոս մըն է, եթէ ինչպէս յիշեցինք, նկատի ունենանք դժպիսի ժամանակն ու պայմանները, որոնք իր դարուն էին, ուր մարդկային անպարագիծ լրբութիւնը երկինքին դէմ այնքան տրտմօրէն իր գմբէթն էր յօրինել։ Եթէ ան պահ մը վարանքով կը մօտենար այս դժուարատար գործին, այդ վարանքը սակայն քաջութեան պակասէն չէ որ կուգար, այլ իր գործին ամբողջական գիտակցութենէն։ Ամէն ճշմարիտ հերոսի շրթներուն «Անցո գրաժակս գայս հինէն» խօսքը կայ։ Միայն ծանաղամիտներ եւ յաճախ գործին տարողութիւնը կշռել չգիտցողներ, մանուկի մը խանդավառութեամբ յանձնառու կ'ըլլան իրենց ուժերէն վեր գործերու ստանձնումին։ Մեր Եկեղեցւոյ բոլոր երանեալ հայրապետները Մեծն Ներսէսէն սկսեալ մինչեւ մեր օրերու իր անուանակից Վարժապետեան, այդ վարանքն են ունեցեր։ Սակայն իրենց այլը պարտականութեան մաճին դնելէ վերջ, այլեւս ետ չեն դարձած։ Տարբեր էր կրնար ըլլալ պարագան Շղթայակրին, անիկա իր յանձնառութենէն վերջ իր հոգիին բոլոր թելերովը կ'առնջէր ինքզինքը երուսաղէմի Աթոռի գործին, անոր բարեկարգութեան եւ շինութեան։

Սակայն արդար ըլլալու համար պէտք է ըսել թէ առանց Կոլոտ պատրիարքի հեռատես, կորովի եւ նուիրեալ ջանքերուն, դիւրին պիտի չըլլար այդ գործը։ Անոնք, ինչպէս այլոք, հոս եւս Ս. Աթոռոյ նուիրական աշխատանքին մէջ զիրար կը լրացնէին ու կը գերազանցէին։

Առանց այս անգուգական զոյգին արժէքներու զուգակշիռը ընել փորձելու, պէտք է ըսել թէ Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարքը միտք մըն էր աւելի, իսկ Շղթայակիրը խիղճ մը։ Մէկին մէջ ժամանակի բարեկարգութեան իտէալը կայ, միւսին մէջ խղճմտանքը։ Մին խօսքի, կորովի եւ կամքի աղբւրակն է, մեր նուիրական դարերու երակներէն աւագանուած, միւսին մէջ քրիստոնեայ հոգիի տրամն է որ կը բեմադրուի, զոհաբերութիւններով շողափայլ։

Կոլոտ պատրիարքը իմաստուն մըն է, Շղթայակիր սուրբ մը։ Առաջինը իրերը կը տեսնէ այնպէս ինչպէս որ են, երկրորդը ինչպէս որ պէտք է ըլլային։ Առաջինը կը ծրագրէ ու կ'անցնի անոնց գործադրութեան, երկրորդը այդ հաստատումին մէջ կը զեղու զինք ոգեւորող համոզումին քերմութիւնը։

Բաւական չէ իրաւունք ունենալ, պէտք է նաեւ համոզկեր ապացոյցներ տալ, եւ յառաջադրուած դատին պատկանիլ մարմնով ու հոգիով։ Անձին զոհը, ընկերութեան վրայ կրօնական կամ բարոյական ազդեցութիւն մը ի գործ դնելու համար, առաջին պայմանն է։

Եւ այս ճշմարտութիւնը միայն ԺԸ. դարուն համար չէ. անիկա բոլոր ժամանակներուն կը պատկանի։ Կրօնական հաստատութիւններ արդարեւ միշտ պէտք ունին բարեկարգութեան, մարդկային ընկերութիւնը, ինչպէս բոլոր կենդանի գործարանաւորութիւնները, շարունակ պէտք ունին սնանելու վերանորոգուած հոգեկան սնունդով մը։ Կրօնական նիւթապաշտութիւնը, ծածկոյթին տակ դիմակաւորուած անբարոյականութիւնը, առանձնաշնորհալիներու եսասիրութիւնը, ամէն ժամանակի մէջ կ'երեւին եւ կան, եւ խղճի եւ անշահամէտ հաւատքի մարդոց պարտականութիւնն է անդադար պայքարիլ այս շեղումներու եւ ապականութեանց դէմ։

Ասոր համար չի բաւեր գիտնալ չարիքը, այլ եւ պէտք է զոհուիլ գիտնալ անոր համար, շղթայել ինքզինքը, յետոյ զանոնք շղթայել կարենալու համար։ Անոր համար Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարքին քով անհրաժեշտութիւն մըն էր Շղթայակիրը, եւ փոխադարձաբար։ Անոնք երկուքը երջանիկ միացումով մը զիրար կը լրացնէին զոյգ աթոռներու բարեկարգութեանը մէջ։ Մին չարիքը շղթայի զարնելու կարողութիւնը ունէր, միւսը անոր համար շղթայուելու բարեյօժարութիւնը։

Ա. Դ. Ա. Մ. Ա. Ն. Դ. Ն. Կ. Ա. Ր. Ա. Գ. Ի. Բ. Ը.

Երուսաղէմի մէջ Հայոց վանքը, իր դարաւոր իրաւունքով, շուրջ երկու հարիւր տարի առաջ, ինչպէս ըսինք, տրտում արարքներու եւ գայթակղութեան դատը էր եղած: Ամէն կողմէն շեշտուած անվստահութիւնը խնթաւքի զեղծումներու հանդէպ՝ լքում առաջ բերած էին ամենուրեք: Երկիւղածութիւն թելադրող ամէն սրբութիւն, բարեպաշտութիւն արծարծող ամէն յիշատակ, քրիստոնէութիւն ներշնչող ամէն աւանդութիւն եւ իրականութիւն՝ սրբուած ու ջնջուած էին: Եւ Երուսաղէմ, որուն ուխտաւորը ըլլալ գերագոյն պարծանքն էր հայ քրիստոնէին, սրբապղծուած, մրգապահներու տաղաւարի մը պէս քայքայուած էր:

Անկումն ու կործանումը այնքան խորունկ, այնքան ողբերգական էին՝ որ ամէն մարդու գործը չէր այս տրտմութեան դէմ խիզախել: Աղամանդի պէս ամուր նկարագիր պէտք էր, կարենալ այդ դժուարութիւնները յաղթահարելու: Շղթայակիր յանձն առաւ մտնելու այդ քառսին մէջ, եւ տարիներու անձնուէր յոգնութիւններով՝ նախանձելի ըրաւ կրօնական ջերմեռանդութեան այդ խառնարանը: Շղթայակիրը իր շղթայով բոլոր սիրտերը կապեց Երուսաղէմին, եւ բոլորը հիացումով դիտեցին նկարագրի այդ մարդը, իսկ յաջորդ դարերը երախտագիտութեամբ կեցան իր յիշատակին առջեւ:

Ահա դէմք մը՝ որ զեղծումները, հակակրութիւնները կոխկռտելով դիմած էր իր շինարար նպատակին:

Ահա դէմք մը՝ որուն բովանդակ գործունէութիւնը անկեղծ եւ անկաշառ նուիրում մը եղաւ բարեկարգելու ու բարեգարդելու Երուսաղէմի ազգային Պատրիարքութիւնն ու Աթոռը: Մեծ միտք մը ըլլալէ աւելի, մեծ սիրտ մը, քաղցր ու հեզ նկարագիր մը եղաւ, այն մաքուր ու զրաւիչ տիպարը, զոր որակելու համար կարելի է գործածել միակ ու համապարփակ որակում մը՝ սուրբ բառը:

Անցած պէտք է ըլլայ բոլոր խոնարհ ու ստուերախիտ արահետներէն, ուրկէ անցնիլ պարտադրեցին իրեն՝ հարկն ու խիղճը: Սրտի եւ կամբի իր այդ անփոխանակելի առաւելութիւններու շնորհիւ անհկա պիտի կրնար փրկել Երուսաղէմի Աթոռը, արժանանալով ազգին եւ այս Աթոռի ջերմ երախտագիտութեան:

Ի Բ. Յ. Շ. Ս. Ս. Կ. Ը.

Երկու հարիւր տարի անցեր է այն օրերէն ի վեր, երբ Շղթայակիրը սիրով, ոսկիով, օրհնութեամբ ու փառքով կը լեցնէր այս աղքատացած Աթոռը, սակայն որքան անցած են տարիներ, այնքան աւելի քաղցրացած է իր յիշատակը, ու մեծցած հմայքը իր յաջորդներու սրտին ու մտքին մէջ:

Ճարդ ստգտանքը չէ մօտեցած իր անունին, եւ ազգային պատմութեան նկարասրահին մէջ, եւ սերունդներու երախտագիտութեան առջեւ իր պատկերը մնացած է միշտ պայծառ ու գեղեցիկ, խունկով ու լոյսով փառաւորուած:

Կոլոտ եւ Շղթայակիր մարդեր եղան որոնք նման Սահակ - Մեսրոպ հրաշագործ գոյգին, միասին տքնեցան ու երազեցին եւ համատարած աւերին ու ողբերգութեան մէջ ստեղծեցին գեղեցիկ գործեր՝ արժանի դարերու երախտագիտութեան:

Պատմութիւնը խորհրդանշաններ ունի: Ամէն սերունդ ժառանգութիւն մը կը թողու իր յաջորդ սերունդին, ներշնչման աղբիւր մը: Ամերիկեան ժողովուրդը որ կարծուածէն շատ աւելի ազատասէր է, ունի իր ազատութեան զանգակը, Ֆիլատէլֆիոյ քաղաքապետարանի մեծ աշտարակէն կախուած: Գերմանները՝ Վալհալայի գերմարդերու գաղափարէն կը ներշնչուին: Անգլիացիք Թրաֆալկարի Սբուէրը ունին: Երուսաղէմի հայ եկեղեցականը ունի Շղթայակրի գործն ու շղթան, իրեւ իր կեանքին, իր գործին եւ իր նուիրումներուն գերագոյն խորհրդանիշ, ու փառք:

Ե. Վ. Տ.

ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻՐ՝ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

(1715-1749)

Մինչ Տարօնի վանքին մէջ աղօթքի և ճգնութեան օրեր կ'անցընէր Գրիգոր Վրդ. Շիրուանցի, ասոյն Պոլսոյ մէջ նոր պատրիարքութեան բարձրացած իր ուսումնակիցը և բարեկամը, Յովհաննէս Վրդ. Բաղիշեցի, մայրաքաղաքին մեծամեծներուն հաւանութեամբ կը յանձնարարէր որ Ս. Պատարագի մէջ իբրեւ Երուսաղէմի պատրիարք յիշատակեն Տարօնի վանքին առաջնորդ Գրիգոր եպիսկոպոսը (1715 Սեպտ. 13): Պոլսոյ մէջ տրուած այս որոշումը կը հաղորդուի Էջմիածին, Աստուածատուր կաթողիկոսին, որ մեծապէս կ'ուրախանայ, վասնզի լաւ կը ճանչնար Շիրուանցիին բարձր արժանիքները, և կը հրամայէ որ Գրիգոր վարդապետ Տարօնէն մեկնի Երուսաղէմ և ստանձնէ առաքելական Աթոռին ծառայութեան ծանրակշիռ գործը: Գրիգոր վարդապետ, շատ մը մերժումներէ ետք, ի վերջոյ կը ստիպուի ընդ առաջ երթալ ազգին որոշման և 1717 տարուոյ Վերափոխման տօնին (Օգոստ. 18) կը հասնի Կ. Պոլիս: Կոլոտ սրտաշարժ խօսքերով և արցունքներով կ'ողջունէ իր հայրապատիւ բարեկամը:

«Ո՛վ սուրբ տեղեաց պսակադիր,

Խոնարհեցար և եկիր,

Երեսս ի հող և մօխիր,

Ճանապարհիդ որ եկիր» (Հաննայ, էջ 128):

Շիրուանցին, հող իմանալով Երուսաղէմի տաղնապալից գրութեան սրտայոյղ մանրամասնութիւնները, իբրեւ Երուսաղէմի Պատրիարք 1717 Հոկտ. 2ին կը գրէ իր անդրանիկ կոնդակը և կը ղրկէ Երուսաղէմ, որով,

1. — Իրեն լիազօր փոխանորդ կը կարգէ Երուսաղէմացի Յովհաննէս (Հաննայ) վարդապետը, և անոր կը յանձնէ Ս. Աթոռին բոլոր գործերուն, գոյքերուն, մուտքին և ելքին հսկողութիւնը:

2. — Գանձապետ կը նշանակէ Մահտեսի Մարկոսը, իրեն օգնական տալով Կիւրեղ վարդապետը, Տէր Մկրտիչը, Մահտեսի Եւստուֆ Թալֆան, Մահտեսի Մկրտիչն ու Մահտեսի Պետրոսը:

3. — Մահտեսի Մարկոս գանձապետին կը հրամայէ որ իր հինգ օգնականներուն գիտութեամբ և փոխանորդ Յովհաննէս վարդապետին միջոցաւ յանձանձէ Ս. Աթոռին պէտքերը և ի հարկին վճարէ պարտքերը:

4. — Բոլոր միաբանները կը յորդորէ որ հնազանդին իր փոխանորդին և օգնեն իրարու:

5. — Յովհաննէս վարդապետին կը պատուիրէ որ իշահ Աթոռին աշխատի եւ ըլլայ անաչառ ամէնուն հանդէպ:

Գրիգոր պատրիարք ցոյց տալու համար հասարակութեան թէ ո՛րքան ծանր պարտքի տակ կը հեծէր Երուսաղէմի Աթոռը, երկաթէ դժուարակիր չղթայ մը կ'անցընէ վիզէն և բանալիով կը կղպէ, ուխտելով որ պիտի չհանէ զայն մինչև որ Ս. Աթոռը ազատուի պարտքի իր կապանքներէն: Այսպէս, վիզը չղթալու զեբրի մը նման, Գրիգոր պատրիարք կը կենայ Պոլսոյ եկեղեցիներուն ղոններուն առջև՝ հանգանակելու համար բարեպաշտներուն նուէրները և ազատելու ազգին պանծալի Աթոռը պարտապահանջներու անտանելի նախատինքներէն: Այդ պատճառաւ է որ ժողովուրդը տուած է իրեն Շղթայակիր մակդիրը, որ այսօր շատ մը պատուանուններէ աւելի քաղցր կը հնչէ մեր կանջներուն:

Մինչդեռ Ս. Յակովբեանց մայրավանքին ծանրակշիռ պարտքերուն ահարկու մղձաւանջը կը տանջէր Շղթայակրի հոգին, նոր փորձութիւն մը երևան կ'ելլէ յանկարծ, այսինքն Ս. Յարութեան հինաւուրց տաճարին նորոգութեան հարցը, զոր յոյները և լատինները յարուցած էին: Հսկայական ծախքեր պահանջող այդ ձեռնարկն ալ կ'աւելնար Շղթայակրի արդէն իսկ ծանրաբեռն ուսերուն վրայ: Բայց Աստուծոյ օգնութեամբ և Յովհաննէս Կոլոտի և ազգին գլխաւորներուն ձեռնաշնորհութեամբ կարելի եղաւ Սուլթանէն ըստանալ յատուկ հրամանագիր, որով հայերը կ'արտօնուէին նորոգելու Ս. Յարութեան մեծ տաճարին մէջ իրենց սեփական սըր-

բատեղիները: Թագաւորական հրամանագիրը կը դրկեն Հաննայ վարդապետին և կը պատուիրեն որ անվարան սկսի նորոգութեան գործին: Կը չփոթի Հաննայ, վասնզի ոչ մէկ դահեկան ունէր պատրաստ, բայց յոյսը դրած Աստուծոյ, և իր պատուական Պետին անձնուիրութեան վերայ, կը ձեռնարկէ վերաշինութեան, և ոչ միայն մեր, այլ և մեր կողմէ Գպտիներուն և Ասորիներուն տրամագրուած սրբատեղիներն ալ վայելչապէս կը նորոգէ:

Գրիգոր և Յովհաննէս պատրիարքներու դիմումով Աստուածատուր կաթողիկոս նուիրակներ կը հանէ որպէսզի հանգանակութիւններ կատարեն և օգնեն Երուսաղէմի Աթոռին: Շղթայակիր հետզհետէ հասնող զուամբներով կը հատուցանէ Ս. Յարութեան նորոգման ծախքերը, կը վճարէ մաս առ մաս Ս. Աթոռին պարտքերը և կը զնէ զանազան հասութարեր կալուածներ Յոպպէի մէջ:

Այսպէս Գրիգոր պատրիարք երկու տարի և չորս ամիս կը մնայ Պոլիս և գործերը բաւական կարգի կը դնէ, ապա մայրաքաղաքին մէջ իրեն փոխանորդ կը նշանակէ Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարքը եւ 1720 Փետրուարին ցամաքի ճամբով կ'ուղևորի դէպի Երուսաղէմ: Երբ կը հասնի Հալէպ կը մնայ հոն ժամանակ մը և կը նորոգէ Հոգեւորներ: Ապա կը մտնէ Դամասկոս: հոն ալ կարևոր նորոգութիւններ կ'ընէ եկեղեցիին և Հոգեւորն վրայ, և պարտքեր կը վճարէ: Վերջապէս Երուսաղէմ կը հասնի 1721 Փետր. 12ին: Իր սրբութեան և առաքինութեան համբաւը իրմէ առաջ հասած էր Երուսաղէմ, որուն բնակիչները խուռն բազմութեամբ կը փութան դիմաւորելու Առաքելական Աթոռին զարմանալի Կալանաւորը:

Շղթայակիր անմիջապէս գործի կը ձեռնարկէ Ս. Աթոռը բարեկարգելու նպատակով: Նախ կը կանոնաւորէ Միաբանութեան կենցաղը և կը սանձահարէ այն միաբանները որոնք անոպայ կեանք մը վարելու վարժուած էին: Ամէնօրեայ եկեղեցական պաշտամունքներուն վայելուչ կերպով կատարումը իրագործելու համար հեղաբարոյ և հաւատացեալ կրօնաւորներ կը կոչէ պաշտօնի: Ան կը զնահատէր իւրաքանչիւրին արժանիքը. լաւերը կը քաջա-

լերէր իսկ վատերը կը խրատէր ու կը սաստէր: Իր անձին օրինակը ամենէն վերը կը փայլէր իբրեւ լուսաւոր տիպար սրբութեան, վեհանձնութեան և աշխատասիրութեան:

Շղթայակիր վիզէն դեռ կախուած կը մնար պարտքերու շղթան: Ան թէ և յաջողած էր մուրհակներուն կարևոր մէկ մասը վճարել, շատ մը կալուածներ և թանկագին իրեր գրաւէ ազատել, և նոյնիսկ նորոգել ու շինել զանազան կալուածներ, այսու հանգերձ էջը հասած իր նպատակակէտին որ էր Ս. Աթոռը իսպառ ազատել պարտքերու բեռէն: Նոյնիսկ փափաք յայտնեց որ քաղաքէ քաղաք և գիւղէ գիւղ շրջի և նուէրներ հանգանակէ, բայց մայրաքաղաքի ազգայիններու ժողովը յարմար չտեսաւ այդ ձեռնարկը, և ուրիշ միջոցներ խորհեցաւ վանքին օժանդակելու համար:

Աւթ տարիներ արդէն անցած էին երբ Գրիգոր պատրիարք իր պարանոցէն կախած էր խորհրդաւոր շղթան: Այդ միջոցներուն կաթողիկոս ընտրուած էր Կարապետ Բ. Աւենցի (1726) և կը գտնուէր Կ. Պոլիս: Հոն էր նաև Հաննայ վարդապետ, Թովմաս և Յակոբ վարդապետներուն հետ, ուր գացած էին Շղթայակիր հրամանով, եպիսկոպոսական աստիճան ստանալու նորընտիր կաթողիկոսէն: Այնտեղ կը կատարուի խորհրդակցութիւն մը ազգին հոգևոր և մարմնաւոր իշխաններուն մասնակցութեամբ և կ'որոշուի զրել Գրիգոր պատրիարքին որ այլևս հանէ շղթան իր վիզէն, քանի որ Աստուած ազատած էր Ս. Աթոռը այնքան պարտքերէ և վտանգներէ: Անոնք դիտել կուտան որ այդ շղթան նախատինք մըն էր ամբողջ ազգին: Եւ գործնական կերպով ցոյց տալու համար իրենց կարեկցութիւնը հինգ հազար դահեկան ալ կը յանձնեն Հաննայ վարդապետին որ նամակին հետ տանի իր Պետին: Ազգին կամքին առջեւ տեղի կուտայ հեղահոգի պատրիարքը եւ լալով համբուրելէ ետք կը հանէ վիզէն այն շղթան զոր կրած էր իբրեւ պանծալի շքանշան մը: Ատկէ յետոյ էր որ առաջին անգամ ըլլալով Շղթայակիր կը բարձրանայ Առաքելական Աթոռ և կը պատճառէ մեծ ուրախութիւն Միաբանութեան և ժողովուրդին: Պարտքերու ամբողջական ջնջումը կ'իրականանայ 1728ին, Շղթայակիր ընտրութենէն տաս տարի վերջ:

Պոլսոյ մէջ կարապետ կաթողիկոս, Եովհաննէս պատրիարք և Հաննայ եպիսկոպոս խորհրդակցաբար կ'որոշէն որ Երուսաղէմի Աթոռը այնուհետև չմիացուի Պոլսոյ Աթոռին և աշխարհական նազըրներ գործակալ չգրուին Աթոռին իբրև վերակացու, այլ Երուսաղէմի պատրիարքութեան կոչուին Միաբանութեան մէջէն իրենց ծառայութեամբ, փորձառութեամբ և սրբութեամբ արժանաւորագոյն անձեր։ Այս որոշման անշուշտ համամիտ էր նաև Ս. Աթոռոյ պատրիարքը։

Բայց Շղթայակիր դեռ ունէր ուրիշ տագնապներ իր առջև։ Ծոռադատիկը, որ հայոց և յունաց միջև աղէտալի կոխնէրու տեղի տուած էր անցեալին, ահա նորէն կը հանդիպէր 1729ին, Շղթայակրի հեռատես միտքը կը ճգնի առաջքը առնել այդպիսի ողբալի շփոթութիւններու, և մասնաւոր աղօթքներով կը դիմէ Աստուծոյ զթութեան։ Վերջապէս կը մօտենայ վտանգաւոր թուականը։ Յոյներն ալ իրենց կարգին տրամադրութիւն կը ցուցնեն խաղաղ լուծման մը. կ'ընդունին Շղթայակրի առաջարկը, որուն համաձայն յոյներու Զատկին, որ հայոց ալ Ծաղկապարզն էր, մինչև իրենց արարողութեանց վերջանալը ոչ մէկ հայ պիտի մահէր Ս. Յարութեան Տաճարը, և փոխադարձաբար հայոց Զատկին ալ ոչ մէկ յոյն ոտք պիտի կոխէր հոն, բացի տաճարին մէջ բնակող միաբաններէն։ Երկուստեք ընդունուած այս կարգադրութիւնը կը հաղորդուի կառավարութեան և յատուկ արքայական հրամանագրով կը հաստատուի, և իւրաքանչիւր ազգ առանձին խաղաղ սրտով կը կատարէ Փրկչին յարութեան հրաշափառ տօնը։

Շղթայակրի շինարարական ձեռնարկներուն մեծ օժանդակ հանդիսացած է Ակնցի Սեղբեստրոս կամ Սեղբոս Ամիրայ Երեւանեանց, որ 1727ին Պոլսէն Երուսաղէմ ուղևորի կուգայ հետը բերելով՝ Ս. Յակոբեանց Տաճարը ձեփելու և բռնելու արտօնագիրը, զոր Շղթայակիր Բ. Դուռնէն խնդրած էր Յովհաննէս Կոլոտի միջոցաւ։ Սեղբոս Ամիրան Երուսաղէմ կը մնայ նորոգութեան ամբողջ ընթացքին և կը խրախուսէ պատրիարքը որ բան մը պահաս չմնայ։ Այս առթիւ է որ ճարտար նշարիչ տիրացու Յովհաննէսի ձեռքով գրծ-

ուած ընտիր պատկերներով կը զարդարեն տաճարին պատերը։ Նոյնպէս հաճոյատեսիլ յախճապակներով կը պննեն տաճարին որմերուն ներքին մասերը և յարակից մատուռներու որմերը։ Սեղբոս Ամիրան շատ յիշատակներ կը թողու Ս. Երկրին մէջ և ժամուցներ կը սահմանէ ժամարարներուն, որպէսզի ամէնօրեայ պատարագներու միջոցին յիշեն իր հին և նոր նշնցեալները։

Բացի Սեղբոս Ամիրայէն, Տարսիսիցի — Կեսարիոյ գիւղերէն մին — Մելիտոն Ամիրան և իր տիկինը Նազլը, և Սեբաստացի Մահտեսի Եսայի կը զարդարեն Ս. Յակոբը զանազան շինութիւններով։

Երբ Շղթայակիր կ'ուրախանար տեսնելով Ս. Աթոռին բարգաւաճումը և եկեղեցիներուն պայծառանալը, դառն հարուած մը վշտանար ըրաւ զինք. ասիկա իր անձնուէր և հաւատարիմ աթոռակալին Հաննայ վարդապետի մահն էր։ Հաննայ տասնևհինգ տարիներ մեծամեծ գոռուութեանց և նեղութեանց մէջ ձեռնհասօրէն վարած էր փոխանորդի պաշտօնը, իր մահը կը զրկէր Շղթայակիրը Աթոռին ամենէն աւելի նուիրուած և կարող իր օգնականէն։ Շղթայակիր այնքան կը սիրէր ևս կը գնահատէր իր գործակիցը որ իր իսկ ձեռքով գերեզման իջեցուց և հանգչեցուց անոր մարմինը (1733 Յուս. 11)։

Հաննայ վարդապետին մահէն յետոյ Շղթայակիր կը ջանայ յարմար փոխանորդ մը ձեռք բերել։ Ոմանք կ'ուզէին Գաբրիէլ վարդապետը, զոր ստիպուած կ'ընդունի Շղթայակիր, մինչև որ Պոլսէն կուգայ Յակոբ վարդապետ Նալեան, Կոլոտի աշակերտներէն, և կը դառնայ Շղթայակրի զնահատութեան և վստահութեան առարկայ և կը ստանձնէ Ս. Աթոռին գործերը, օգնելու համար Ս. Պատրիարքին իր ձեռութեան օրերուն։

Եւ սակայն մեծագոյն տագնապը դեռ նոր երեւան պիտի գար, որ էր յունաց փորձը Ս. Յակոբն ու հայկական բոլոր սրբալայրերը խլելու հայոց ձեռքէն։ Անոնք նման փորձ մը կատարած էին Տարսնեցի Աստուածատուր պատրիարքի ժամանակ (1657) և ձախողած էին։ Այս անգամ, օգտուելով իրենց բարեկամ կարգ մը ազգեցիկ թուրք պաշտօնեաներու վայելած դիրքէն, կը կրկնեն իրենց ոտնձգութիւնը։ Շղթայակիր և Կոլոտ, ազգին զլխաւորներուն հետ կը

լծուին տենդագին աշխատանքի, ազատելու համար ազգին սեպհական սրբավայրերն ու սրբազան իրաւունքները: Նախան Յակոբ վարդապետ կը տանի Պոլիս մեր իրաւունքները հաստատող արքայական հրովարտակները, և Շղթայակիր կը ստիպուի յանձն առնել երկար ու տաժանելի ուղևորութիւն մը գէպի Պոլիս, ուր կը հասնի 1736 Յուլիս 23ին, Ս. Յակոբեանց մայրաւանքը նորէն ազատագրելու համար յափըշտակիչներու անիրաւ ճիրաններէն: Իր և Կոլոտի ճիգերն ու աղօթքները, Մուրատեան Յարութիւն Ամիրայի և Շէյխիւլ-իսլամին գիշերախառն միջնորդութիւնները ի վերջոյ կը յաջողին ստանալու Սուլթանէն Ս. Յակոբի վրայ հայոց պատմական իրաւունքը վերահաստատող գիրը:

Հազիւ խաղաղած էր յունաց յարուցած փոթորիկը երբ լատին միաբաններ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ զանազան ոտընձըղուծիւններ կ'ընեն հայոց դէմ և կը ջանան խափանել մեր կարգ մը իրաւունքները: Շղթայակիր համբերութեամբ կը ջանայ որ բարեկամական միջոցներով համոզէ լատինները ետ կենալու իրենց անիրաւ ընթացքէն: Ի վերջոյ կը ստիպուի գառնալ Երուսաղէմ և անձամբ վերահաստատել տալ հայոց վտանգուած իրաւունքները: Ան Պոլիս մնացած էր չորս տարի և ենթարկուած մեծամեծ ծախքերու, յունաց և լատինաց ստեղծած վէճերուն երեսէն:

Ուրախ օրեր հազիւ թէ պիտի տեսնէր Շղթայակիր և անա նորէն գոյժ մը որ խոցեց իր սիրտը խորապէս. իր մեծ գործակիցը և Ս. Աթոռին ամենէն կարող պաշտպանը, Յովհաննէս պատրիարք Կոլոտ վախճանած էր ի Պոլիս 1741 Փետր. 13ին, մինչ կը յուսար իր ձեռութեան օրերն անցընել Երուսաղէմի մէջ, իր եղբայրակցին մօտ, որ իրեն համար յատուկ յարկաբաժին մը շինած էր: Տրտմեցաւ Շղթայակիր, բայց իր սուգին մէջ կը նշմարէր յոյսի նշոյլ մը յանձին պատրիարքութեան բարձրացած նախնան Յակոբ վարդապետին, որ Կոլոտի ամենէն տաղանդաւոր ձեռնասունն էր և Ս. Յակոբին մատուցած էր արդէն անմուռանալի ծառայութիւններ:

Շղթայակիր պատրիարքին շատ բան կը պարտին նաև Ս. Յակոբեանց Զեռագրատունն ու Գանձատունը: Զեռագիրները, որ ողբալի վիճակի մը մատնուած էին, ազատելու համար փճացումէ, ան գրեց Յովհաննէս Կոլոտին և խնդրեց վարպետ կազմարար մը: Կոլոտ ուղարկեց Գրիգոր ա-

նուն ճարտար արհեստաւոր մը որ նորոգեց վնասուած ձեռագիրները և կաշեպատ կողքեր անցուց, որոնց վրայ երկաթագիր կազապարով դրոշմուած է Գրիգոր պատրիարքի անունը: Իսկ Գանձատունը մեծապէս ճոխացաւ Շղթայակիր շնորհիւ ստացուած թանկագին զգեստներով և անօթներով, որոնք հայկական ստեղծագործութեան և սակերչութեան հիանալի նմոշներ են:

Շղթայակիր Ս. Յակոբեանց վանքին յարակից զանազան տուններ գնելով կը միացնէ վանքին և բոլորը կը շրջապատէ յատուկ պարիսպով, այնպէս որ վանքը բաւական կ'ապահովուի արտաքին ոտընձըղութեանց դէմ, որոնցմէ յաճախ տառապած էր անցեալին: Ներկայ օրերուն ալ մեծ օրհնութիւն մը եղաւ այդ և շատ կեանքեր և ինչքեր ապահովութիւն գտան Ս. Յակոբի օրհնաւ պարիսպներէն ներս:

Շղթայակիր կեանքին վերջին տարիներն ալ ազատ չմնացին ներքին ու արտաքին վիշտերէ, բայց ան հեղութեամբ և համբերութեամբ կրեց այդ բոլորը և մինչև վերջը մնաց առաքելի հետևող իր փրկչին: Իր տառապած մարմինը դադրեցաւ գործելէ 1749 Փետր. 12ին, ութսունամեայ հասակին մէջ: Իր մահը մեծ սուգ պատճառեց միաբանութեան և բովանդակ ազգին: Ան իր ետև կը թողուր սակայն սուրբ և մեծ մարդու մը համբաւը և յիշատակը, որ մինչև այսօր պարծանքի նիւթերէն մին է Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան:

Այսօր դժխեմ բախտին բերումով մենք զրկուած ենք իր գերեզմանին այցելութիւն մը տալու երջանկութենէն, թէպէտև անոր դամբանը հազիւ հարիւր մէթր հեռու է մեր շրջանակէն, իր քաղցր անունը սակայն ամէն օր կը հնչէ տնօրինական սրբավայրերու խնկաբոյր կամարներուն տակ, Ս. Պատարագի ընթացքին, իր համանուն մեծ պաշտօնակցին, Պարոնտէր Գրիգորի անուան հետ:

Իր մահուան երկրորդ դարադարձը կը խորհինք թէ յարմարագոյն առիթ մըն էր այս երկու սրբազան հայրապետները անցընելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Տօնացոյցին մէջ, վասնզի երկուքն ալ իրենց սրբակրօն կեանքով փայլած են իրենց ժամանակին և կը փայլին մինչև այսօր, իբրև պանծալի տիպարներ՝ Հայ Եկեղեցւոյ մեծ հայրապետներու շարքին:

ՆՈՐԱՅՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՇԴԹԱՏԱԿԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐՈՒՍՈՂԷՄԻ

Շաղ մը նիհար ովկիանոսէն Քու գրութեան,
Տեղայ վրան, խուժ անշրդի մեր սիրտերուն,
Տեր դասաւոր, զի աղջն է հոծ վրան նամբուն
Որ կը շանի Քու մեծ սիրոյն:

ԺՂԹԱՆԵՐՈՒ ԼԵԶՈՒՆ

Մարդեր մահկանացու են, երբ կույան իրենց վիճերը, աստուածներ՝ երբ գիտեն լալ ուրիշներու վիճերը:

Պարանոցին ուներ շրթայ, ու ոսկերուն՝
Փռնին հազար դարպասներու.
Աչքերուն մեղր,
Շուրթին օրհնէմն եկեղեցոյ
Աստուածաբալ մեր հայրերուն:
Հագած այսկերպ զրահն երկաթ,
— Պարսփի գօտին —
Շինուած ցեղին անհուն ցաւէն
Ծուէն, ծուէն,
Ան կը կենար այսպէս սեմին
Իր երազին:

Պարանոցին ծանր երկաթ,
Շուրթին՝ օրհնէմն,
Ան կը կենար դարպասներուն եկեղեց-
Պալատներու շէնք մութին: [ւոյ,
Ո՞վ էր մուրիկն այս սրբազան,
Տարաշարհիկ,
Որ սիրէ սիրս, երկրէ երկիր,
Քարէ էր տուր ոսկերն իր նէ:
Զէին հանչցած քուն ու հանգիս
Աչքներն իր,
Ըսպասին մէջ իր Ասրծոյն
Եւ իր ցեղին,
Հրաւաժիպ ու անմահանջ:

Պարանոցին շրթայ ու խաչ,
Դեղին մոխիր երեսներուն.
Ոչ մէկ շրթունք կրնար սակայն
Պատմել կրակն անոր ձայնին,
Երբ կը հնչէր ծանր ու ձոյլ
Ասեաններուն եւ սիրերուն:

Վանք ու պալատ, տուն ու խրճիթ,
Կը բանային մութերն իրենց
Անօրինակ այս մուրիկին,
Որ կը խօսէր շրթաներու կրակ լեզուն:
Որուն սիրէն չափ սրբութիւն,
Իմաստութիւն,
Կը բաշխուէր տոմիկ, օտար,
Մարդոց բոլոր որդիներուն:

Ան կը փալէր, հրուած կարծես
Մեր դարերէն,
Հրաւիրուած մրտաժոյժէն,
Տեսիլներէն աստուածազգեաց
«Ընտիրներուն»,
Դիրն է որոնց այսպէս զոհուիլ
Ու տառապիլ,
Անմահանալ ապա մահով:

Արդար էր ան,
Փռնէն ելած հացի նըման,
Պարանոցին ուներ սակայն,
Պղինձ շրթան,
— Մուրհակ պարտոց —
Ուրիշներու ծով մեղներուն:
Խոնջ ու սրտում եւ ծերացած
Անժամանակ,
Կըրակին մէջ իր յոյզերուն
Առաւելեալ ինք բռնկում,
Կը հալէր իր փողցութենէն:

Օրեր, օրեր ու տարիներ [ւէն,
Քալեր էր ան տաժանի ձիգ համբանե-
Յոգնած սիրտով, բայց երջանիկ,

Նրման մէկուն որ չի փախչիր
Կեանքի գիրէն:

Պարանոցին պղինձ շրջալ,
Թարթիչներուն՝
Փռնին հազար համբաներու:
Զհարցուց օր մ'իր Աստուծոյն,
Թէ ո՞ւր այսպէս զինք կը սանէր,
Աստանդական սաղարդի պէս
Զոր կը հոսէ շունչը հովին:

Գիտէր, գիտէր,
Թէ բրնձակալ սուրն իր սիրոյն,
Կը խորսակէր բէլերն ամէն
Քըմայներուն,
Թէ ուղիէն արցունքներու
Եւ արիւնին,
Համբաներէն խորախորհուրդ,
Մենք կը հասնինք իր մեծ սիրոյն:

Գիտէիր դուն
— Աստուածաբալ մեծ հայրապետ —
Թէ կը գրուի չարիքին հետ
Ամէն բարիք,
Վըրան անհուն իր մատնանին,
Բայց չի կորսուիր հետք մը աղօթք,
Կարիլ մ'արցունք, շող մը ժրպիտ,
Կեօքին մէջ իր անսահման
Արդարութեան,
Մեղի ծովուն վըրայ կամար,
Ու կը փայլի զերդ շողական
Յաւիտեանէ մինչ յաւիտեան:

Գիտէիր դուն,
Թէ մարդն է չար ու զազրելի,
Հեմակ ներկած մեղքերը իր.
Թէ բառերէն իրեն կախարդ
Հոսք կուգար սեւ մեղքերու:

Գիտէիր դուն,
Զարդարանաւ չարը չարով,
Արիւնն ինչպէս չի լուացուիր

Այլ արիւնով:
Լաւ էր փաշէլ ֆողը ներման,
Զերդ վարագոյր ոսկեկարան,
Վըրան սրտին,
Հում կաթ ծըծող
Մարդոց բոլոր որդիներուն:
Ինչ չան բանալ խեցին մեղաց,
Փռուր փռուր լոյսին հանել
Յետը մարդոց:

Բարիքն է լոկ մեզ ապրեցնող,
Լասը ինչպէս
Վերելն անհուն մեղքի ծովուն:
Բարի անուն եւ յիշատակ,
Մեր ամենէն անկապտելի եւ իրական
Գանձերը սուրբ,
Լոկ կը յանձնենք մենք դարերու,
Իբրեւ բիւրեղ ու մարգարիտ:

*

Պարանոցին երկաթ անուր,
Սրտին ժրպիտ,
Խաղաղութեան շունչի մը պէս
Դուն կուգայիր ծիածանուիլ
Այս սուրբ յարկի երկնքին մէջ,
Ծառալեղով տարաշարժիկ
Խունկն հոգիիդ,
Օծող սիրտերն երկնի շաղով:
Ստուերներն իսկ այս սուրբ յարկին,
Նկարներէն իրենց խոժոռ,
Քաղցրահայեաց ու ժրպիտով
Կ'ողջունէին քու գալուստդ
Շնորհաբեր.
Խաղաղութիւն կ'իջնէր անձեդ:

Մարդոց չարիքն ու պրոքութիւնն
Անպարագիծ,
Գըմբէթ նետած մինչեւ երկինք,
Կը յաւակներ իր ետեւէն
Քաշել, տանիլ,
Ժառանգութիւնն այս սրբազան,

Որուն լոյսերն էին խաւար,
Սիւներ՝ կործան:

Որ վիրաւոր, արիւնաբաւ,
Որդիներէն իր հարազատ,
Նըման անոր, այն եղկելոյն,
Օր մը ինկած վէրքերով լի,
Ճամբուն վըրայ երիւզի:
Տարիներով ոչ ոք ուզեց մասնուցանել
Իր շրթներուն դեղ ու դարման,
Եւ վէրքերուն ալ բալասան:

Դարձած այսպէս աղբիւր չոճած,
Դօս ապառաժ,
Հայն ու օտար խոյս կուտային
Իրմէն դժկամ,
Կարծես ախտին չար ժանտախտին
Ուրուականէն:
Անէծք անուան յիշատակին,
Կը կարդային օրը եօթ յեղ,
Մօտն ու հեռուն մարդեր բոլոր:

Ու դուն եկար,
Խուժ, անջրդի սիրտերուն դէմ
Մեակ արդար,
Պատճառն անիծակոտ
Մուրհակ պարտուց,
Նիւթուած այսպէս ձեռքերէ չար,
Իբրեւ անէծք,
Իբրեւ ժանգոտ շրթայ ինկած
Պարանոցին այս դարաւոր
Հաստատութեան:

Ու դուն եկար,
Քաղցր յուզումով կը դողային
Հասուերները այս սուրբ յարկին:
Խաղաղ, անուշ,
Յօղն առտուան կ'իյնայ ինչպէս
Բաժակին մէջ ծաղիկներուն,
Հոգիդ դալար զերթ շարունակ

Կը բացուէր այս յարկին վըրայ,
Ծաղկեցնելով սիրտերը խուժ,
Արգիլելով անուամ հունձին
Ասելութեան սեւ նախանձին:
Կ'ոսկիանար ու կը բացուէր
Մութերուն մէջ,
Այգը կարմիր, սէրը հըզօր,
Ամէն օր նոր փու երազին,
Որ դարէ դար,
Իբրեւ արիւն, իբրեւ նշխար,
Կը բաշխուի զաւկրներուդ
Այս դարաւոր հաստատութեան:

Հոգեւորն էր, տօն տաղաւար,
Սուրբ Յակոբայ զմբէրին տակ
Պատճառով աղջը խորունկ
Քուն դարերուն,
Կ'այգեւորէր հոգին պայծառ
Հայաստանեայց եկեղեցւոյ:
Նորէն ծաղիկ կը բանային,
Խորանն ու բեմ,
Մոմ ու կանթեղ,
Մութն ընելով ոսկի ոստայն
Ու առագաստ,
Հղձանքներու կարօտակէզ,
Լուցուած խորէն խորախորհուրդ
Մեր դարերուն:

* * *

Տարիներ վերջ,
Շուրթին՝ ժրպիտ, աչիւն՝ արցունք,
Երանելին բազմաչարչար,
Սիրքը որուն չնանչըցաւ
Դուլ ու դադար,
Աչերն որուն տարիներով
Զունեցան փուն.
Աղօթաձեւ,
Կեցած Տիրոջ պատկերին դէմ,
Կը դողային իր շրթունքներ:

. . . Աստուածորդի՛,
Յուրսն է ինկած վրան կրակ
Իմ օրերուն,
Ու մօսն եմ ես գերեզմանին,
Ա.վ մը ծովէն ժամանակին,
Որ կը լեցուի մարդոց ցառով
Ու երազով:

Մոմս է նուաղ,
Որ հալեցաւ աւետանակին վրայ փառ-
Ա.խարհն է մութ,
Ու մենք մոմեր,
Մոմեր ներմակ, մոմեր կարմիր,
Վա՛յ աւետանակ չունեցողին:

Աստուածորդի՛
Քեզմով միայն մենք կ'ըլլանք հաց,
Մեր մեղերուն,
Ըսեղծելու սիղմէն անձերը լոյսերուն:
Քու ափերուդ մէջն են անեղ
Սիրերն ամէն մարդոց բոլոր:

Շաղ մը նիհա՛ր
Ովկիանոսէն քու գրքութեան,
Թող միտս իջնէ զերթ մանանայ,
Մենասանին վրայ այս սուրբ,
Փարատելու աղջը մըռայլ

Համբաներէն սերունդներու,
Որ կը քանի քու մեծ սիրոյն:

Ա.ջրդ հրգօր ձող պահպանակ,
Ընդդէմ բոլոր չարիքներուն
Երեսելի աներեւոյթ:
Խաղաղութիւն եւ բարութիւն,
Վրան զալիք սարիներուն,
Մութ սիրերուն
Մարդոց բոլոր որդիներուն:

Տագնապ, կրակ ու տառապանք,
Որոնք կէս դար
Հալածեցին մարմինն իր խեղճ,
Զերթ վառագոյր
Կ'իյնար այլեւս իր երեսէն:
Ու կը հանգչէր իր սուրբ հոգին
Այս աշխարհէն,
Ոսկի բարձին
Երկինքներու:

Խօսքը վերջին իր աղօթքին,
Դեռ դողացող իր շրթներուն,
— Պահէ՛, ով Տէր, Ուխտն այս անփորձ,
Թող չպակսի ձեռք մաքուր
Իր կանթեղին,
Հոգիներէն սրբազան հուր —:

ԵՂԻՎԱՐԴ

ԽԱՉ ՇՂԹԱՅԱԿՐԻ

Դեռ պատանի երբ եկայ
 Զինուորուելու այս Ուխտին,
 Տեսայ կախուած մեկուսի
 Պղինձէ խաչ մը մթին,
 Աւանդատան մերկ պատին:
 Ինձ պատմեցին մեր հիններ,
 Թէ խաչն այդ կախ էր ինկեր
 Պարանոցէն այն մարդուն
 Որ Շիրուանցի կը կոչուէր:
 Խաչն այդ տխուր, խաչն այդ սեւ,
 Իրեն եղած էր ընկեր
 Տառապանքի օրերուն,
 Այս Աթոռի սերտ սիրոյն:
 Հայուն երկիր, հայուն սիրտ,
 Բացուած դարպաս մը ինչպէս
 Իր զերազանց հոգիին:

.....
 Ու այդ օրէն ան դարձաւ
 Այս Աթոռին սրբազան
 Մեծ պատրիարք վշտակիր
 Երանաշնորհ ՇՂԹԱՅԱԿՐԻ:
 Սուգը վերցաւ այս Տունէն,
 Օտարներու լուծն անարգ,
 Պարտքին վիշտալը վայրագ,
 Կը նահանջէր կորակոր:

Երկու լրման դարերու
 Անշրպետին դէմ հսկայ,
 Հոգիս բացուած է հիմա
 Քու հոգիիդ դէմ զիմաց:
 Պարմաններուն մեր փոքրիկ
 Մենք կը պատմենք քաղցրօրէն
 Պատէն կախուած մեծ խաչին
 Խորհուրդն անանց ու խորին:

Դարեր կ'անցնին, բայց մարդիկ
 Աչք սեւեռած այդ խոնարհ
 Աստուածային նշանին,
 Վիզէդ շօրմը ինկած կախ,
 Իբրեւ կտակ մը նորոգ
 Բոլոր անոնցաւ կուգան
 Այս տան օրհնէնքն վայելել:

Ո՛Վ ՆԸՄԱՆՆԵՐ ԻՐԱՐՈՒ...

206

ՇՂԹԱԾԱՆԻՆ ԵՒ ԿՈՒՈՑԻՆ

Մրսազեղուն հաւաստով օրհնեալ հրաւեմ Ս. Բարչին,
Որ անծանօթ երիզով զօղեց իրար ձեր հոգին,
Աւանդութեանցն հայրենի ու փառքերուն ալ անոր
Ընծայելով կեանքը ձեր նուիրումով բարեգոր :

Տարածուեցաք մեր վըրայ որպէս անամպ դուք երկին,
Եղաք բիրախ արտերու պաշտելութեան խորանին,
Ո՛վ նըմաններ իրարու բայց աննըման երրորդի,
Մաքառող միտք չարին դէմ, Տրած քիկունք քիկունքի :

Ձեռնեցիք նիւթը Բաղդով, կեցացնելու մեր հոգին,
Ձունեցաք Բուն ու հանգիստ, ի հեռուկըս ձեր կեանքին .
Նըկըրեցաք բարձունքներ, արհամարհած խոչընդոտ,
Փոխադրելու ազգն աղկաղկ դէպ հորիզոնն անաղօտ :

Նախախնամող Աջն հզօր ձեզ իրարու էր բերած,
Արծառօղիւ սրմոյն ջահն Հաւասքի Տանս իմ հիւծած...
Կանգո՛ւն է ան այսօր դէռ, եւ դարերու կուրծք ցըցած,
Որու շուփին սակ կ'աւնէ հոգիս քոնի՛յք վերապաց :

12 Նոյեմբեր 1950
Երուսաղէմ

Գ. ՄՈՒՇԵՆՅՑ

ԳՐԱԿԱՆ ՆՄՈՅՇՆԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿՐԻՑ

Երանաշունին Գրիգոր Պատրիարք Շիրապակրին նուիրում «Սիրուն» ի այս քիւին՝ մեջ մասնաւոր կարեւորութեամբ տեղ կուտանք Հ. Ս. Անաստանի «Գրական Նեոյշներ Գր. Շիրապակրից» յօդուածին, յոյս տեսած «Էջմիածին» է. Տարի 1950 Մարտ—Ապրիլ քիւին մեջ:

Գրիգոր Շիրուանցին, որ 1715 թ. երուսաղէմի պատրիարք ընտրուելով աւելի է յայտնի դարձել Շղթայակիր մականունով, անգնահատելի ծառայութիւններ է մատուցել երուսաղէմի աթոռին, իր եռանդուն ջանքերի շնորհիւ նրա ծանրաբեռնուած պարտքերը մաքրելով, սրով և նշանաւոր անուն է թողել պատմութեան մէջ:

Այս ահանաւոր մարդու կեանքի մասին նախ քան նրա պատրիարքութիւնը՝ մինչև այժմ գրեթէ ոչինչ ծանօթ չի եղել մեր պատմական գրականութեան մէջ քացի այն դոյզն տեղեկութիւններից, թէ նա Ամրտողի միաբան էր և պատրիարքութեան կոչուելուց առաջ եղել էր Գլակի, այն է՝ Մուշի Ս. Կարապետի վանահայր: Սակայն Հայկ. ՍՍՌ Պետական Մատենադարանի գրչագրերում կան անտիպ նիւթեր, որոնք ոչ միայն լոյս են սփռում այս անուանի հասարակական գործչի կեանքի այդ անծանօթ շրջանի վրայ, այլև ցոյց են տալիս, որ նա այդ շրջանում տուել է նաև մի շարք գրական արտադրութիւններ:

Նպատակ ունենալով ի մի ամփոփել և առաջիկայում հրատարակել Գրիգոր Շղթայակրին վերաբերող այն նիւթերը, որոնք, համոզուած ենք, մեծ շահեկանութիւն կը ներկայացնեն մեր մտաւորական հասարակութեան համար, այս անգամին ուշադրութեան ենք յանձնում նրա գրչին պատկանող երեք տաղեր, որոնք միասնաբար մի առանձին խումբ են կազմում նրա թողած գրական երկերի մէջ, իրենց ներկայացրած լեզուական և ոճական առանձնայատուկ նկարագրով:

Յիշեալ երեք տաղերը գտնուում են Հայկ. ՍՍՌ Պետական Մատենադարանի

№ 737 ձեռագրում: Հեղինակի միւս արտադրութիւնների նկատմամբ այս երեք կտորների ներկայացրած առանձնայատուկութիւնն այն է, որ սրանք գրուած են խրթին լեզուով: Գրիգոր Շիրուանցին, ցանկանալով նմանող լինել իր հոգեկաւոր անուանակցին՝ Գրիգոր Մազիստրոսին, որը, ինչպէս յայտնի է, նոյնպէս խրթնաբան գրուած քներ է թողել X դարից, լայն չափերով արտասովոր բառեր է գործածել այս տաղերի մէջ, ինչպէս և փոխ է առել նրա գործածած չափերը: Բայց այս տաղերի լուծումը այնպիսի մեծ դժուարութիւն չի ներկայացնում, ինչպէս ներկայացրել են Գրիգոր Մազիստրոսի գրուած քները, որովհետև այստեղ օգտագործուած խրթին բառապաշարի հիմնական մասը նրմիա վարդապետի բառարանից է, մնացածը բաղկանում է հայերէն լեզուի թէև քնդհանրապէս արտասովոր, բայց ծանօթ բառերից. իսկ մի քանիսը ուղղակի յուշարէնից են առնուած:

Գրիգոր Շղթայակրի այս տաղերը գրական տեսակէտից թերևս աչքի ընկնող մի արժէք չունեն, թէև այնտեղ պակաս չեն գեղեցիկ ու յաջող պատկերներ, փոխաբերութիւններ, գարձուած քներ, որոնք հեղինակի գրական կիրթ ճաշակն են արտայայտում: Բայց այս տաղերի իրական արժէքը նրանց բովանդակութեան մէջ է, որը պատմական է:

Առաջին երկու տաղերը ներբողներ են, նուիրուած՝ ոմն Յովհաննէս Փաղերայի (Յովհաննէս վարդապետի): Այդ անունը մեզ յայտնում են առաջին տաղի տների սկզբնատառերը, որոնք յօդում են. «Տէր Յովհաննէս Փաղերայ, Գրիգորիսն է ք՞ ծառայ»:

Նոյն տաղի վերջին տները մեզ տալիս են և տաղի յօրինման թուականը:

«Այս ծիր ի բիւ միջի գոլով եղել ծրեալ. երկ եւ մու բլուով յանկիւ առաւելեալ. Յօգոսոսի հրեղիւ հրեղեակ աւուրբէ չափեալ. ՅԱփրոդիսեայ օրն վեցեաբբի բօք անուանեալ»:

Որ է՝ 1694 թ. Օգոստոս 10-ին, Ուրբաթ օրը⁽¹⁾:

Որով է յիշեալ Յովհաննէս Փաղերան:

Այդ անունով նշանաւոր անձնաւորութիւն մենք չենք տեսնում Ամրտօլի վանքում, որտեղ գտնուում էր այդ ժամանակ տաղի հեղինակը: Եւ առհասարակ այդ անունով անքիլ ընկող անձնաւորութեան չենք հանդիպում այս չրջանում հայ հոգեւորականութեան մէջ, բացի Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցի վարդապետից, որը Երուսաղէմի պատրիարք էր: Կարծող են արդեօք Դրիգոր Շղթայակրի այդ երկու ներքողականները նուիրուած լինել այդ անձին, որի անհատական և հասարակական արժանիքները չափ սակաւ են ծանօթ այլուան: Եթէ այո, ապա մենք այս տաղերով կը ստանանք ստույգ ծանօթութիւններ Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցու անձնաւորութեան մասին եւ հէնց դրանով էլ այս տաղերը կ'ունենան պատմական լուրջ արժէք:

Վերլուծելով երկու ներքողեաների բովանդակութիւնը, մենք տեսնում ենք, որ նրանք խկապէս նուիրուած են Երուսաղէմի պատրիարք Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցուն: Հեղինակը խօսքն ուղղելով իր դովաբանած անձին, ասում է.

«Նապաբի դօխոյին և աղամեցեալ,
Նանապետ գանձուց և ուրիշ զվեղ կարգեցեալ»
(Ա, 2):

(¹) Թիւ «միջի», թուական արժէքներով.

$$200 + 20 + 900 + 20 = 1140$$

Թիւ «երկ և մու».

$$2 + 1 = 3$$

Գրիտանէական թուականի տարբերութիւնը՝ 551

1694

Օգոստոսի «հրեղիւ հրեղեակ»ը, այն է 5 + 5, 49 լինի 10, եւ իսկապէս 1694 թուի Օգոստոսի 10-ը ընկնում է Ուրբաթ օր, որ հեղինակն անուանում է «վեցշաբթի» (Տե՛ս նաև բնագրի համապատասխան մասին ծանօթագրութիւնները):

Այսինքն թէ՛

«Դու հարսնացած սուրբ դշխոյին հաճոյանալով, նա քեզ պետ (կամ իշխան) կարգեց իր գանձերին»:

Այստեղ այլաբանօրէն նշուող հարսնացած սուրբ դշխոն՝ Երուսաղէմն է, որի գանձերին, այսինքն՝ ազգային հարստութիւններին և պատրիարքական աթոռին տէր է կարգուել դովաբանողը:

Հեղինակը նրան տալիս է նաև մի շարք վերադիրներ, որոնք բացայայտ են դարձնում այդ և հաստատում: Այսպէս՝ նա երկու անգամ նրան անուանում է սեղեմիսար (Ա, 3. Բ, 12): Յունարէնից առնուած սեղեմ կամ սելիմ բառը (σελιμ «գահ, աթոռ») նշանակում է «պատրիարքական աթոռ, առաջնորդական գահ», ուստի՝ սեղեմիսարը ար («կրող, ունեցող») բարդութեամբ նշանակում է «պատրիարքական՝ առաջնորդական աթոռի տէր, պատրիարք, առաջնորդ»: Հեղինակը նրան անուանում է նաև նալկետ «հովուապետ» (Ա, 1) եւսի «գլխապետ» (Ա, 15), կանիսպետ, «սուրբ պետ» (Ա, 25. Բ. 12), եւ պառուեալ, «առաջնորդի պատիւ՝ աստիճան ունեցող» (Ա, 8), գերամաբուր եւ հոգելի սեր (Ա, 13), և այլն:

Այսպիսով, մենք տեսնում ենք, որ Յովհաննէս Փաղերան Երուսաղէմի հայոց պատրիարքներից մէկն է և, հետեւաբար, նոյնինքն Յովհաննէս վարդապետ Կոստանդնուպոլսեցին է: Այս նոյնացումը աւելի է ամրանում, եթէ մենք ներքողագրի կողմից բերուած որոշ նշումներ կամ ակնարկութիւններ համեմատութեան դնենք Յովհաննէս վարդապետ Կոստանդնուպոլսեցու պատրիարքութեան պատմութեան որոշ անցքերի հետ:

Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցին, որ Նոյնուշի մականունն էր կրում և Աստուածատուր Տարօնեցու աշակերտն էր, Երուսաղէմի պատրիարք է եղել 1685 թ. և մահացել 1694 թ.⁽¹⁾, կամ 1697 թ.⁽²⁾:

Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցին իր

(¹) Բառնարաս Վրդ. Գանձակեցի, Յաջորդութիւն պատրիարքաց Երուսաղէմի, Կ. Պոլիս, 1872 թ., էջ 57:

(²) Աստուածատուր Եպսկ. Տէր - Յովհաննէսեանց, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի, հտ. Ա, Երուսաղէմ, 1890 թ., էջ 404:

պատրիարքութեան սկզբնական շրջանում տնտեսական հակառակորդներ էր ունեցել իր իշխանութեան գէտ: Ինչպէս կարողում ենք նորոգել Պատմութեան մէջ, նրա գէտ՝ ասնական էին հակառակութիւնք ումանց, զի հանապազ նիւթէին նմա չարիւս, յընկենու զնա յաթոռոյն»⁽¹⁾: Այսպիսիներից մէկն էր եղել ոմն Սիմոն եպիսկոպոս, որ 1687 թ. «էտա ի Դրանէ զիշխանութիւն պատրիարքութեան նորոգելմի, . . . և եկեալ ի քաց վարեաց անտի զՅովհաննէս և յինքն կալաւ զաթոռն զամս իբր 4», քայց «ապա ընկեցաւ յաթոռոյն հնարիւք նախորդին իւրոյ»⁽²⁾:

Վանեկով, ուրեմն, իր հակառակորդին՝ Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցին վերականգնել էր իր իշխանութիւնը և վերաբազմել իր գահի վրայ 1691 թ., մեր ներքաշների թուականից երեք տարի առաջ: Այս դէպքին են ակնարկում հետեւեալ բառերը.

«Տաբուն ի տաբիւրնդ վերաբազմեալ» (Ա, 1):

Այսինքն՝

«Տարաբուն եղած (հալածուած), քայց դարձեալ գահիդ վերաբազմած»⁽³⁾:

Մենք այնտեղ ուրիշ արձագանգներ էլ ենք գտնում Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցու գործունէութիւնից: Այսպէս՝ նա Կ. Պոլսից կայսերական հրովարտակ բերել տալով կարեւոր վերանորոգութիւններ էր կատարել Ս. Փրկչի վանքում, որը քաղաքի պարիսպներից դուրս էր գտնուում: Բայց, ըստ սովորութեան, այս շինարարութիւնը տեղական թուրք պաշտօնէութեան ձեռքին առիթ էր ծառայել կեղեքելու համար հայոց վանքը. «զի բազում անգամ քննութիւն արարեալ, հրաման տային նորոգութեան՝ այլ ի ձեռնարկելն հայոց ի գործ՝ յարուցանէին վէճս և խռովութիւնս, պատճառելով պատճառս, և խափանէին զգործն, որպէս յայտ առնեն բազմաթիւ գրեանք

գաղափարներ և այլոց վասն այսր»⁽¹⁾: Ու թէ և ի վերջոյ «հաճեցոյց զկամս նոցա՝ եւ աւարտեաց զնորոգութիւնն, կրկով վիշտս և զնեղութիւնս», սակայն խնդիրը քիչ յետոյ կրկին է արծարծուած նոյն ձևով. «Իսկ այլազգիք նորոգելմի, որոց երկւորդ բնութիւն լեալ էր ազահութեամբ և պէսպէս բարրանօք կորզել զդրամս ի քրիստոնէից, դարձեալ բռնացան ի վերայ միաբանացն Հայոց ի պատճառս նորոգութեան Ս. Փրկչի վանաց՝ զի ումանք ասէին թէ աւելի քան զհրամայեալն շինեալ են զաւելորդ իրս, ումանք թէ հակառակ է օրինաց մերոց, կամ զայլ իմն բանս յօգէին»⁽²⁾: Ս. Փրկչի այս խնդիրը տեւեց մինչև Յովհաննէսի մահը, և նա մինչև վերջն էլ արարար պաշտպանեց հայոց շահերը, յազմահարելով դժուարութիւնները, ո՛չ միայն կաշառի ուժով, որ, ի հարկէ, անխուսափելի էր, այլև զազանաբարոյ, վայրենաբարոյ մարդկանց հանդէպ իր ունեցած շնորհալի և իմաստուն վերաբերմունքով:

Ահա այդ մասին են, մեր կարծիքով, հետեւեալ տողերը.

«Սպեսափառ միտս դու սագործ տեսնել եղեալ, մըսացուցիք ըզմառագեմս յոյժ կարողեմալ» (Ա, 11):

Այսինքն՝

«Բո գործերով տիրոջ նման դու միշտ փառաւոր լինելով, խոժոռագէմ մարդկանց զմայլեցրիւ սրտագին սիրով»:

Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցին իր պատրիարքութեան շրջանում պայքար էր ունեցել նաև լատինների և յոյների ոտնձգութիւնների դէմ: Լատինները, որոնք, անտարակոյս, դեր էին ունեցել եւ Ս. Փրկչի վանքի վերոյիշեալ դժուարութիւնների յարուցման խնդրում, կաթոլիկ պետութիւնների դեսպանների և նրանց ազդեցութեան շնորհիւ, 1691 թ. հակառակութիւն էին սկսել հայերի դէմ, «զի խորհէին մերժել և իսպառ զրկել զնոսա ի տնօրինական Ս. Տեղեաց և յափշտակել զբաժինս նոցա, յօրէ օր սաստկացուցանելով

(1) Անդ, էջ 404:

(2) Անդ, էջ 405:

(3) Մենք վերաբազմեալը թարգմանում ենք «վերաբազմած, կրկին բազմած»: Մեր հեղինակն այստեղ վեր գործ է ածել որպէս մասնիկ, «վերջնապէս, կրկին» նշանակութեամբ, թէ և արտասովոր է այդ, քայց նա սիրում է արդէն շատ ծանօթ բառեր գործածել արտասովոր առումով: Ինչպէս արել է Գրիգոր Մաղիստրոսը:

(1) Աստուածատուր Եպսկ. Տէր-Յովհաննէսեանց, Ժամանակագրական պատմութիւն Ս. Երուսաղէմի, հտ. Ա, էջ 411:

(2) Անդ, էջ 411-412:

զկուրն և զվէճն»⁽¹⁾։ Իսկ յաջորդ տարին յոյները վերսկսել էին իրենց սովորական վէճերը հայերի հետ։ Նրանք լուր էին տալիս թէ «իրբու թէ պատրիարքն Յունաց առեալ իցէ հրովարտակաւ զՍ. Յակոբ ի ձեռաց Հայոց», որ թէև ճիշտ չէր, ինչպէս պարզուել էր յետոյ, բայց այնուհանդերձ դա մի հրովարտակ էր, որով հրամայուեմ էր «յերեկոյի ձրագալուցի Զատակին միայն պատրիարքն Յունաց և կամ փոխանորդ նորին մտցէ ի գերեզմանն Քրիստոսի, և այլք կացցեն արտաքս»⁽²⁾։ Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցին լատինների և յոյնների այս անիրաւ տոնձգութիւնների դէմ արիւարար պաշտպանել էր հայոց իրաւունքները երուսաղէմի դատաւորի առաջ վաւերագրերով և իր պերճաբան լեզուով։ Նրա այս գործերը հանդիսանում էին Հայաստաննայց եկեղեցու և նրա ունեցած դարաւոր իրաւունքների պաշտպանութեան ցայտուն փաստեր՝ ընդդէմ ալաղաւանքիստոնեայ համայնքների և իրաւամբ նկատուեմ էին հայ քրիստոնէութիւնը պաշտպանող և նրա հաւատի հիմքերն ամրապնդող գործեր։ Այդ մասին են ներքոյ դադրի հետեւեալ տողերը.

«Իմանի դու հաւսաւող եղբ քնքեալ,
Ո՛վ մեղաւղ լուսով փառաց փայլասակեալ» (Բ, 9).

Այսինքն՝

«Դու ընտրուեցիր որպէս հաւատի հաստատող, ո՛վ լուսին, որ փառքի լուսով ես փայլատակուեմ»։

Եւ կամ՝

«Դամգազարիչ եւ ջաւագով սէր դու յայտնեալ,

Դրսար պայծառ քան զարուսեալին արփագեղեալ» (Ա, 19).

Այսինքն՝

«Տէր, դու յայտնուեցիր որպէս հաւատի հաստատութիւն և ջատագով, և գտնուեցիր տեւիլ պայծառ քան լուսագեղ արուսեակը»։

Նշենք, որ այն հոգեւորէր շահագրքագութիւնը, որ մենք տեսնում ենք երուսաղէմի պատրիարքի և նրա գործունէութեան վերաբերմամբ Ամրտուլի միաբան Դրի-

գոր Շիրուանցու մօտ իր այս տաղերում, բնաւ արտասովոր երեւոյթ չէ, որովհետեւ Ամրտուլցիները միշտ էլ մօտիկ են կանգնած եղել երուսաղէմի գործերին։ Այսպէս, օրինակ, դեռ 1679 թ. Ամրտուլի առաջնորդ հոգակաւոր Վարդան Բաղիւնցին, որ և մեր հեղինակի ուսուցիչն է, երուսաղէմի համար նաւիրակութեամբ Սպահան էր գնացել⁽¹⁾։ Նրա աշակերտ Նոյնպէս հոգակաւոր Յովհաննէս Կոլոտը, որ և մեր հեղինակի սիրասուն ընկերն էր և նրանից անբաժան է եղել Ամրտուլում և հետագայում, իր մասին խօսելով գրում էր, թէ երուսաղէմի աթոռի սէրը «միշտ կայր սեւեռեալ հոգի իմոյս անարժանութեան...», որպէս գրեթէ իմանկութենէ»⁽²⁾։ Եւ մենք կարծում ենք, որ 1694 թ. գուցէ և մի խմբական այցելութիւն կատարած լինեն Ամրտուլցիները երուսաղէմ, որ առթիւ և շարագրած լինի Գրիգոր Շիրուանցին իր երկու ներբողները։ Այս ենթադրութեանը տեղի են տալիս երկրորդ ներբողի տեւրի սկզբնատառերը, որոնք յօդում են. «Ի ծառայիցս լու...»։

Տարաբախտաբար այս տաղի արտագրութիւնը թերի է մնացել, բայց այդքանն էլ բաւական է տեսնելու համար, որ հեղինակն այդ շարագրել է ի դիմաց իր հոգեկից, սննդակից ընկերների, որպէս ուղերձ՝ երուսաղէմի պատրիարքին, նման առաջինին, որ իր կողմից էր։

Գրիգոր Շիրուանցու ներբողների մէջ զիս կան մի շարք մանր, բայց ուշագրաւ, տեղեկութիւններ Յովհաննէս Կոստանդնուպոլսեցու կեանքի և վարքի մասին։

Ներբողագրի խօսքերից մենք տեսնում ենք, որ այդ ժամանակ արժանաւոր պատրիարքը առաջացած հասակի մէջ էր զբաղւում.

«Է՛՛ ձեք գեղեղունակ յոյժ պատմութեալ» (Ա, 2).

Այսինքն՝

«Ո՛վ ձեք գերիմաստուն, մեծապէս փառաւորուած»։

Նրա անբասիր կեանքը, նրա հոգեկան

(1) Տե՛ս Հայկ. ՍՍԻ Պետ. Մատենադարանի № 7864 ձեռագրի յիշատակարանը, թղ. 324ա.

(2) Դիրք պատմութեանց երկրին Տարօնոյ, որ կոչի Զենոբ, Կ. Պոլիս, 1719 թ., տեսնել յիշատակարանը.

(1) Անդ, էջ 409.

(2) Անդ, էջ 411.

ու բարոյական արժանիքները հիացմունք են պատճառում հեղինակին: Ներբողագիրը նրան անուանում է այլոս՝ «սուրբ» (Ա, 5), ուլիազ՝ «սուրբ» (Ա, 24), անգեղոս՝ «հրեշտակ» (Ա, 7), վերկնուեական՝ «երկնաբնակ» (Ա, 6), մաբուր հոգի մեծ փաղերայ (Ա, 10), և այլն: Գովերգուն նրա առաքինութիւնների և բարեմասնութիւնների գովաբանման համար համեմատութեան եզրեր է փնտռում թանկագին և ազնիւ քարերի մէջ, մէկ առ մէկ, սարգիոն, տպագիրոն, դահանակ, կարկեհան, շափուղա, յասպիս, լիգրիոն, գոճագմ, յակինթ, ոսկեքար, եղնգնաքար, բլուրեղ (Ա, 3-14): Նրան նմանեցնում է խոշոր գետերի, որպիսիներ են Նեղոսը, Տիգրիսը, Եփրատը (Ա, 22, 29, 30): Բացի սրանցից՝ նա խոշոր գրուատիքներ ունի Երուսաղէմի պատրիարքի մտաւորական արժանիքների և կարողութեան մասին, բեմաբան՝ «հռետոր» (Ա, 3), հռետոր կարո՝ «մեծ հռետոր» (Բ, 1), վարժապետ բարգաւանեալ (Ա, 32), ղաբանոս՝ «իմաստասէր» (Ա, 14), իրբինոս՝ «իմաստասէր» (Բ, 1), պարմադոյն Տէլէս աբի՝ «հզօրագոյն և արի գլուխ իմաստասէրների» (Ա, 1), պարմինոս քաջ պարուզան՝ «հանճարեղ քաջ գիտնական» (Ա, 1), յայր յարաճուն յանգաբանող՝ «կայտառ և խորաքննող քերթող» (Ա, 4), Բեհզան յոյժ Բանդեհն հանճարեղեալ՝ «յոյժ բանիբուն և հանճարեղ վերծանող» (Ա, 15), խորին նաւից վիպաբան Բեհզան՝ «խորիմաց ճառերի վիպաբանող և վերծանող» (Բ, 3), իեֆթե ծայրազննող բաւից բանից շարամանեալ՝ «գրուածքների մէջ բառերի անքննելի մասերը վերծանող» (Բ, 8):

Ահա այն թանկարժէք պատմականը, որ գտնւում է Գրիգոր Շղթայակրի երկու ներբողական տաղերի մէջ:

Դաւով երրորդ տաղին, պէտք է ասել, որ սա աւելի խրթին է քան նախորդները: Սրա տների սկզբնատառերը յօդում են՝ «Գրիգոր»:

Յայտնի չէ, թէ ե՛րբ և ի՛նչ առիթով է գրուել այս տաղը: Թուում է, թէ սա նոյնպէս մի ուղերձ է, որ հեղինակի կողմից կարօտով և խոնարհական շեշտով ուղղուած է այն վարդապետներին, որոնց ցանկալի խմբից ինքը զատուել է բախտի

դժբախտ բերումով: Այդ միտքն են արտայայտում 2-րդ և 5-րդ տները: Միւս կողմից 1-ին տան մէջ հեղինակն ասում է, թէ ինքը այս տաղը գրում է պանդխտութեան մէջ, յոյժ գերումեալ: Նա 4-րդ տան մէջ իր մասին ասում է գաղղութեալ «պանդխտած, նժդիհացած»: Իսկ 6-րդ տունը նոյնպէս ցոյց է տալիս, որ նա գտնւում է պանդխտութեան մէջ, բապալ Բեսարս բաճաւեսեալ՝ «նուստ վարդապետ», որ հեռուից է հիանում»:

Իրօք մենք գիտենք, որ Վարդան Բագրիչեցու մահից յետոյ (1705 թ.), Գրիգոր Շիրուանցին Սմրտողից հեռացել է Յովհաննէս Կոլտի և ուրիշների հետ, «հողմավարմամբ իրրու եղեալ տարաքնցիկ»⁽¹⁾, և այնուհետև շատ երկար տարիներ գտնւել է թափառական պանդխտութեան մէջ: Հայկական ՍՍՌ Պետ. Մատենադարանի անտիպ նիւթերից մեզ յայտնի է, որ նա մինչև իսկ գտնւել է Ղրիմում, 1712-13 թուականներին, գուցէ դեռ այդ թուականներէց մի քիչ առաջ էլ, ինչպէս և մի քիչ յետոյ: Նոյնիսկ անհաւանական չէ, որ Շիրուանցին այս տաղը շարագրած լինի հենց Ղրիմում, որտեղ, մեզ յայտնի է, նա գրել է ուրիշ տաղեր ևս: Մեր այս ենթադրութիւնը հիմնւում է նրա գործածած բաճաւեսեալ «հեռուից հիացած» արտայայտութեան վրայ:

Այսպիսով, ուրեմն, Գրիգոր Շիրուանցու այս երրորդ տաղը, որի բովանդակութիւնը հեղինակի կեանքի մի դժբախտ շրջանին է վերաբերում և այդ անսակեփից էլ շահեկան է, նախորդ երկուսի համեմատութեամբ աւելի ուշ ժամանակի արտագրութիւն է, գրուած, յամենայն դէպս, 1705 թուից յետոյ և առաջ քան 1715 թուականը, երբ նա կոչուեց Երուսաղէմի պատրիարքութեան:

Այս երեք խրթնաբան տաղերը, որոնք ձեռագրում խորազիր չունեն, հետեւեալ սկզբնաւորութիւնն ունեն.

(Ա տաղ) «Տաքուն ի տաքիրոնդ վերաբազմեալ» (թղ. 173ա-174բ):

(Բ տաղ) «Իրբինոս հռետոր կաթուր փարթամացեալ» (թղ. 175ա):

(1) Գիրք պատմութեանց երկրին Տաքունոյ, որ կոչի Չենոբ, տեսնել յիշատակաբանը:

(Գ տաղ) Գորգ գորգաստինս դաղտ
գաթգաթեալ» (թղ. 183բ-184ա)։

Հրատարակում ենք այս տաղերից ա-
ռաջինը, նպատակ ունենալով նմուշներ
ներկայացնել երուստղէմի անուանի պատ-
րիարքներից Դրիգոր Շղթալակրի մինչև
այժմ անձանթ ձեռքով գրական գործե-
րից, նմուշներ, որոնք, ինչպէս տեսանք,
միաժամանակ ուշագրաւ են իրենց պատ-
մական բովանդակութեամբ։

Տաղերը ձեռագրում էին ինչպէս
խորագիր, այնպէս և տները համարակա-
լում։ Մենք մեր կողմից խորագրել ենք
ըստ առաջին բառերի և համարակալել ենք
իւրաքանչիւր տաղի տները։ Բնագրերը
տալիս ենք առանց որեւէ փոփոխութեան։
Ուղղել ենք միայն անսովոր վանկատում-
ները։

ՏԱԲՈՒՆ Ի ՏԱԲԻՐՈՆԴ

(Հայկ. ՍՍՌ Պետ. Մատենադարանի ձե-
ռագիր № 737)։

1. Տաբուն¹ ի Տաբիրունդ² վերաբաղեալ.
Ո՛վ պարմինոս³ քաջ պարուզան⁴
նոխաբանեալ.
Պարմագոյն⁵ Տէլէս⁶ արի
պարիզացեալ⁷.
Նակէս⁸ նամեսական⁹ գեղիւ
պրննեալ։
2. Է՛ ծեր գերեւունակ¹⁰ յոյժ
պատմութեալ¹¹.
Գեղուղէ¹² ծառ խրնկաբեր
գերազարդեալ.
Ծրխեալ ի Բէն հոս կրնդրելի
մաքաւանեալ.
Յորմէ զմայլիմ ես քո ծառայս յոյժ
ներգեալ¹³։
3. Բափաւեալ¹⁴ րափաթ¹⁵ ընկիր
գեղազանեալ.

- Իբր վՍարդին¹⁶ շիկագունակ շնորհիւ
լըցեալ.
Գերյարգանօք պայծառութեամբ վեհ
երեւեալ.
Սեղենիսար¹⁷ եւ բեմաբան¹⁸
բարգաւանեալ։
4. Յայր¹⁹ յարագուն²⁰ յանգաբանող²¹
փարբամացեալ.
Վեհազնեից եւ գիւցազանց դու նոխ
գրեալ.
Տըպագին²² դու լուսափայլ
պայծառացեալ.
Եղումենոս²³ ոգւոյս մըքին երիւ²⁴
լըցեալ։
 5. Ո՛վ այիոս²⁵ միտս ուրգացող²⁶ վեհ
պանծացեալ.
Ուղբամածիւ²⁷ յարաբերե²⁸ միտս
երեւեալ.
Դու Դահանակ²⁹ կանաչագոյն յար
փրքրեալ.
Մրեսասաղարք բանիւ բազմաւ միտս
ուռնացեալ։
 6. Վախնախի³⁰ վերնուշական³¹
վերաբեւեալ.
Վարսանաւեսից³² դու յաղթող միտս
երեւեալ.
Ո՛վ Կարկենսոն³³ գեղիւ գունով յոյժ
կարմրացեալ.
Հոգին ի Բեզ ազդէ ըզնորհս
յորդորեցեալ։
 7. Անգեղոս³⁴ ամենազան հրաւազարդեալ.
Ալոցագոյն³⁵ երկրի բերրոյ
գերդասանեալ.
Դու Շափիւղայ³⁶ ծիրանագոյն
արափաղեալ.

(¹) Տաբուն, իբր արտաբուն, արաբուն, «տարա-
բնակ, տարագիր»։ — (²) Տաբիրուն, «գահալանդ»։ — (³) Պարմինոս, «հանճարեղ»։ — (⁴) Պարուզան, «չիտանական»։ — (⁵) Պարմագոյն, «չորագոյն»։ — (⁶) Տէլէս, Տէլէսիս, «գլուխ իմաստասէրների»։ — (⁷) Ուղղելի՛ պարիզացեալ, «բարձրացած»։ — (⁸) Ուղղելի՛ նակէս, «հովտապետ»։ — (⁹) Ուղղելի՛ նամեսական, «չնորճալի՛ կամ նամեսական, «յա-
ւերժական»։ — (¹⁰) Գերեւունակ, «գերիմաստուն»։ — (¹¹) Պատմութեալ, «փառաւորութեամբ»։ — (¹²) Գե-
ղուղէ, «գեղեցիկ ոստեր ունեցող»։ — (¹³) Ներ-
գեալ, «տեղար, խոնարհ»։ — (¹⁴) Բափաւեալ, «Աս-
տուծով զօրացած»։ — (¹⁵) Ուղղելի՛ րափաթ,

«պատկեր»։ — (¹⁶) Սարդին, մի տեսակ ազնիւ
բարձր։ — (¹⁷) Սեղենիսար, «գահալան, պատրիար-
քական աթոռ ունեցող»։ — (¹⁸) Բեմաբան, «հե-
տոր», տունեալ զէպքում կարող է նշանակել «բե-
մից (գահից) պատգամող»։ — (¹⁹) Յայր, «կայ-
տառ, իմաստուն»։ — (²⁰) Յարագուն, «ուղղելի՛
յարանուն, «խորաքննող»։ — (²¹) Յանգաբանող,
«տաղաչափ, քերթող»։ — (²²) Տըպագին, մի տե-
սակ ազնիւ բարձր։ — (²³) Եղումենոս, «առաջնորդ»։ — (²⁴) Երիւ, «տարակուսանքով»։ — (²⁵) Այիոս,
«սուրբ»։ յուն. «ἄγιος»։ — (²⁶) Ուրգացող, «ուղ-
ղելի»։ — (²⁷) Ուղբամած, «խաւարամած»։ — (²⁸)
Յարաբերե, «չոյս»։ — (²⁹) Դահանակ, մի տեսակ
ազնիւ բարձր։ — (³⁰) Վախնախի, «իւկապէս»։ —
(³¹) Ուղղելի՛ վերնուշական, «երկնաշնակ»։ — (³²)
Վարսանաւես, «սանդարմետական»։ — (³³) Կար-
կենսոն, մի տեսակ ազնիւ բարձր։ — (³⁴) Անգեղոս,
«հրեշտակ»։ յուն. «ἄγγελος»։ — (³⁵) Ալոցագոյն,
«սննդարար, պտղածին»։ — (³⁶) Շափիւղայ, մի

- Վարփեռն³⁷ սեռ բարեյի
բարձրագարդեալ:
8. Նենեմիաս³⁸ եւ նաբուք³⁹ դու նե'բ⁴⁰
եղեալ.
ձրգոսեալդ մեծ կիպրացոյն
զուարթադիմեալ.
Կերպդ Յասպիս⁴¹ ե յոյժ սարսիւ
փառակեցեալ⁴².
Բարձրագոյն սեռ բաղձալի
մաքագարդեալ:
9. Նադաբի⁴³ սուրբ դրելոյին
նաղամեցեալ⁴⁴.
Շահապե⁴⁵ գանձուց նորին զեկ
կարգեցեալ.
Ո'վ Լիզրիոն⁴⁶ նոխափարքամ
ակներեւեալ.
Տաբիբե⁴⁷ ծառայ բարի տառն երեւեալ:
10. Էարզնապե⁴⁸ դու էասու⁴⁹
եապասուեալ⁵⁰.
Թեոփիզե⁵¹ մրսոփ մափուր միւս
պասուեցեալ.
Գոնազմ⁵² ընտիր պայծառափայլ
ենորհագարդեալ.
Մափուր հոգի մեծ փաղերայ⁵³ յոյժ
բարձրացեալ:
11. Սպեսափառ⁵⁴ միւս դու սալործ⁵⁵
տեառն եղեալ.
Սրբացոյցեր⁵⁶ ըզմառադէմս⁵⁷ յոյժ
կարգունեալ.
Ո'վ ակն Յակիմ⁵⁸ կարմիր գունով
գեղեցկափայլ.
Պարզ եւ մափուր սուրբ հայելի
գերագարդեալ:
12. Փարուր⁵⁹ յորգահոսան
կալլակնեցեալ.

- Մեռ առ մեռ ծիծաղալիս
փառոյացեալ⁶⁰.
Յոսկեակն⁶¹ նրման դու ես փառոփ
յոյժ փայլեցեալ.
Ճոխապատիւ եւ գերունակ ենորհիւ
լրցեալ:
13. Ասուածակերտ այր պասուելի
ասեւորեալ⁶².
Արնօնակից⁶³ մեծ արասու⁶⁴ վերնոց
եղեալ.
Յեղունկն⁶⁵ նմանիս հրովն երկնայնով
դու յոյժ շիկնեալ.
Գերամափուր եւ հոգելի սեռ
բաղձացեալ:
14. Ղաբանու⁶⁶ ղայագ⁶⁷ ընտիր
փարքամացեալ.
Հանդիմեալ⁶⁸ մաքագունից պեճացն
ընտրեալ.
Բիւրեղ⁶⁹ օղանքման պարզ երեւեալ.
Գերագով հայր պարչալի⁷⁰ յոյժ
պանծացեալ:
15. Նսի⁷¹ դու ետինոյ⁷² վարփեռացեալ⁷³.
Քերեցղան⁷⁴ յոյժ փառօրէն⁷⁵
հանճարեղեալ.
Յերկ վեռ⁷⁶ ակունք նմանեցուցի զվեհդ
մեծարեալ.
Ես եւ ծառայ ցիծին⁷⁷ ոգւով
փերեւեցեալ⁷⁸:
16. Բաբբայ⁷⁹ բաւով⁸⁰ ոգւոյս վիտօփ
խըղխայքեցեալ⁸¹.
Պայծառագարդ եւ նոխաբան
բաւովեցեալ⁸².

տեսակ աղնիւ քար: — (37) Վարփեռն, «զարդարուն»: — (38) Նենեմիաս, «մաքիթարութիւն»: — (39) Նաբուք, «արքի»: — (40) Նեբ, ներ, «մեր»: — (41) Յասպիս, մի տեսակ աղնիւ քար: — (42) Քասակեցեալ, «նմանեցուած»: — (43) Նադաբ, «հարաւանացած»: — (44) Նաղամեցեալ, «հանոյացած»: — (45) Շահապե, «պետ, իշխան, պահապան, վերահայր»: — (46) Լիզրիոն, մի տեսակ աղնիւ քար: — (47) Ուղղելի՛ տաբեկ, «աղնիւ»: — (48) Ուղղելի՛ էարզնապե, «արդարապէս»: — (49) Էասու, «մաքացող»: — (50) Էապասուեալ, «առաջնորդի պատիւ աստիճան ունեցող»: — (51) Թեոփիզե, «աստուածասէր»: — (52) Գոնազմ, մի տեսակ աղնիւ քար: — (53) Փաղերայ կամ փաղերեայ, «վարդապետ»: — (54) Սպեսափառ, «փառաւոր, պայծառ»: — (55) Սալործ, «նմանագործ»: — (56) Սրբացուցանել, «սրտազին սիրով զմայլեցնել»: — (57) Զարդելմ, «խոտառազմ, անշուրճ զէմքով»: — (58) Յակիմ, մի տեսակ աղնիւ քար: — (59) Փարուր,

«գետ»: — (60) Փառոյացեալ, «բարձրացած»: — (61) Յոսկեակն, մի տեսակ աղնիւ քար, «ոսկեքար»: — (62) Ասեւորեալ, «զօրացած, ամրացած»: — (63) Արնօն, «ցնծացող, խալտացող» բառից: — (64) Արասու, «չառ հաստատուն», զուցէ և՛ «չառ առաքինի»: — (65) Եղունկն, եղունգն, մի տեսակ աղնիւ քար, «եղնգնաքար»: — (66) Ղաբանու, «խմածութիւն»: — (67) Ղայագ, «բարեկամելու»: — (68) Հանդիմեալ, հանդիմեալ, «համեմատուած»: — (69) Բիւրեղ, մի տեսակ աղնիւ քար: — (70) Պարչալի, «պանծալի»: — (71) Նսի, «զիտապետ»: — (72) Ետին, «հաւատ»: — (73) Վարփեռացեալ, հաւանաբար «զարդարուած». հմտ. «վարփեռն», «զարդարուն»: — (74) Քերեցղան, հաւանաբար «նոյն» բնութեան, «վերծանող»: — (75) Փառօրէն, «քաջարան, բանիբուն»: — (76) Երկ վեռ, «տասնեղուն»: — (77) Ցիծին, «չոր»: — (78) Փերեւեցեալ, փերեւեցեալ, «կերպով ձեւացեալ որ ոչ է» (բոս Երեմիայ վարդապետի բացատրութեան): — (79) Բաբբայ, «մեր հայր»: — (80) Բաւով, «հմուտ»: — (81) Խըղխայքեցեալ, «թարախակալած, վիրաւորուած»: — (82) Բաւովեցեալ, «զօրաւոր դարձած, զօրացած»:

- Գու ես հանգոյն մեծի աղբերն
յորդանոսեալ.
Որ յաղինե առ մեզ հոսի
հառալսակ լեալ:
17. Արեգովը⁸³ հրաւատեալ լուսանեմեալ.
Ակն արեւու նոսի եւ փարբաւ լուսով
լըցեալ.
Գու ես փիսոն⁸⁴ լայնասարած
յոխորսացեալ.
Բերանդ հրոով սրբոյ հոգոյն միտ
առլըցեալ:
18. Յաբարե⁸⁵ ըզաբիոնս⁸⁶ սեր քո գովեալ.
Առ ի պատուել ըզբեզ բանիւ
զանազանեալ.
Սակայն մրսօք եմ յոյժ մըքին
անկղիսացեալ⁸⁷.
Այլ աղբերեմ զբեզ արսաւոսօք
զլումայս⁸⁸ ընկալ:
19. Գամզազարիչ⁸⁹ եւ շատագով սեր դու
յայնեալ.
Գրսար պայծառ քան զարուսեակն
արփագեղեալ⁹⁰:
20. Բանգոն⁹¹ էին մեհիայի
բարձրագարդեալ.
Գիւեերավար⁹² լուսագրւար⁹³ կերպիւ
լըցեալ:
21. Իեասաբ⁹⁴ իեբրացար⁹⁵
պատուասիրեալ.
Զըկայ Բաղդաս քեզ եւ նրման զարմեա
ծընեալ:
22. Գեհոնեան⁹⁶ ջրոյ սարաս պիտոյ
եղեալ.
Զովացուցիչ ակընքորիս⁹⁷
զեղաղորեալ⁹⁸:
23. Ո՛վ ովաղ⁹⁹ յոյժ բարձրագոյն
սաւառնացեալ.
Ի քնն սարսի փոքրիկ քրոշունս
ովրեացեալ¹⁰⁰:

24. Բուպս¹⁰¹ յոյժ անիւ ե մեծապէս
բահաւեսեալ¹⁰².
Ընդ ովփազիդ¹⁰³ մեծագունոյ
յառաջանալ:
25. Իմունախոն¹⁰⁴ քաջ կանիս¹⁰⁵ պէս
ուղփափունեալ¹⁰⁶.
Տեր այս անուն մեծ վարդապէս բարեօք
լըցեալ:
26. Ստորփայացեալս¹⁰⁷ եղջերօրէն¹⁰⁸ է
սապացեալ.
Սակս այնորիկ զոտդ համբուրէ յոյժ
սոյորեալ:
27. Ներդաւանական ձայնիւ ուժգին դու ես
պատուեալ.
Ըզսերունեան աւանդն ողջոյն սեր իմ
ընկալ:
28. Էսայիաս¹⁰⁹ Էականին¹¹⁰ առ մեզ
եկեալ.
Զըննէ զորկեկն¹¹¹ զունգ¹¹² քո ոտքդ
օղանեմեալ:
29. Քոբարայ¹¹³ դու ես հանգոյն
առասեացեալ.
Քաբայիլ¹¹⁴ ի վերայ քո միտ եւ յաւեհ
զբեզ պահպանեալ:
30. Ոմին¹¹⁵ տեսեամբ սուրբ եւ մաքուր
նոխաբանեալ.
Իբբը զեփրաս ականակիս յըսաւ
կեցեալ:
31. Ծաբամ¹¹⁶ ծիրանափայլ
ծայրանացեալ¹¹⁷.
Ծամածիւռ քաղընքաշիկս¹¹⁸ քեզ
ծառայեալ:
32. Ազիալիպսոս¹¹⁹ սեր վարժապէս
բարգաւանեալ.

— (83) Արեգովը, «երանութիւն, զովութիւն»: —
(84) Փիսոն, եղեմական զրախտի չորս գետերից
մէկի անունն է: — (85) Յաբարե, «յոժարել»: —
(86) Աբիոն, «աղքատ»: — (87) Անկղիսացեալ, «վատ
բանի սէր կապել»: — (88) Լումայ, լումայ, «ման-
րագոյն զրամ», «փոխարեբարար զործածուած իբր
«չնչին տուրք»: — (89) Գամզազարիչ կամ զամզա-
զարիք, «հաւատի հաստատութիւն»: — (90) Արփա-
գեղեալ, «լուսաւոր աստղերի գեղեցիկութիւն ու-
նեցող»: — (91) Բանգոն, «օրհնող»: — (92) Գիւեերա-
վար, «լուսնիթագ»: — (93) Հաւանօրէն պէտք է
կարգաւ լուսագրւար, «լուսաւոր»: — (94) Իեասաբ,
«լուսին»: — (95) Իեբրացար, «ընտրեալ»: — (96)
Գեհոնեան, «Գեհնի, այսինքն՝ Նեղոս գետի»: —
(97) Ալընքոր, «անպիտան»: — (98) Գեղաղորեալ,
«վերջած»: — (99) Ովաղ, «բազէ»: — (100) — Ովրեա-

ցեալ, «ոչինչ դարձած, ոչնչի հաւասար»: — (101)
Բուպ, «տրուպ, փանաքի»: — (102) Բահաւեսեալ,
«հեռուից հիացած»: — (103) Ովփազայ, «սուրբ»: —
(104) Իմունախոն, «անձանօթ բառ»: — (105) Կանիս,
«սուրբ»: — (106) Ուղփափունել, «լուսաղիմել» (ըստ
Երեմիայ վարդապետի բացատրութեան). կարող
է «ղէպի լոյս զիմել» նշանակութիւնն ունենալ:
— (107) Ստորփայացեալ, «նուստացած, նուստոյ»: —
(108) Եղջերօրէն, «եղջերուի նման»: — (109) Է-
սայիաս կամ էսայաս, «հրեշտակ, պաշտօնեայ, ա-
ռաքեալ»: — (110) Էական, «Աստուած»: — (111)
Որկէն, «ինչպէս առաջ»: — (112) Ունգ կամ ունգ,
«փոշի»: — (113) Քոբար, «Տիրիս գետը»: — (114)
Քաբայիլ, «Աստուծո ձեռքը»: — (115) Ոմին, «մա-
քուր»: — (116) Ծաբամ, «անձանօթ բառ»: — (117)
Ծայրանացեալ, «յայտնուած»: — (118) Քաղընքաշիկ՝
քաղընքա կամ աւելի ուղիղ՝ քաղընք, «թլուստ,
կակազոտ» բառց: — (119) Ալիալիպսոս, «անձան-

ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ԵՂԹԱՅԱԿԻՐ

ԻՐ ՄԱՀՈՒԱՆ 200 ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ

1749-1949

Այս տարի կը լրանայ Երուսաղէմի Առաքելական Ս. Աթոռին գահակալներէն՝ երիցս երանեալ Գրիգոր պատրիարք Շրջ-թայակիրի մահուան երկհարիւրամեակը. կ'արժէ ոգեկոչել անմահանուն Ս. Պատրիարքին յիշատակը և դասեր առնել իրմէն, որ՝ Ս. Աթոռոյ տարեգրութեանց մէջ եղակի անձնաւորութիւն մը եղած է, համանման իր անուանակից Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքին, և իրրեւ մեծ կազմակերպիչ ու բարեկարգիչ իր աթոռատէր ծառայութեանց եւ տառապանաց համար, երանութեան անթառամ պսակին արժանացած է: Ազատած և փրկած է Ս. Աթոռը պարտքի ճիրաններէն, պատմիչին բառերովը «թեթեացուցանելով չլիւսակուտակ բարդումն ծովասարաս պարտուց» (Հաննա, էջ 128) «զգետնելով պարտքին վիշապը» ինչպէս պիտի ըսէր մեր օրերուն, Հոգեւոյ Տ. Թորգոմ պատրիարք Դուշակեանը (1931-1939):

- Աղեկայ¹²⁰ լուսով փառաց դու երեւեալ:
33. Ռեւնայ¹²¹ ողոյս իմոյ յոյժ քալկացեալ.
Դու ի ծըրաւքս կենսասուրիս լեւ
պահպանեալ:
34. Այս ծիր ի բիւ միջի գոլով եղեւ ծըրեալ.
Երկ եւ մու¹²² քըւով յանկիւ առա-
ւելեալ:
35. Յօգոսոսի հրնկիւ հրնգեակ աւուրբ
չափեալ.

ՅԱՓՐՈՂԻՏԵԱՅ ՕՐԴՆ¹²³ ՎԵՅԵԱՐԲԻ¹²⁴
ԲՕՐ¹²⁵ անուանեալ:

Հ. Ս. ԱՆՍՍԵԱՆ

ձրոյթ»: — (120) Աղեկայ, «ուժգնութիւն»: — (121) Ռեւնայ, «ուրախութիւն»: — (122) Մու, «մի, մէկ»: — (123) Ափրոդիտէայ օր, «ուրբաթ». լատիններէնում «ուրբաթ»ը կոչուած է dies Veneris «Վենուսի (Ափրոդիտէի) օր»: — (124) Յովհաննէս վանականի ստուգարանութեամբ «ուրբաթ»ը՝ հայերէն նշանակում է «օր բօթի»:

Երուսաղէմի Առաքելական Ս. Աթոռը ի հնուց անտի բազմերես և բազմապահանջ ազգային պանծալի հաստատութիւն մ'եղած է, շնորհիւ Ս. Աթոռոյ Ս. Պատրիարքնեւրուն և Միաբանութեան տարած ջանքնեւ և աշխատութեանց, որոնք կարելիութեան սահմանին մէջ աշխատած են բարեկարգ և բարենախանձ վիճակի մէջ պահել Ս. Աթոռը: Երուսաղէմի իրաւակից երեք պատրիարքութեանց մէջ, Հայոց պատրիարքութիւնը նախանձելի և պատուաւոր դերք մը կը գրաւէ միջազգային հռչակ շահած Ս. Քաղաքին մէջ: Առանց մանրամասնութեանց մտնելու, Ս. Աթոռը կրօնական, ազգային և մշակութային հաստատութիւն մ'եղած է. ոսկայն իր աշխատանքին մեծագոյն բաժինը Ս. Տեղեաց մէջ է սպասած. ի Ս. Յարութիւն, ի Ս. Ծնունդ, ի Ս. Աստուածածին, ի Ս. Համբարձում, մեր ունեցած դարաւոր և ազգապարծան իրաւանց պաշտպանութեան ի խնդիր: Եւ ասիկա դիւրին գործ մը պէտք չէ նկատուի. վասնզի՝ ո՛չ միայն գիշերաջան տքնութիւն և մշտաւե ժամանակ կը պահանջէ, այլ նաև արթնութիւն և հեռատեսութիւն Ս. Տեղեաց մէջ, մեր իրաւանց խնդիրը հաւասարակշիռ պահելու համար: Բացի Ս. Տեղեաց բազմակնճիւ և բարդ խնդիրներէն, Ս. Աթոռը՝ կրօնական և եկեղեցական, վարչական և մատակարարական, կրթական և մտաւորական, կալուածական եւ շինուածական, հանրային և ժողովրդական այլևայլ խնդիրներով ալ ծանրաբեռնուած հաստատութիւն մը եղած է և կը շարունակէ ըլլալ:

Գրիգոր պատրիարք Շրջայակիր Աղուանից կամ Շիրուանի երկրէն էր ծնած 1669ին, ուստի կոչուեցաւ Շիրուանցի: Անիկա իր վաղ հասակին մտած էր Տարօնի Ս. Կարապետի վանքը, աշակերտելով Վարդան վարդապետին: Նոյն վանքին վանահօր վախճանէն վերջը վանահայր ընտրուած էր երիտասարդ հասակին մէջ (1710-1715): Գրիգոր պատրիարք Շրջայակիր, իր կրօ-

նական և դատարարակցական ուսումը առաւ Ս. Կարապետ Ամբորդի կամ ժողովըրդական հնչմամբ Ամբատլի վանքին մէջ, ուր Գրիգոր Տաթևացիէն սկսեալ ուսումնարան կամ դասատուն մը կար զոր իրենք համալսարան կը կոչէին, հոն այդ համալսարանին մէջ իրեն ընկերակից ունեցաւ Յովհաննէս Վրդ. Կոլոտ Բաղիշեցիէն և ուրիշներ: Վարդան Վրդ. Իմահէն վերջը, Գրիգոր և Յովհաննէս վարդապետներ իրրև եղբայրակից և դասակից ընկերներ Ամբատլէն կը մեկնին և 1706ին ուխտի և երկրպագութեան կուգան Տարօնի Ս. Կարապետ վանքը: 1709ին, Տարօնի Ս. Կարապետ վանքը, երկրաշարժին պատճառաւ մեծ վնասներու ենթարկուած էր և վանքին պարտքերը զիջաբարդուած էին: Յովհաննէս Վրդ. Գրիգոր Վրդ. ին կարգադրութեամբ Կ. Պուլիս կ'երթայ (1712-13), հոն հանգանակութիւն կատարելու և Ս. Կարապետի վանքին պարտքը թեթևցնելու համար: «Ժողովել ողորմութիւն յատուածասէր անձանց առ ի թեթևացուցանելով պարտուցն ծանրութիւն»: Յիրաւի Յովհաննէս Վրդ. իր առաքելութեան մէջ կը յաջողի և Գրիգոր Վրդ. Ի աջակցութեամբ իր համըլիրակին Ս. Կարապետը պարտքերէ կ'ազատեն և կը նորոգեն, թանկագին սպասներով օժտելով զայն:

* * *

Այս միջոցին Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը միացուած էր Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան: Ս. Յակոբի վանքը կը տընտեռէին աշխարհական փոխանորդներ Պապա, Նազար, Գապրիմալ անուններով: 1710-1714 թուականը Ս. Աթոռոյն համար աղէտալի և չարագուշակ տարի մը եղած էր, իսկապէս Ս. Աթոռ մեծ տագնապի մը մէջ կը գտնուէր, մեծագումար պարտքի և ծանր տոկոսներու բեռան տակ ընկճուած ըլլալով: Պապաները, կամ Նազարները որոնք իրենէ չարասէր և չարաչաճ մարդիկ էին, վանքը կը կեղեքէին, եւ անոր մէջ գտնուող նուիրական անօթները, որոնք կարգ մը թանկագին առարկաները գրաւի դրած, ոսկիները և արծաթները հալեցնելով ծախած էին, վանքին պարտքը հատուցանելու պատրուա-

կաւ: Պարտքը սակայն օր քան զօր կ'աճէր, այնպէս որ Երուսաղէմի վանքը անօրինակ և մեծ տագնապի մը մէջ միբճուած, անդունդին եզրը հասած էր: Կ. Պոլսոյ Սահակ պատրիարքին և խորհրդականներու որոշմամբ, Յովհաննէս Կոլոտ Աթոռակալ և Վէքիլ կը նշանակուի Ս. Յակոբի վանքին և 1713-14ին Երուսաղէմ կը հասնի, աճուրդի դրուած սրբավայրերը կ'ազատէ և նուիրական անօթները ետ կ'առնէ: «Սահակ ինչչնչառութիւն եղև սրբոյ տանս այսորիկոյ Կոլոտ, Երուսաղէմի մէջ, իրրև Աթոռակալ և Վէքիլ, բոլորէն յարգանք վայելեց եւ Երուսաղէմի փաշան կարի հաւանեցաւ Կոլոտի կարգադրութեանց, փաշան Սուլթան Մահմուտ կայսեր գրեց, Սուլթանը ի նշան զնահատութեան խիւլայեց Հայոց վանքին Աթոռակալը: Կոլոտ, վերջ մը տալու համար պարտքին Միաբանութեան կարող անդամներուն եւ Հաննէ վարդապետին ներկայութեան, իրրև հիմնական կարգադրութիւն փշուր փշուր ըրաւ Հասարակաց կնիքը, այդ կնիքը Օրթայի Կնիք կամ ըստ Կոլոտի Կնիք Պարտուց կը կոչուէր, Կ. Պոլսէն Երուսաղէմ ղրկուած Վեքիլները, այդ կնիքով է որ վանքի անունով փոխառութիւններ կ'ընէին և վանքը կը կեղեքէին: Կոլոտ Երուսաղէմի մէջ այս կարգադրութիւնները կատարելէն վերջ, Կ. Պոլիս կը վերադառնայ և հոն մեծամեծներուն և ամիրաներուն կը նկարագրէ Երուսաղէմի վանքին աղէտալի և խղճալի վիճակը: Յովհաննէս Կոլոտ 1715ին Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը կ'ստանձնէ և հետեւալ օրն իսկ Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը կը բաժնէ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեանէն եւ Կ. Պոլսոյ եկեղեցիներուն մէջ «եւ ի պատարագն յիշատակել Սուրբ Երուսաղէմի պատրիարք զՏէր Գրիգոր Աստուածաբան վարդապետն» (14 Սեպտ. 1715): Կոլոտ պատրիարք Ագրիանուպոլիս (Էտրնէ) կ'երթայ, հոն Սուլթան Մահմուտէն թէ՛ իրեն և թէ՛ Գրիգոր Շիրուանցիի համար հրովարտականք կ'ստանայ: Կոլոտ կայսերական հրովարտականքը ընդունելով Կ. Պուլիս կը վերադառնայ և 1716ին երկու Աթոռներու բաժանումը գլուխ հանելով այս պարագան պաշտօնապէս կը տեղեկագրէ Աստուածատուր կաթողիկոսին: Աստուածատուր կաթողիկոս այս կարգադրութեան

համաձայն գտնուելով կը գրէ Գրիգոր վրդ. Շիրուանցիին, որ Տարօն կը գտնուէր, որպէսզի ընդունի Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը Գրիգոր վրդ. նախապէս զբնակաւորութիւն կը յայտնէ, սակայն յետոյ տեղի տալով Աստուածատուր կաթողիկոսի պնդումներուն, կ'ընդունի Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը Երկու պատրիարքութեանց բաժանումը ժողովուրդի կողմէ խնդութեամբ և ուրախութեամբ ընդունուեցաւ և Հայ ժողովուրդը մէկ մաղթանք ունէր «Տէր օգնեցէ նոցա» և յիշաւ Տէրը օգնեց և Ս. Աթոռը ազատեցաւ լեռնակուտակ պարտքերէն:

Երուսաղէմի պատրիարքութեան մէջ, պարտքի խնդիրը հինէն ի վեր խնդիրներու խնդիր եղած է միշտ և բազմաթիւ զբնակարութեանց և հակամարտութեանց դուռ բացած է:

Պարտքին քանակը յիշուած չէ թէ և, սակայն Հաննէ պատմագիր անթուելի կ'ըսէ «անթուելի պարտուց և տոկոսեաց», «զլեռնակուտակ... պարտուց», ուրեմն մեծաւ գումար պարտք մը կար, կը կարծուի թէ աւելի քան 800 քսակ(*) եղած է:

Գրիգոր պատրիարք՝ վանքին մեծաւ քանակ պարտքերը վճարելու համար երկաթէ շղթայ մը կ'անցնէ վրիլը 1718ին, և կը կոչուի «Շղթայակիր», իսկ օտարներ «Զինճիրլի Փաթրիք» կ'անուանեն զայն, «Եզ ի պարանոցն իւր գանուրս երկաթիս գերեսարաս. և փակեաց զայն ախլաքամ-րագուներս, ուխտելով ընդ Աստուած ո՛չ հանել ի պարանոցէն իւրմէ՝ մինչև այցարանցէ նոյն ինքն տառապելոց ազգիս հայոց, և սրբեաց զարտօսը յամենայն աշաց, և բարձրէ զնախատինս յազգէս մերմէ, թեթևացուցանելով զլեռնակուտակ բարդումն ծովասարաս պարտուց» (Հաննէ, էջ 128): 1717ին Գր. պատրիարք Կ. Պոլսէն նիւթապէս կ'օգնէ և կը նորոգուի Ս. Թարութեան Տաճարը: 1720ին կը նորոգուին նաև Հանդերձից Բաժանման սեղանը, Իւղարբից սեղանը, Ս. Գերեզմանի գրմբէթը, Գր. պատրիարք Կ. Պոլսէն ճամբայ կ'ելլէ 1720 թուականին և ճամբու ընթացքին Հալէպ կը հանդիպի և հոն ևս

կալուածներ կը գնէ, և Հոգեւորներ կը նորոգէ և 1721 Փետր. 12ին Ս. Աթոռ կը ժամանէ: Անմիջապէս գործի կը ընուի, գրաւի դրուած թանկագին առարկաները մաս առ մաս կը սկսի ազատել, Երուսաղէմի, Եփրատի, Ռէմլէի և Բեթղեհէմի մէջ տուներ, պարտէզներ, խանութներ և մազազաններ կը գնէ: Գր. պատրիարք ութը տարուան մէջ, օժանդակութեամբ Կոլոտ պատրիարքին և Կ. Պոլսոյ իշխաններուն և ամիրաններուն և այլոց կը յաջողի Ս. Աթոռին պարտքերը վճարել, ինչ որ խոր գնահատութեան կ'արժանանայ և ուրախութիւն կը պատճառէ Հայ ժողովուրդին: Եփրատի նէս վրդ. Երուսաղէմացի (Հաննէ) որ յօրինած է Պատմութիւն Ս. Երուսաղէմին, իր գործունէութեամբ և լեզուագիտութեամբ Գր. պատրիարք Շղթայակիրին աջ բազուկը կը հանդիսանայ: Երուսաղէմի իշխատակարաններուն մէջ գրեթէ միշտ Գր. Շղթայակիրի և Կոլոտի անուններուն հետ կը յիշուի Եփրատի նէսի (Հաննէ) անունը, իրրե վաստակաւոր Ս. Աթոռոյ, որ եկեղեցական նկարներ ալ նկարած է:

Կարապետ կաթողիկոս Զէյթունցի և Կոլոտ պատրիարք Շղթայակիրէն կը խնդրեն որ շղթան վրիլէն հանէ, յայտարարելով թէ՝ քանի որ պարտքերը ջնջուած են և Աթոռը չքեղազարդուած է «ոչ է ճահ զի սրբազան այն ի մէջ սոյն երկաթեայ անրոյն չարչարիցի» (Հաննէ, էջ 136):

Գրիգոր Պատրիարք տեղի տուաւ և երկաթէ շղթան վրիլէն հանեց «մինչ ետեւ զգիրն ողջունի, բազում արտասուօք եհան գերկաթն ի պարանոցէ իւրմէ» (Հաննէ էջ 136):

Գրիգոր պատրիարք պարտքերը վճարելէն և շղթան վրիլէն հանելէն ետքն է որ կը նստի Առաքելական Ս. Աթոռ 1728ին: Այս պատմական իշխատակը յաւերժացնելու համար, Ս. Էջմիածնի եկեղեցւոյն մէջ, Ս. Սինա անունով պատարագամատոյց սեղան մը կը կանգնէ «ի իշխատակ ազգիս Հայոց» (Հաննէ, էջ 136) և վրիլին անցուցած շղթան կը դետեղէ «ի սիւնս նորա» (Աստ. Բ. 10):

Հոգեւորս Օրմանեան Սրբազանին համաձայն, այդ շղթան «Այնտեղ մնացած է մինչև վերջին դարուն կէսերը, և այժմ իրրե թանկարժէք առարկայ մը կը պահուի

(*) 1 քսակը հաւասար եղած է այդ ժամանակուան սակով 500 կուրուշի: $500 \times 800 = 400.000$:

Ս. Յակոբեանց Տաճարին գանձարանը» (Ազգ. Բ. Հատոր, էջ 2864)։

Շղթայակիր կը ստիպուի Կ. Պոլիս մեկնել Ս. Յակոբի յոյներէն գրաւուելու խնդրոյն համար 1736 ին։

Շղթայակիր և Կոլոտ պատրիարքները և Յարութիւն ամիրա Մուրատեան Ս. Յակոբի վանքը կ'ազատեն յոյներու ոտնձգութիւններէն (Սուրբ Յակոբի Աեպհականութեան խնդիր, հրատարակեց Մ. Ե. Ն., Սինն, 1942, Մարտ-Ապրիլ, էջ 89-91)։

Շղթայակիր Պոլսոյ իր ուղևորութիւնը գրի առած էր, որ 1866ին հրատարակուած է (Սիւն, էջ 122, 141, 184)։ Շղթայակիր երեք անգամ կաթողիկոս ընտրուած է, բայց երեք անգամին ալ մերժած է (Սիւն, 1866, էջ 142)։

Շղթայակիր պատրիարքութեան շըրջանին, 1729ին Ծուղատիկ պատահեցաւ, սակայն չնորհա իր կանխատեսութեանց, Յունաց հետ բանակցութիւններ տեղի ունեցան, Յոյները Ապրիլ 6ին, իսկ Հայերը Ապրիլ 13ին կատարեցին, «չեղե ինչ վէճ կամ խռովութիւն» (Աստ. Բ. 24)։

Շղթայակիր պատրիարքը վախճանեցաւ 1749 Փետր. 12ին ութսունամեայ տարիքին մէջ, և Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքի դամբարանին տունքեր, մարմինը ամփոփուեցաւ Սիւն լերան վրայ։ Իր աւանան ալ Գրիգոր Պարոնտէր պատրիարքի նման երուսաղէմի և իր թեմերուն մէջ մատուցուած պատարագներուն «Գոհութիւն» քարոզին մէջ կը յիշատակուի։

Գրիգոր պատրիարք Շղթայակիր 32 տարիներ պատրիարքական պաշտօնը վարեց, բազմերախտ և մեծ պատրիարքի մը համբաւը ձգելով իր յաջորդներուն։

Օրհնութիւն իր սուրբ յիշատակին։

ՊԱՐԴԵՆԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ

Շ Ղ Թ Ա Յ Ա Կ Ի Ր

ԱՐԹՈՒՆ ՊԱՇԱԿԸ

Ինչ օրտառուչ զուգարկութիւն։ Երկու հարիւր տարիներ վերջ, գրեթէ նոյն պայմաններու տակ ապրող Ս. Աթոռը, իր բնականաւոր ժառանգորդը իր երջանկալիչատակ նախնիքներուն, կուգայ վերջիչել և Միաբանութեան ու յուսահատ ժողովրդեան առջև դնել կեանք մէկու մը, որ այս Հաստատութեան համար եղաւ անկէղ մորենի մը, բառին ամենախոր հասկացութեամբը։

Պէտք է կայ երեւակայութեան սլացիկ թռիչքներու, մտաբերելու համար պահն ու ժամանակը, երբ կ'ապրէր ալեփառ հայրապետը այս նոյն կամարներուն տակ նոյն պայմաններով ծանրաբեռնուած։ Կը բաւէ մեր այսօրուան կեանքին վրայ աւելցնել երկարող անկուշտ թաթը օրուան կառավարութեան, ունենալու համար գոյավիճակը երբեմնի այս բազմաչարչար Հաստատութեան։

Երուսաղէմ, որ սիրտն ու հոգին էր եղած հաշկեան զարմիս Գրիստոսածին զաւակներուն, իր պատմութեան ամենաաղետալի դարաշրջանն էր որ կ'ապրէր ԺԸ. դարու արշալոյսին, մերկացած իր հոգեւոր փառքերէն ու դաշտ դարձած անձնական շահատակութեանց և եռախրական ձգտումներու։ Երբ Արեւելեան նոր վանականութիւն մը հայրենիքը համալսարաններով օժտելու տնդոտ գործին լծուած, բանիմաց վարդապետներ և քաջ հովիւներ պատրաստելու կը ֆանար, ասդին, Երուսաղէմի մէջ, մեծաւ մասամբ աշխարհիկ դործիչներ, քանդել կ'աշխատէին դարաւոր Հաստատութիւնը, այսու աւելցնելով վըտանդին ծանրութիւնը որ կործանում կը սպառնար Սրբոց Յակոբեանց երբեմնի նախանձելի դիրքին։

Սրբազան ձեռք մը, զոհողութեան խորունկ գիտակցութեամբ զրահաւորուած հոգի մը պէտք էր, ազատելու համար զահավիժող ու անմատչելի բարձունքին շըրթներէն դէպի անդունդ թաւալող այս Հաս-

տառաութիւնը: Արծուի աչքեր ու անվախ սիրտ հարկաւոր էր թռչելու մինչև կատարն երկնաքեր, ի հեծուկս իր անձին անգամ, փրկելու համար ժառանգութիւն մը, որ աղբալինէն աւելի տիեզերական իր արժէքով մեծ տեղ ունէր քրիստոնեայ սրտերու մէջ: Աննկուն կամք և եսասիրական ոչ մէկ ձգտում ունենալու էր այն անձը, որ պիտի յանգչութիւնը ունենար մօտենալու այս վտանգին:

Տագնապի մը յաջորդող ժամանակաշրջանի մէջ ո՞վ պիտի ըլլար այն անձը, որ ձեռքը մածին դրած, խիզախորէն նետ ուէր իր դժուարին ասպարէզին մէջ: Սեբաստացի Մխիթարը, որ եւրոպայի համբաւէն շլացած, Հալէպ չհասած տակաւին, կը մոռնար իրմէ քիչ մը անդին տագնապող Սուրբ Բազաքը, որուն քաշած երկունքին բոլոր ծալքերուն տեղեակ էր ու քաջ գիտէր թէ անհուն կարիքը կար իրեն պէս անխոնջ աշխատիլ ուզող մէկու մը մտքի և բազուկի օժանդակութեան:

Երուսաղէմ փառասէրներու առատութենէն կը տառապէր արդարեւ: Նախախնամութեան բազուկը ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ հասած էր փրկելու Ս. Աթոռը, անոր պետ նշանակելով Մշոյ Ս. Կարապետի վանահայրը և Կրօնական Ճեմարանի Տեսուչ Գրիգոր Երուսանցին, որուն համբաւը արդէն հայրենիքի ամէն կողմը տարածուած և ուխտաւորներու միջոցաւ եկած հասած էր Երուսաղէմ, իբրև անխոնջ, անձնուրաց, հաւատաւոր և ազգասէր եկեղեցական:

Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարքի կարգադրութեամբ Աստուածատուր կաթողիկոսէն յղուած գիրը, հաստատող Երուսանցիի պատրիարքութիւնը Երուսաղէմի, յանկարծակիի բերաւ թէև գինքը, բայց ան չվարանեցաւ խոնարհիլ այդ հրամանին երբ տեսաւ աննահանջի իմաստասիրութիւնը: Անիկա գիտակ էր պաշտօնին ծանրութեան և լըրջութեան: Յաւով հետեւած էր Երուսաղէմի վերջին դէպքերուն ու միշտ իր անձնական մտածութեանց և խորհրդածութեանց նիւթըրած՝ զայն կրկին իր բարձունքին հասցնելու, սակայն Հոգեւոր ձեմարանով ծանրաբեռնուած ըլլալուն, չէր կրցած առիթը ստեղծել իր դոյզն օգնութիւնը հասցնել

իր հոգիին խօսող այս դժբախտ Հաստատութեան:

Ժամանակը սակայն կուգար առիթ տալու իրեն, այս անգամ բոլորովին կապելու երուսաղէմին: Որպէս կրակներու բոցաշունչ ատամներուն տակ լափլիզուող Տան մը փրկութեան փութացող հրէջներու ազնիւ պետ, ան Հայրապետին իրեն ուղղած քաջալերական խօսքերէն խթանուած, կը ձգէ դեռ նոր սկսած գործը Մշոյ մէջ ու կը փութայ այս նոր գործին:

Որքան սրտառու է կ'ըլլայ հանդիպումը իր բնկերակից ու հոգեկցող բարեկամին, Կոլոտին, որուն ուրախութեամբ ողջագուրումը ցնծութեան արցունքներ կը խլէր հաւատաւոր զիմաւորողներու աչքերէն, որոնք բազկատարած մէկ մաղթանք միայն կը բարձրացնէին այդ արարողութեան գաղտնաբար ականատես եղող Գլխադրի պաշտպան Աստուծոյ, տալ կարողութիւն կարենալ տանելու ծանր լուծը քաղցրութեամբ:

Ոչ թէ Աթոռակալ, այլ Աթոռի Սպասաւոր կը յորջորջէր ինքզինքը, այդ հանդիպման առաջին իսկ վայրկեանէն վիզէն հանելով եպիսկոպոսական պանակէն ու վարդապետական ականակուռ լանջախաչը, անոնց տեղ անցնելով անուրմը՝ ուխտելով չվերցնել մինչև այն օր, երբ իր երազած վիճակին հասնի աղէտեալ Հայ երուսաղէմը, մինչև չսրբէ տօթթալի խարանը ճակատէն ա՛յն Միաբանութեան, որ ցաւալի պայմաններու տակ այդ անբաղձալի վիճակին էր հասցուցած զայն:

Մխիթարի նկարագրէն տարբեր, ան պէտք էր ունեցած Տեսիլքով գիտակցութեան գալու ու լծուելու սրբազան աշխատանքին, որուն ուխտը ըրած էր արդէն տակաւին պատանի առ ռոտ Վարդան վարդապետի: Իբրև Սահակ-Մեսրոպի ուղիէն ընթացող ու անոնց հոգիով ներշնչուած, անոնց կեանքը միշտ իրեն ուղեցոյց ըրած, քաղեց շղթան վզին, առանց նողկանք ըզգալու և ձիժաղելի ըլլալու վախը կրելու իր սրտին, ազնուական յարկերէ մինչև շինական խրճիթներ, մեծահարուստի դեղին քսակէն մինչև այրիին լուծալին առջև կանգ առնելով ու պարպելով օրհնութիւնը հաւատարապէս ամէն անոնց՝ որոնցմէ հասկցուելով վարձատրուեցաւ: Ու այս, տարիներով, անխոնջ, քառանց յուսահատելու և ընկրկե-

լու, մինչև որ հասաւ իր խելալի կատարին:

Երուսաղէմ, քաղաք Քրիստոսականիս: . . .
Ի՞նչպէս կարելի էր ըմբռնել Տիրոջ խօսքը տարածելու գործին լծուած Միաբանու թիւն մը, այդքան անբաղձալի վիճակի մէջ ընկղմած, ուր ընդհակառակն կարելի էր ծագկեցնել Հայ մշակոյթը և հասցնել եւ կեղեցական բանակ մը, տարածելու հաւատք Քրիստոսի խօսքը հանուր աշխարհի ու աւելի արմատացնելու Հայ աշխարհին մէջ, այդպէսով առաջքը առնելով նոր աղանդաւորներու: Ազգը պէտքն ունէր իր եկեղեցիին արտէն հասած հոգեւոր մխրթարութիւն մատակարարող շրթանքներու: Երուսաղէմ թերի պիտի մնար իր դերին մէջ, եթէ անտեսէր այն պարտաւորութիւնները որ իրեն կը վիճակէր իբրև Հայ եկեղեցիին կարեւոր արմատը:

Շղթայակիր չգահացաւ միայն պարտաքեր գոցելով, այլ հետաքրքրուեցաւ շաւրունակ Հայ եկեղեցւոյն շահերով, անոր կազմակերպութեան ուժեղացումով: Մայր Աթոռը միշտ իր շահադրոգութեան առարկան եղաւ և ինչ որ կարելի էր, ըրաւ: Հայ երուսաղէմը գորաւոր և յարգալի վիճակի մը հասցնելու համար: Անիկա ազգին և Աթոռին շահերը սլաշտպանելու համար ազնիւ հեռադասութիւնը ունեցաւ բոլոր առաջնորդութեանց հետ, մանաւանդ Կոստանդնուպոլսոյ պատրիարքութեան հետ, մշտապէս յարաբերութիւն պահելու, ղրկելով յաջորդաբար շրջուն նուիրակներ:

Օրուան միակ արթուն պահակը եղաւ անիկա որ կրցաւ տալ համազգային նշանակութիւն մը Երուսաղէմի համաշխարհային անունին համապատասխան, և Երուսաղէմ մով: Հայ եկեղեցին զօրացնելու և բարգաւաճման առաջնորդելու: Երուսաղէմ որ սկսած էր դառնալ տաղտուկ մը և ճնշող զսպանակ մը ազգին խղճմտանքին վրայ, այլեւս կը դադրէր մտահոգութեան առարկայ դառնալէ ազգին համար և կ'ըլլար վառարան մը, որուն յարած էր ազգին հոգին ինքնաբերաբար, այն ամուր վստահութեամբ թէ հոն իրապէս արթուն պետի մը, արժանահաւատ առաջնորդի մը, իմաստուն ղեկավարի մը ձկուն վարչաձեւին տակ կը կառուցուէր Ազգային եկեղեցիին վերածագկման և ամրապնդման գործը, կրանիթեայ հիմերու վրայ, և մօտ ապագայի մը

մէջ ազգը հոգեւոր նոր զարթունմի մը իր կարիքներուն գոհացում տալէ վերջ իր լոյսով ողողելու կը ձեռնարկէր ազգին մէջ աշխատելու կարող և ժիր եկեղեցականներու առաքումով:

Շղթայակիր ինքզինքը գերազանցեց, չսակարկելով իր աշխատանքն ու ճիգը, որպէսզի, որքան կեանք շնորհած էր իրեն Աստուած, ընէր այնքան արդիւնաւոր գործ իր կարողութեանը ներած չափով: Եւ իրապէս ըրաւ իրմէ սղասուածէն աւելին, արդիւնք ու գործ յոռաջ բերելու համար, և արժեցնելով իր վրայ դրուած յոյսը և այդպէսով ի՞ր իսկ ձեռքով խորտակելով իր վզին շուրջ ալեւս կոշտ կապած պատմական չղթան:

Փափուր այս բոլորին . . .

Սուրբ Աթոռոյ այսօրուայ պատկերը, անոր գոյութիւնը ու արդիւնաւոր գործունէութիւնը նոյնիսկ անբաղձալի քաղաքական սա դոհուրոհին մէջ: Քարոզչական առաքելութիւններ մինչև հեռաւոր Ամերիկաներ, գրական գործունէութիւն, Սրբատեղեացանիսափանծառայութիւն, աղէտեալ ժողովուրդի հոգեւոր և նիւթական անունդի մատակարարում, պարտուց չիջուցման անխոնջ աշխատութիւն և միջազգային աթոռներու վրայ համահաւասար ու քիչ մըն ալ աւելի արժանիքը: Ծնորդներ՝ որոնք փոխանցուեցան այս Հաստատութեան երկու հարիւր տարիներ առաջ իմաստուն ու արթուն հայրապետի մը ձեռքով:

Շղթայակիրէն ժառանգուած Շղթան այսօր կախ է դարձեալ Ս. Աթոռոյ Միաբանութենէն այն ամուր հաւատքով ու վստահութեամբ թէ անիկա արժանի պիտի ըլլայ անշէջ պահելու Շղթայակիրէն իրմէ հասած ջահը հաւատքին, սիրոյ, համերաշխութեան և ծառայութեան, նոյն սրբութեամբ փոխանցելու գայն յաջորդ սերունդին:

Աստուծոյ կամքը թող օրհնեալ ըլլայ ու սուրբերուն յիշատակը ներշնչում տայ բոլորիս, շարունակելու Շղթայակիրի ոգին այս հոգեւոր Տանը մէջ, այսօր և յաւիտեան:

Յ. ՎՐԴ. ՄԱՌՇԵԱՆ

ՇՂԹԱՅԱԿՐԻ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ ՆԱԽԸՆԹԱՑԸ

եի

Ա Մ Ր Տ Ո Ւ Ի Գ Պ Ր Ե Վ Ա Ն Ք Ը

Շղթայակրի ժամանակաշրջանը՝ ժվ. դարը կանխող, ժԶ. և ժԷ. դարերը կը ներկայացնեն Հայ ժողովուրդի մտաւոր ու ֆիզիք քայքայման ամենադժբախտ օրերը:

Այս տխուր իրականութիւնը իրեն ազդակ ունի կարգ մը պատմական իրողութիւններ, որոնցմէ գլխաւորներն են. —

ա) Նախքան ժԶ. դարը մոնկոլ-թուրք-թաթար ցեղերու հեռաւոր Ասիոյ տափաստաններէն դէպի կեդրոնական Ասիա խուժումը: Մարդկային քաղաքակրթութեան պատուհաս այս վանտալ ցեղերու ռաքերուն տակ քայքայուեցան Մերձաւոր Արեւելքի ծաղկեալ դարաւոր քաղաքակրթութիւնները, Պարսկականը, Բիւզանդականը, Ասորականը ու մանաւանդ Հայկականը, տրուած ըլլալով իր աշխարհագրական շատ աննպաստ դիրքը, իբրեւ միջանցք հեռաւոր և մերձաւոր ասիական աշխարհներուն:

բ) Թուրք-թաթարական տեղափոխութիւններուն յաջորդող օսմանեան և պարսկական պետութիւններու կազմակերպումը Մերձաւոր Արեւելքի մէջ, վերոյիշեալ դժբախտ կացութեան դարման չէր բերեր, տրուած ըլլալով իսլամ այդ պետութիւններու կրօնական անհանդուրժողութիւնը, հարկերու անօրինակ ծանրութիւնը և մանաւանդ զոյգ պետութիւններու անհաշտ թշնամութիւնը, որոնց դարաւոր բաղխումներուն թատր կը հանդիսանար Հայոց աշխարհը: Նոյնիսկ հազուադէպ խաղաղութեան շրջաններուն աւատապետական կարգութարքի ենթակայ Հայոց երկիրը կը շարունակէր թատրը հանդիսանալ սպանդի, աւարառութեանց, ու գերեվարութիւններու, իբրեւ արդիւնք թուրք, թաթար, պարսիկ և քիւրտ աւատապետական ան-

համաձայնութեանց, որոնք կ'անճիտէին մեր ժողովուրդը իր բոլոր գեղեցիկ փրթութեաններուն մէջ:

գ) Մեր թշուառութիւնը սատարող ոչ նուազ ազդակ մըն էր քրիստոնէական առաքելութիւններէն մանաւանդ հռոմէականը, որ մասնաւորապէս ժԶ. դարէն սկսելով, անընդհատ պիտի քայքայէր մեր ազգային կեանքը, Լեհաստանէն մինչեւ Պարսկաստան, ի հաշիւ վատհոգի հերոսութեան մը. — փոխան իսլամին լուսաւորչածին քրիստոնեայ ժողովուրդի մը պարտադրելով Հռոմի հակաքրիստոսեան բռնակալ քմայքները, թուրքին հաւասար վանտալութեամբ սպի մը բանալով խեղճ ժողովուրդի մը կողքին, ի վերջոյ կազմելով դասը հետեալ հռոմէական հայերուն:

Ու այս, և ասոնց նման ուրիշ տուեալները կուգան քովքովի քայքայելու մեր ժողովուրդը իր կենսունակութեան բոլոր երեսներուն վրայ: Հայոց երկիրը կ'ամայաւնայ իր հարազատներէն, որոնք թողած տուն, տեղ ու ստացուածք կը ցրուին օտար աշխարհներ, իրենց բնակութիւնները ձգելով թուրքերու, թաթարներու կամ քիւրտերու: Այս գաղթերը կ'ըլլան երբեմն կամովին և աւելի յաճախ բռնութեան տակ, այն աշխարհակալներու կողմէ, որոնք մէկ օրէն միւսը կը պարպէին ամբողջ աշխարհ մը հաւաւր թշուառութեանց և անճիտումի գլինով, պարզապէս չէնցնելու համար հեռաւոր ու տարակայ իրենց աշխարհամասերը հայ բազուկներով:

Նուաղած էին մեր կրթական յարկերը — մեր վանքերը — ու դադրած իրենց երբեմնի մեծ ու լուսաւոր առաքելութեանէն, դառնալով բոյն պորտաբոյծներու: Մեր եկեղեցական դասը կենթարկուած էր

անփառունակ վիճակի, ու պարպուած իր բոլոր հրաշալի գէմքերէն:

Ու նոյն ինկածութիւնը մինք կը տեսնենք մեր եկեղեցական առաջնորդող տարրի նուիրապետական կեդրոններուն մէջ, այսպէս էջմիածինը մինչև զահակալութիւնը Մովսէս Տաթևացի մեծանուն կաթողիկոսին կը գտնենք մերկացած իր փառքէն ու հասած յետին թշուառութեան, մանաւանդ իր շահատակութիւններով ծանօթ Մեկքեանդեկ կաթողիկոսի օրերուն: Միաբանութիւնը ցրուած, վանքն ու եկեղեցին աւերակ ու ծրտերու բոյն, սրբութիւններն ու սպասները գրաւի դրուած յանուն մէկ բարբարոս ընչաքաղցութեան և փառամոլութեան մը որ գիտէ ամէն արժէք նիւթ դարձնել վաճառքի: Այս վիճակն է որ քիչ մը աւելի կամ պակաս կը տեսնենք մինչև բարեգէպ այն օրը՝ երբ մեծ բարեկարգիչը Մովսէս Տաթևացին պիտի բարձրանար Լուսաւորչի Աթոռ (1629):

Իսկ Պոլիսը նոյն այդ օրերուն մշտաբարձր գոյսքն է դաւանական ու կուսակցական հատուածաբուծութեան պայքարին, որոնց քմայքը ամենէն անխորելի միջոցներու զինով նոր օրուան հետ նոր պատրիարք մը Աթոռ կը հանէ, առանց նկատի ունենալու թեկնածուին արժանիքն ու ատիճանը, մինչև յետին ու անուս քահանան Աթոռ բարձրացնելու չափ, շնորհիւ մանաւանդ մեծագումար կաշառքներուն որոնք ազգին գրպանէն անդադրում պիտի հոսէին Սուլթանին գանձարանը:

Ու մանաւանդ կատաղի է և քանդիչ Հոռովի առաքելութիւնը, զինելով եղբայրը եղբոր գէմ անհաշտ ատելութեամբ, ու կանեցնելով ամէն գեղեցիկ փթթում մեր ազգային կեանքէն ներս:

Այս պայմաններուն մէջ Պոլսոյ կղերական դասն ալ հակառակ իր առաջնորդողի հանգամանքին՝ չի ներկայացներ միթիաբական երեւոյթ մը:

Երուսաղեմի Աթոռին անկման պարագաները միշտ ալ տարբեր եղած են ուրիշ Աթոռներու պարագաներէն: Դիտուած է որ Երուսաղէմի Միաբանութիւնը միշտ ալ խոր գիտակցութեամբ ու նուիրումով փրկած է Մայրավանքի և Սրբատեղեաց պահպանութեան դոքին, ու երբեք դաւաճանած իր մեծ պարտականութիւններուն:

Եւ սակայն Հայ Երուսաղէմի — ինչպէս բովանդակ Բրիտոնեայ Երուսաղէմի — մեծագոյն պատուհասը եղած են քաղաքին իսլամ վարչակարգն ու իսլամ աւագանին, որոնք զանազան տեղի ու անտեղի պատըռակներով շարունակ կեղեքած, քայքայած են քրիստոնէական վանքերը, երբեմն եկեղեցիները դատարկելու չափ իրենց թանկագին ու հասարակ անօթներէն:

Ոչ նուազ մտահոգիչ պարագայ մըն էր Սրբավայրերու մէջ քրիստոնեայ յարանուանութեանց հակամարտութիւնները, ամենօրեայ իրողութեանց կարգ անցած էր սեպհականութեանց փոխադարձ յափշտակութիւնները, արքունական գանձարանին կամ Երուսաղէմի աւագանին տրուած մեծագումար կաշառքներով, որոնք միւս կողմէ կը սրէին կողոպուտի ակոթակը այդ մեծերուն, ամենօրեայ վաճառքի նիւթ դարձնելով քրիստոնէական սրբութիւնները: Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը քրիստոնեայ միւս համայնքներու կարգին Ս. Տեղեաց իրաւակցի իր դիրքը պահելու համար, պարտաւոր էր շատ ծանր զոհողութիւններու զինով վերցնել պայքարի իր բաժինը:

ԺՁ. դարու աւարտին (1589) Դաւիթ Բ. պատրիարքի օրերուն, վանքը կը յայտնաբերէ բարեկարգութիւն ու ճոխութիւն, ինչ որ պատճառ կ'ըլլայ իսլամ աւագանիի նախանձին ու կողոպուտին: Դաւիթի յաջորդը՝ Դրիգոր Պարոնտէր (1612—1645) գերմարդկային ճիգերով կը փրկէ չքաւորու վանքը վերջնական փճացումէ, օժտելով զայն նոյն ատեն կարելիութիւններով որոնք հետագայ տարիներուն ալ վեր պիտի բռնեն Հաստատութիւնը արտաքին վտանգներու ու ներքին խլրտուքներու դէմ (Աթոռի տիրացման համար) որոնք պատճառուեցան Աստուածատուր, Մարտիրոս և Եղիազար պատրիարքներու օրով (1645—1684): Այս վերջինը՝ իր փառասիրական ձգտումներով նիւթական և բարոյական մտահոգութիւն մը դարձաւ Աթոռին: Սակայն արտաքին ճակատի վրայ ընդդէմ յոյներու և լատիններու, ունեցաւ յաջող պայքար ազատելով մեր նախանձելի ստացութիւնները անոնց դարպասումէն, ու տնով ունեցաւ արժանիք մեծագործ պատրիարքներուն: Եւ սակայն թէ ներքին և թէ արտաքին այս

հակամարտութիւնները, վերոյիշեալ երեքէն վերջ գահակալող (1685) Յովհաննէս Ը. պատրիարքին կը ձգեն պարտքերու գումար մը: Յովհաննէս Ը. արժանիքի տէր անձ՝ կ'ուենեայ արդիւնաւորութիւններ և սակայն կը ստիպուի նոր փոխառութիւններու, յագեցնելու համար կաշառակեր խալամ մեծամեծները, ինչպէս նաև գոցելու բացը նուազած եկամուտներուն, որուն պատճառն էր Օսմանեան-Աւստրիական պատերազմի հետեւանքով ուխտաւորութիւններու դադարումը: Իսկ այդ օրերուն Ս. Աթոռը, զուրկ կալուածներէ, կը մատակարարուէր բարեպաշտական-ուխտաւորական արդիւնքներով առաւելաբար:

Պոլսոյ Ազգ. Կեդրոնի միջոցառումները չեն ըլլար հիմնական: Ասպարէզ կ'իջնեն կարգ մը բախտախնդիր և Մխաբմուքեմէն դուքս եկեղեցականներ և կաշառքներով ոչ միայն Պոլսոյ այլ և Երուսաղէմի Աթոռին տէր կանգնել կ'ուզեն: Այսպէս Կաբապետ երէց Կեսարացի, Յովհաննէս Նօխուտ և Գալուստ Կայծակն վարդապետներ հետզհետէ կը յափշտակեն Երուսաղէմի Աթոռին Տեսչութիւնը, ու Պոլիս նստած ի հաշիւ իրենց դրպանին կը սկսին զանձել Երուսաղէմ հասնելիք բոլոր ուխտաւորական տուրքերը, պատճառ դառնալով Երուսաղէմի մէջ եկամուտներու նուազման և պարտուց բարձրացման:

Կեդրոնը այս բոլորին առաջին անելու համար Յովհաննէս Ը. ի փոխարէն Աթոռ կը բարձրացնէ Մինաս Ամդեցի վարդապետը (1692): Սակայն Աթոռին տիրացման վէճերը Մինասի, հրաժարեցուած Յովհաննէս Ը. ի, Յովհաննէս Նօխուտի և Եւդոկիացի Աւետիքի միջև երբեք չեն զաղրիր, հետզհետէ զիրար Աթոռէն վար ձգելով, և կը դառնան պատճառ մեծագումար կաշառքներով անհուն մսխումի մը: Վերջինք՝ Աւետիք, օրուան Կ. Պոլսոյ պատրիարքը (1702) կը ձգտէր Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը միացնել Պոլսոյ պատրիարքութեան — իր անձին վրայ անշուշտ — ինչ որ վերջնականապէս պիտի յաջողէր՝ Մինաս պատրիարքի մահէն վերջ (1704), ու այս կ'ըլլայ Ս. Աթոռին համար Կեդրոնի կարգադրութեանց գժբախտագոյնը:

Աւետիք, իբրև իր փոխանորդները՝ Երուսաղէմ կը զրկէ 12 աշխարհական վե-

րահակիւններ պապա կամ նազըր կոչումներով, որոնք ընտանեօք կը հաստատուին վանքէն ներս, զայն դարձնելով կողոպուտի անպառ աղբիւր: Անոնք հնարած էին Օրթայի Մեօնիւր անուն կնիք մը, որով կը կնքէին անհաշիւ փոխարինութիւնները յանուն Ս. Աթոռին: Իսկ ուխտաւորական հասցթները ըստ առաջնոյն կը գանձուին Պոլսոյ մէջ օրուան Պոլսոյ-Երուսաղէմի պատրիարքէն, մինչ բախտով Երուսաղէմ հասածները կ'իւրացուին պապա-նազըրներէն:

Ու երբ կը սպառնան բոլոր միջոցները, այս անգամ կը սկսին գրաւի դնել Ս. Աթոռոյ կալուածները, սրբութիւններն ու սպասները, կը ծախեն պղնձեղէնները, ու կը դատարկեն եկեղեցին ու վանքը բոլորովին:

Երուսաղէմի Միաբանութիւնը ինչպէս միշտ, այս անգամ ևս երբեք չէր դաւաճանած Հայ պարկեշտ վանականի իր կուշումին ու Ս. Տեղեաց հսկողի իր դերին, ու Կեդրոնի տնօրինութեանց հանդէպ իր կրաւորական դիրքով կը մնար անմասն սոյն գժբախտութեանց: Իսկ Աթոռին յափշտակիչները սկսելով Աստուածատուրի օրերէն՝ միշտ ալ եղած էին Միաբանութեան ոչ անդամ դրսեցիներ: Այս պայմաններուն տակ սրտցաւ Միաբանութեան բողոքները տեղւոյն վրայ և կամ Կեդրոնին, մնացին միշտ ալ անհետեւանք ու զսպուեցան նազըրներու կողմէ բռնական միջոցներով բանտի, աքսորի ու ձեծի չխնայելով սարկաւազէն մինչև յիտին ծերունի եպիսկոպոսին: Նմանապէս անձանթ պատճառներով անհետեւանք մնացած են Միաբանութեան զոյգ դիմումները այս խնդրով էջմիածնի Աղեքսանդր կաթողիկոսին: Եւ ի հարկին Կեդրոնը Երուսաղէմի բարեկարգութեան շուրջ զանազան շինծու տեղեկագրերով գիտցած է օգտագործել նաև ժողովուրդին միամտութիւնը:

Ու ասկէ անդին այլևս աղէկաւոր ողբ մըն է Սաղիմական պատմիչին նկարագրականը: Պարտքը կը լեռնանար օրէ օր, ու պարտատէրներ յուսահատած՝ վաճառքի հանեցին Աթոռի կալուածներն ու գոյքերը, ու ծախու հրապարակ թափեցին նոյնիսկ սրբութիւններ, անոնք չէին վարաներ բարձրանալ մինչև խորան խելու պատարագողի իսկ ձեռքէն սկիհը, ու կը չրջէին գիշերը

մինչև լոյս խցիկէ խցիկ խորտակելով զըռներ ու խելելով խեղճացած վանականներու խոկ գոյքերը, զիմելով ծեծի և անարգանքի բոլոր ձևերուն, կ'աւանդէ պատմիչը թէ Հայ անունը ծանականքի առարկան էր Ս. Քաղաքին մէջ, ու կ'ամէնայնք փողոցը երեւալ:

Այս թշուառութեանց իսկական պատկերը կը հասնի Կ. Պոլիս Սահակ Ապուլիսի խղճամբն պատրիարքի օրերուն, որ կ'երևի թէ Հայ երուսաղէմի նկատմամբ ունէր մասնաւոր հոգածութիւն և սէր, և որուն փրկարար արդիւնքը պիտի տեսնենք քիչ ետք:

ՎԵՐԱԾՆՈՒԹԵԱՆ ՃԻՊԵՐ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

Հայ ժողովուրդի և եկեղեցւոյ այս անկեալ գրութիւնը չէր կրնար տեսել սակայն, արուած ըլլալով Հայ ժողովուրդի հոգիի և մտքի ծանօթ լայն ընդունակութիւնները, որոնք պատմութեան մէջ քանիցս պայծառակերպ յայտնուեցան հակառակ ըրջապատող ամենադժնէ պայմաններուն, մեր ժողովուրդին մօտ լինելով լոյսի: Ու նոյնը պատահեցաւ ԺԶ., ԺԷ. և ԺԸ. դարերուն, ուր մեր անկումին զուգընթաց երեւան եկան առաքեալները լոյսի գործին:

Սկիզբը այս վերածնութեան շարժումին Արեւելեան Հայաստանի մէջ ընթացք կ'առնէ երկու մեծագործ եկեղեցականներով Սարգիս եպիսկոպոս Այրարատցի և Կիրակոս քահանայ Տրապիզոնցի, որոնք եւրոսաղէմի իրենց ուխտագնացութենէն ետք Սիւնիքի Մեծ Անապատ-վանքին մէջ կը կողմակերպեն վանականութիւն մը (1610): Վանական այս կաղմն ու անոր աշակերտութիւնը եթէ չունեցան իսկ իմացական բացառիկ արժէքներ, սակայն գործնական գետնի վրայ երեւան կը բերին բացառիկ արժէք, անշահախնդիր ու գերագոյն նուիրումով տնտեսելով մեր ժողովուրդին չափերը, անկէ ներս բերելով բարոյական, հոգեւորական և նիւթական լայն բարելւրջում, նոյն ատեն ղեկավարելով կանոնաւոր ու դիտակից պայքար ընդդէմ մեր եկեղեցւոյ միասնականութեան թշնամի Հոռոմի առաքելութիւններուն, որոնք մեր աւերի

ու լքումի օրերուն գտած էին առիթը իրենց աւերիչ գործունէութեան:

Հետզհետէ կը ճեղհաւորուի Սիւնեաց վանքի լոյսի այս կեդրոնը զէպի բոլոր անկիւնները Արեւելեան Հայաստանի էջմիածինէն մինչև Նոր Զուղա, կաղմակերպելով նոյնիսկ նորանոր վանքեր - դպրոցներ:

Այնուհետեւ այս շարժումը Արեւելեան Հայաստանի մէջ պիտի հանգի այն իրողութեան, որ այդ դպրոցի կարեւորագոյն գործիչներէն Մովսէս Խոտանանցին կամ Սիւնեցին, Հայ ժողովուրդին իսկ փափաքով պիտի բարձրանայ Հայց. եկեղեցւոյ ընդհանրական Աթոռը — էջմիածին — (1629) յաջորդելով տխրահռչակ Մելքիսեդեկին, ու աւերակուած էջմիածինը պիտի դարձնէ կեդրոն բարեկարգութեան ու լուսաւորութեան: Իր գործը իրմէ ետք շարունակուեցաւ գրեթէ նոյնութեամբ իր յաջորդներէն, որոնց կարեւոր մէկ մասը արդէն կը բաղկանար Սիւնեաց Անապատի կամ անոր ճեղհաւորումներէն հասած աշակերտներէ, որոնք Մայր Աթոռի փալլը հետզհետէ չքեղացուցին հասցնելու համար այսպէս՝ մինչև նորագոյն դարերը:

ՎԵՐԱԶԱՐԹՆՈՒՄԻ ՃԻՊԵՐ ԱՐԵՒՄՏԵԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ԵՒ ԱՄՐՏՈՒԴԻՊԵՎԱՆՔԸ

Արեւմտեան Հայաստանը իր կարգին անմասն չէ մնացած Հայ ժողովուրդի վերադարձնումի մեծ աշխատանքէն, իրեն կեդրոն ունենալով այս անգամ դարձեալ վանք մը, Ս. Յովհաննէս կամ Ամրտոլը (Ամլորդեոյ), Բաղէշ քաղաքին մէջ:

Թրքական տիրապետութիւնը այդ օրերուն Բաղէշի գաւառին վրայ անուանական էր, իրականին մէջ Բաղէշը Քրտական անկախ աւատապետութիւն մըն էր իր սեպհական բանակովն ու նոյն իսկ դրամ կրտսելու իրաւունքովը: Բաղէշի գլխաւոր աւատապետութեան նիւթարկուած էին շրջակայ քրտական աւելի մանր աւատապետութիւնները: Եւ սակայն զանազան անհամաձայնութիւններ մշտական կուռի ու քէնի մէջ կը պահէին այս բոլոր աւատապետները, ինչ որ շատ նպաստաւոր պարագայ մը կը հանդիսանար կեդրոնի Սուլթանական թուրք իշխանութեան, որ բաւ

ժաման ու աւերի նենգ միջոցաւ միայն կրնար իր թուլացեալ կամքը պարտադրել հեռաւոր գաւառներուն։ Ու այդ պատճառով այս աւատապետութիւնները դարձուցած էր մշտական վաճառքի նիւթ, չընարհելով անոր որ կը վճարէր կաշառքին տուեւելագոյնը։ Իսկ ասկէ առաջ եկող բազմաթիւ միակ տուժողը կ'ըլլար գաւառներու անպաշտպան տարրը քրիստոնեայ Հայ Ռայան, ենթարկուելով ամենօրեայ թաւախի, սպանման, սովի ու գերութեան։

Կար տակաւին քրտական տիրող այս տարրին բացարձակ անգրագիտութիւնը, որ բարբարոս տգիտութեան խաւարին մէջ կը խեղդէր տասնեակ դարերէ ի վեր գիր ու գպրութիւն ունեցող ժողովուրդ մը իր բարձրագոյն ձգտումներուն մէջ։ Ու տարօրինակը՝ այն որ Հայը գաւառին այս խեղդող մթնոլորտին մէջ իսկ երեւան բերաւ վերածնունդ մը որ իր բարեբար ճառագայթները պիտի հասնէր կարելի սահմաններէն ալ անկէն մինչև Պոլիս և Երուսաղէմ, և մինչև իսկ Արեւելահայաստան՝ Էջմիածին, ամէն կողմ կերտելով բարեկարգութեան ու փառքի նոր օրեր։ Անտարակոյս հոս ցէտք է մատնանշել բեղմնաւորող հրաշքը Հայ Հանճարին, որ փայլատակած է Հայ պատմութեան այն բոլոր ճգնաժամներուն ուր չարիքին իշխանը ուղած է ջլատել կենսունակութիւնը մեր ցեղին։

Մեզի համար անանգրագարձ վարժութիւն դարձած է խոշորացոյցներու մէջէն գիտել գործը Մխիթարի մը որ հեռու ու փախստական իր ժողովուրդէն ու անմասն անոր դաւնագոյն տուայտանքներուն, Եւրոպայի խաղաղ երկինքին տակ կը բերէր արդիւնք մը որ երբեք չի կրնար ունենալ համեմատութեան եզր Սիւնեաց ու Բաղէշի մտքի ու հոգիի կեդրոններու, լուսաւոր ու շքեղ արդիւնքին հետ, որը յառաջ բերուեցաւ մեր ժողովուրդին իսկ ծոցին մէջ, աւելին՝ հանապազօրեայ արիւնի ու նահատակութեանց տեսարաններու ընդմէջէն, առ ոչինչ համարելով անօրէնին սուրն ու հալածանքը, կիսաքաղց, կիսամերկ ու անխոյս պատսպարութեանով, առաքեալներու հանգոյն ցուպ մը ի ձեռին ու չոր հացի մախաղ մը ուսընթանող քաղաքէ քաղաք անոնք այսպէս տարին Բանին կենաց քարոզութիւնը։ Բացուեցէք պահ մը

մեր առաքելական մարտաւ հայրերու լայսի գործին, այն ատեն միայն պիտի տեսնէք թէ ինչպէս անոր մէջ պիտի հալին կուռքերը ձրի մեծութիւններուն։ Ու կուտանք հարց տակաւին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ տասնեակ մը այն նահատակներուն համար — զոհերը Քրիստոսի փոխանորդներուն — որոնք միամտութիւնը ունեցեր էին Հայ վերադարձնումի նպատակ տպագրական գիւտի գիւրութիւնները փնտելը Հոռովմի սահմաններէն ներս։ Տարօրինակ որ մեր տպագրութիւնը պարտինք հաւատքի կարծեցեալ կեդրոններէն հեռու անհաւատ կարծեցեալ Ամստերտամի մը ազնուական ձեռնորոշութեան։

Այսպէս ուրեմն պայմաններու դժուարագոյնին մէջ սկսելով ժե. դարէն Ամրտող կերտեց իր դպրոցը ու դարձաւ կեդրոն հոշակի։

Ծագկման այս շրջանին առաջին վանահայր — որ նոյն ատեն ունէր ուսուցչապետի հանգամանք — կը նշուի Գրիգոր Տաթեւացիի աշակերտներէն Դանիէլ վրդ. Ճգնաւոր, որուն հետզհետէ կը յաջորդեն Յովհաննէս վրդ. Համէլէնցի (Ք 1497) Գրիգոր վրդ. Արճիշեցի, Ներսէս վրդ. Մատաղ, Ներսէս վրդ. Բաղիշեցի, Ներսէս վրդ. Աղմկեցի «բանիբուն և քաջ բարու նապետը» (Ք 1589) և Բարսեղ վրդ. Գաւառցի կամ Բաղիշեցի (Ք 1615)։ (Սիւն, 1949, Յուն. - Փետր., «Ամբոյն լանկ»ը, Ն. Վ. Ծովակալան)։

Վերոյիշեալ անձերէն մասնաւոր անգրագարձի արժանի անուններ են Յովհաննէս վրդ. Համէլէնցի և Գրիգոր վրդ. Արճիշեցի (Զորթան), որոնց բաղմաթիւ աշակերտները ըստ Օրմանեանի (Ազգապատմ., Բ. էջ 2488) ցրուեցան Արեւելեան ու Արեւմտեան Հայաստան քարոզչական-գաւաթարակչական առաքելութեամբ իրենց արդիւնքը այնքան փայլուն եղաւ որ Առաքել Դաւրիթեցի պատմիչը կը տարուի ըսել թէ զբոլոր Արեւելեանները Զորթանէն սերեցան։

Իսկ Բարսեղ Գաւառցին կամ Բաղիշեցին բոլորովին նոր շրջան և նոր ուղղութիւն մը բացաւ Ամրտողի վարժարանէն ներս։ Դիտելի պարագայ մըն է որ նախքան Բարսեղը թէ Արեւելեան և Արեւմտեան վարդապետներու դաստիարակութիւնը առաւելաբար մեր Եկեղեցւոյ և ժողովուր-

գին գործնական-վարչական կեանքի պէտքերը տնտեսելու հանգամանքով մը սահմանափակուած էր, միաժամանակ Ա. Դրասկան գիտելիքներու ուսուցման որոշ կանոնով մը:

Մերինները — մանաւանդ երբ կը գտնուէին Արեւմտաքի ուժերուն դէմ յանդիման — կը զգային թէ անբաւարար էր իրենց ունեցածը կամ սուածը իրենց աշակերտականներուն: Եւ սակայն Արեւմտաքի ըստը թափանցելու համար մինչև Ամրտու, անհրաժեշտ էր որ թափանցել Արեւելքին ամբակուս խաւարը Վտփուրէն մինչև Բաղէշի քիւրտ խանութիւնները: Եւ սակայն Բարսեղ վրդ. իր վարժարանէն ներս նուրս թիւններու անհրաժեշտ պահանջքին առջև կը գտնուէր: Եւրոպան փակող դռններուն առջև ան խմաստութիւնը ունեցաւ անցեալի փոշիներու տակէն վերբերելու մեր հին կրթարաններու երբեմնի Արտաքին Գիտութիւնքը, իրեն ուսուցման առարկայ դարձնելով Քերականութիւնը, Փիւլսոփայութիւնը, Տրամաբանութիւնը եւ այլն, ու անգամ մը ևս մեր կրթարաններու ասպարէզը բարձրացան Արտադաշտը, Պղատունը և Դաւիթ Անյաղթ իր Սահմանաց Կրքին, Պերի Արմենիասին, Պորփիրին և Ստորոգութեանց, անըմբռնելի խրթնարանութիւններովը:

Դարերու խաւար փոշիներուն տակ ծածկուած՝ ալիւս յետախաղաղ կորսուել էր նոյնիսկ այդ գործերու հասկցողութիւնը: Եւ Բարսեղ վրդ. հերոսական ճիգով մը և հրաշալիին միջնորդութեամբ — ազօթքով ու Վերին ազգութով — ու բազմանգամ, տաժանագին սերտումներով տարիներու ընթացքին պիտի վերբերէր վերջապէս բոլոր կորսուած խմաստները:

Այս մտաւոր վերանորոգումին զուգընթաց Բարսեղ վրդ. ձեռնարկեց նաև նիւթական վերանորոգումը Ամրտուի վանքին ու եկեղեցիին, յաւելումովը նաև նորանոր շինութիւններու: Կարգաւորեց Մատենադարանը, մատենաներու նորոգումն ու յաւելումը:

Կարծէ յիշել միջանկեալ թէ Բարսեղ 1608 թուականին ուխտի այցելութիւն մը կուտայ Երուսաղէմ Դաւիթ Բ. պատրիարքի օրերուն, անձամբ ականատես ըլլալով երուսաղէմի վանքին սրտանմլիկ գրութեան,

ընկճուած պարտքերու տակ, վերադարձին Վարագայ վանքի վանահայր Մարտիրոս վրդ. ի հետ կը ձեռնարկեն ի նպաստ երուսաղէմի նուիրակութեան մը Վանի, Բաղէշի, Ամիգի և Բերիայի մէջ, ու պատկառելի գումարով մը կը բերեն իրենց մեծ օժանդակութիւնը, Դաւիթ Բ. յաջորդ Գրիգոր Գանձակեցի Պարոն-Տէր պատրիարքի, երուսաղէմի վանքէն ներս բարեկարգչական մեծ գործին:

Իր մահէն ետք (1705) իր ուղղութիւնը և անխոնջ աշխատանքի ոգին մնաց ժառանգ իր աշակերտներուն, որոնց գլխաւորները եղան Յովսէփ Ողմեցի, Հայրագեթ Մոկացի և Ներսէս Մոկացի, որ իր ուսուցիչէն աւելի փայլեցաւ Արտաքին Գիտութիւններու մշակման գործին մէջ, և հետագային իր միջոցաւ Արտաքին Գիտութիւններու ուսուցումը փոխանցուեցաւ նաև Արեւելեան Հայաստանի կրթարաններուն: Մոկացին փոխադրուեցաւ Մեծ Անապատը Սիւնեաց, ուր հաստատեց Արտաքին Գիտութեանց, վարդապետական իր Սմալիոնը, Անտեղ աշակերտեալներէն ամենէն յարատեւողն ու արդիւնաւորը եղաւ Մելքիոնեղ վաթնեցին որուն հետ Մոկացին փոխադրուեցաւ դարձեալ Արեւմտահայաստան Լիւթ Անապատին մէջ հիմնելով նոր զարեւ վանք մը: Այստեղ սակայն «Արտաքին Գիտութիւններու ուսուցումը» է գտած պէտք եղած ընդունելութիւնը, ու սկզբնական խանդավառութենէ մը ետք Մելքիոնեղ եկի մնացած է առանձինն ու տասը տարիներու հերոսական տքնութեամբ տիրանալ այդ գիտութիւններուն վերջնականապէս: Որովհետք իր վարժապետ՝ Ներսէս Մոկացիէն կը ստանայ Ծայրագոյն Վարդապետութեան աստիճան, ու կ'անցնի դարձեալ Արեւելահայաստան ու կը հաստատուի Էջմիածին, կազմաւորելու համար Էջմիածնի Գպրեւ վանքը երեւանի Յովհաննաւանքին մէջ, ուր կը վախճանի 1631-ին:

Էջմիածին իրեն աշակերտեալներէն՝ Ստեփանուր վրդ. Կեսարացին կը հաստատուի նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկչեան վանքը, ուր կը բանայ նոր գպրեւանք ու տպարան, ու այս գիծով Սիւնեաց-Ամրտուի նոր մէկ ճիւղաւորումը մենք կը գտնենք նոյնիսկ Հայրենիքէն ալ դուրս մինչև Պարսկաստան ծաւալած: Ստեփանուրի մահէն ետք նոր

Զուգայի դպրոցը կը գլխավորէ Ս. Էջմիածնի Դպրեվանքի կարեւոր ուսուցիչներէն Սիմէոն Զուգայեցի, որ կը շարունակէ իսաւորութիւն անաքելութիւնը:

Իսկ Ամրտոյի մէջ Բարսեղէն ետք վարժարանը կը գլխավորեն Յովհաննէս վրդ. Բաղիշեցի (Բուժիկ) և Սալատուր վրդ. Բաղիշեցի (✠ 1662) «Անյաղթ պուստան և իրիւստփոսն Հայոց» (Սիոն, 1949, Յուն. - փետր. «Ամստուր վանք», էջ 33, Ն. Վ. Թովմակիս), և Վարդան վրդ. Բաղիշեցի (✠ 1705):

Վարդան Բաղիշեցի կը նորոգէ վանքն ու եկեղեցին ու մասնադարանը: Իր մասին հիացումով կը խօսին իր աշակերտները Յովհաննէս Կոլոտ և Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքներ, իբրեւ իր գիտութեամբ «Տիեզերաշուր վարդապետ» մը:

Վարդան վրդ. իր կարգին ձեռնարկած է 1679 թուին նուիրակութեան մը գէպի Սպահան, ի նպատակ Երուսաղէմի:

Իր մահէն (1705) յետոյ դժբախտաբար Ամրտոյի համալսարանը կ'իյնայ իր մեծ փառքէն, հաւանաբար իբրեւ հետեւանք յաւորդ վանահօր մը ընտրութեան առթիւ ծագած պայքարներուն: Ու հալածանքի առարկայ կը դառնան Վարդանի ընտրեալ գոյն աշակերտներէն Յովհաննէս Կոլոտ, Գրիգոր Շիրուանցի և Սարգիս Մաղկարար (Նկարիչ) վարդապետներ: (Այս վերջինին մէկ աշակերտը դպիր Գրիգոր Մարգուանցի հետագային Պոլսոյ մէջ հիմը պիտի դնէր տպարանի մը): Անոնք կը լքեն Ամրտուր և Յովհաննէս Կոլոտ ու Գրիգոր Շիրուանցի ուխտաւորական շրջագայութենէ մը ետք գէպի Հայաստանի վանքերը — Ապահունք, Վիշապածոր, Հոռոմոս, Վաղարշակերտ — վերջնականապէս կը հաստատուին Իլակայ Ս. Կարապետի վանքը (1706) որուն վանահայր Կարապետ եպս. էն կը գտնեն ջերմ ընդունելութիւն: Եւ սակայն այստեղ ալ չեն դադրիր նկատուելէ «աչքի-փուշը» կարգ մը տգէտ վանականներուն ու վանքին եկամուտներէն օգտուող ազգեցիկ աշխարհականներուն: Հակառակ այս բոլորին Գլակը կը սկսի նոր կենդանութեամբ ճոխանալ շնորհիւ այս երկու վարդապետներուն, որոնցմէ Գրիգորը՝ վանահօր մահէն ետք, կը փոխարինէ զայն: Ու կը կատարուին մեծածախս նորոգութիւններ, որոնք

դժբախտաբար քանի մը տարիէն ամբողջութեամբ գոհ կ'երթան երկրաշարժի մը (1709): Վերակառուցումը կ'ըլլայ նախկինէն աւելի շքեղ, և սակայն անոնց հետեւանքով բարդուած վանքի պարտքերը կը ստիպեն զիրենք ժողովարարութեան մը, ու այս պատճառով Կոլոտ կը գտնենք հաւանաբար Պոլսոյ իսկ Շիրուանցին ալ իրիւստ (1712) (տե՛ս Սիոն, ներկայ թիւը, էջ 303, Հ. Ս. Անանեան), նուիրակութեան արգիւնքը ոչ միայն կը փակէ վանքին պարտքը, այլև կը պայծառադարձէ մենաստանը:

Պոլսոյ մէջ — կղերական ու աշխարհիկ ինկած բարքերու այդ օրերուն — մասնաւոր ուշադրութեան առարկայ կ'ըլլայ Կոլոտ — գաւառացի վայելչագիւղ տաղանդաւոր, մաքուր ու պերճախօս — վարդապետը: Այս պարագային նուազ նպատաւոր չէր կրնար ըլլալ նաև օրուան լուսամտի պատրիարքը Սահակ Ապուշեցի, որ ոչ միայն կը սատարէ Ս. Կարապետի նուիրակութեան, այլև իմաստուն կարդադրութեամբ մը կը լուծէ օրուան ամենէն հրատապ ու դժբախտ Երուսաղէմի Աթոռին հարցը, Յովհաննէս Կոլոտը նշանակելով իբրեւ Վեբիլ և Աքոռակալ Ս. Երուսաղէմի:

Ու 1713ի Զատիկէն առաջ ուխտաւորական կարաւանի մը հետ մենք Կոլոտը կը գտնենք Երուսաղէմ, ու արդէն իսկ ձեռնարկած վանքի բարեկարգութեան գործին: Պոլսէն իրեն յանձնուած մասնակի գումարով մը, ինչպէս նաև տարւոյն ուխտաւորական եկամուտներով կը ձեռնարկէ վանքի պարտուց վճարման, զրուէ ազատելով փոքրիկ վանք մը, Ս. Գերեզմանի կանթեղներն ու Հրեշտակապետաց վանքի պարտէզը (տե՛ս Հանգե պատմագիր):

Կոլոտի Աթոռանուէր այս ընթացքը անվարան որ դժգոհութիւն պիտի պատճառէր բոլոր աշխարհական պապա-նազըրներուն ու Ս. Աթոռի պարտատէրերուն, որոնք իբրեւ պղտոր ջուրի ձկնորսներ կողոպտաւորաբար դարձուցած էին պանծալի վանքը: Եւ սակայն հակառակ անոնց թշնամանքին ու սադրանքներուն Կոլոտ անկաշառ հաստատամտութեամբ կը շարունակէ Ս. Տան բարեկարգութեան գործը:

Դժբախտ անակնկալ մը սակայն կ'ընդհատէ զինք պահ մը: Պոլսոյ Հայ-լուսին դաւանական վէճերը պատճառ կ'ըլլան որ

պատրիարքական Աթոռին իշխայ Երուսաղէմի բարեկամը Սահակ Ապուլեւիցին (1714)։ Տեղը կ'անցնէ Յովհաննէս վրդ. Գանձակեցին որ հակառակ իր բարեմտութեան կոտայ ձախորդ որոշում մը, Երուսաղէմի Աթոռին իրեն փոխանորդ (պապա-նազըրը) կարգելով Յովհաննէս Պալքեւեցի (աւագակաբարոյ աշխարհականը ուրիշ երեք անձերու հետ, որոնք նախապէս այդ գործին մէջ դադարեցուած էին Յովհաննէս Կոլոտին, Յիշեալ նազըրները ընտանեօք հասնելով Երուսաղէմ անգամ մը ևս ձեռք կ'առնեն կեղեքման իրենց գործը, վաճառքը դարձեալ մատնելով աւերի և յուսահատութեան աւերի քան նախկինը։

Այս նոր կացութեան առջև պարտաւորներ բոլորովին յուսահատ իրենց առնելիքէն, համաձայնութեամբը նազըրներուն կ'որոշեն ի վաճառս հանել վաճառքին մնացեալ ստացուած քներն ու գոյքերը, ու կը ձեռնարկեն ամենէն առաջ Փրկչաբանքի վաճառման։ Մեծագոյն այս սրբապղծութեան առջև Միաբանութիւնը կարիվէր, վրդոված, լալագին կը դիմեն Կոլոտին ու պարտաւորեալներուն, որոնք ազդուած կը համաձայնին քիչ մը ևս սպասել, պայմանաւ որ պարտուց երաշխաւոր մը ցուցուի, ինչ որ յանձն կ'առնէ Կոլոտ խոստանալով չորս տարիներու ընթացքին հատուցանել իրենց պահանջները։ Այս կարգադրութենէն զոհ մնալով նաև Ս. Քաղաքին օրուան կառավարիչը՝ կը խիլայէ Կոլոտը։

Ասկէ յետոյ Կոլոտ Ընդհ. Միաբանական Ժողովի որոշումով կը խորտակէ պարտուց կնիքը (Օրթայի Մէօհլը), ու բարեմիտ և ձեռներէց Միաբաններէն վերակացուներ որոշելով՝ կը մեկնի Պոլիս (1715), ի վնդիր Աղգ. Վարչութեան կողմէ ըլլալիք վերջնական կարգադրութեան մը։

Յաջողութեամբ կը պահուին իր ջանքերը Կ. Պոլսոյ մէջ։ Իր խիստ առաջակուծութեամբ կը բաժնուին իրարմէ Կ. Պոլսոյ և Երուսաղէմի միացեալ Աթոռները (1715) ինչ որ եղած էր «արմատ չարեաց», օժտելով Երուսաղէմը ուրոյն վարչութեամբ և գլուխով։ Ազգային Ժողովի որոշումով Կոլոտ յանձն կ'առնէ Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը (1715) փոխան Յովհաննէս Գանձակեցիին, իսկ իր թեմադրութեամբ Երուսաղէմի պատրիարք կը նշանակուի իրեն

աշակերտակից Գրիգոր Շիրուանցի Դլակի վանահայրը (1715)։ Պետական վաւերացումէ ետք՝ Գրիգոր Շիրուանցի՝ Երուսաղէմը ընտրեալ պատրիարքը՝ Պոլիս կը հասնի 1717-ին։

Ասկէ անդին յանձին Կոլոտի և Գրիգոր Շիրուանցիի պատմութիւնը կ'արձանագրէ չոգեպինդ աշխատանք մը։ Կը դրկուին տասնեակ մը նուիրակներ կէպի գաւառները, իսկ ինքը՝ Գրիգոր Շիրուանցին վրդը կ'անցնէ հանրածանօթ իր շղթան, նշանակ պարտքերու տակ շղթայուած Երուսաղէմի վաճառքին, ուստելով հանել զայն միայն պարտքերու վճարումէն ետք, ու զոնէ դուռ կը հաւաքէ լուծանքը աղքատին ու նուէրները հարուստին։ Իշխանաւորին, մինչև որ ութը տարիներու տքնաջան աշխատանքէ մը ետք կարելի դարձաւ իրենց հալեցնել պարտքին «լեւնակուտակ» բարգոյցը։

Չորս տարիներ մնաց Կ. Պոլիս, Երուսաղէմի մէջ իրեն փոխանորդ նշանակելով իր հաւատարիմ աջագուկը Հաննէ Երուսաղէմացի վարդապետը (պատմագիրը), որ այդ շրջանին ձեռնարկեց Ս. Յարութեան Տաճարի մեր սեպհականութիւններու նորոգութիւնը (1719)։

1721 թուականին Շղթայակիր Գրիգոր պատրիարք աննախընթաց փառաւորութեամբ մուտք գործեց Երուսաղէմ բաղմելու համար Տեսուչդըսայ արդար առաքեալին Աթոռը։ Ասկէ անդին այլևս կը սկսի Հայ Երուսաղէմէն ներս շարքը Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքի մեծագործութեանց, որոնք իր անուանին կ'ընծային պաշտամունքի արժանի յարգանք ու սէր միայն։

Իսկ Կոլոտի պատրիարքական այս նոր պաշտօնով — ի Կ. Պոլիս — մենք կը գտնենք Ամրսոյի Դպրեվանքը Բալէե-Մուսէն փոխադրուած Կ. Պոլիս։ Կոլոտի շրջահայրաց և իմաստուն անձը Կ. Պոլսոյ Աթոռին վրայ անհրաժեշտութիւն մըն էր անկեալ բարքերու ու դաւանական աւերիչ պայքարներու այդ օրերուն։ Հեղահամայն վարչապետ ու պերճախօս Կոլոտը յաջողեցաւ մէկ օրէն միւսը փոխել ինկած բարքերու մթնոլորտը, չքացնելով ասպարէզէն փառամօլն ու ընչաքաղցը, քաջաւերելով Աղգին ու Եկեղեցիին նուիրուած օթեմամբը

լեցուն գործիչները։ Ու երկրի մը մէջ դու պաշտօններու ու պաշտօնեաներու բախտը ձգտած էր միայն ու միայն ամենադուր կաշաքին, որուն շնորհիւ ամէն օր նոր պատրիարք մը կը բարձրանար Աթոռ, կոլոտ ֆնաց ու իշխեց մինչև իր մահը 26 տարիներ անընդհատ, ու այս խոկ բաւական է յիշել իբրեւ լուսադոյն երաշխքը իր անձին ու մտքին մեծութեան և հմայքին։

Ընդհանուր զիծերու մէջ բանաձեւելու համար կոլոտի պատրիարքութեան ու անոր անմիջական նախնիքացը եղող իր գործունէութեանը շրջանները կրնանք ըսել որ կոլոտ կը հանդիսանայ իբրեւ երուսաղէմի պատկառելի Աթոռին ու վանքին Ազատաբարձը։ Նոյնիսկ Շղթայակրի պատրիարքութեան շրջանին ան չի դադրեցու անոր համահաւասար ձեռքով մը տնտեսելու Սաղիմական գործերու իրեն ինկած բաժինը սատարելով Սրբատեղեաց պահպանութեան ու վանքի աստիճանական բարեկարգման, ու մոնաւանդ օժտելով Ա. Աթոռը անջատ պատրիարքութեան ու վարչութեան մը կարգուսարգով, այսպէս չարիքը իր արմատէն իսկ կտրելով։

Հեռաւոր հսկողի մը գերով հոգը տալու նոյնիսկ Մայր Աթոռոյ բարեկարգ պահպանութեան, օժտելով զայն քանիցս արժանաւոր գահակալներով, ինչպէս Կարապետ Բ. Ուլնեցի կաթողիկոսը (1726), (որ նոյն օրերուն Կոլոտին շնորհեց եպիսկոպոսական աստիճան) և անկէ վերջ Աբրահամ Բ. Պաշաբեցին (1750) վանահայր Մշոյ Ա. Կարապետին, և աշակերտակիցն ու եղբորորդին Գրիգոր Շղթայակրի պատրիարքին, որեմն՝ դարձեալ Ամրտոլի կրթարանէն։ Իսկ Մինաս Ա. Ակնեցի կաթողիկոսին յիշատակութիւնը կ'ընենք դարձեալ Ամրտոլի աշակերտութենէն հասած ըլլալուն համար, թէ և իր կաթողիկոսական ընտրութիւնը եղած է Կոլոտի մահէն ետք 1750-ին։

Կոլոտի պատրիարքութեան յիշատակելի արդիւնքներէն է նաև իր շինարարական մեծ գործը։ Իր պատրիարքութենէն առաջ յիշեցինք Մշոյ Ա. Կարապետի հիմնական նորոգութիւնները, իսկ Կ. Պոլսոյ մէջ ան վերակառուցած է Պոլսոյ հրգեհնալ Մայր Եկեղեցին (1718), Օրթագիւղի Ա. Աստուածածինը (1726), Իւսկիւտարի Ա. Կարապետը (1726), Պասգիւղի փայտաշէն եկեղե-

ցին (1729), Պալատու հրգեհնալ Ա. Հրեշտակապետը (1729), Ղաթաթիոյ Ա. Լուսաւորիչը (1733), և վերանորոգած Սամաթիոյ Ա. Գէորգն ու Բերայի Ա. Երրորդութիւնը (1729)։ Այս ցանկը ինքնին վկան է գործին մեծութեան ու ծախսուած մեծապատէր միջոցներուն, մանաւանդ երբ նկատի առնենք նաև կառուցներու փոռաւորութիւնը, որուն մասին ժամանակակիցներ կը խօսին այնքան հիացումով։

Կոլոտ հանճարեղ վարժեցակերպով մը մեղմեց նաև ժամանակի Հայ-լատին դաւաճական վէճերն ու ձգտել կացութիւնը Բրիտոնեական սիրով և իմաստուն մեղմութեամբ հակազդելով լատին կղերին ու հայանուն օսկայն հետեալ ու գաւաճան հռովմէականներու կատաղի յարձակումները։ Ի՞նչ քաղցրաբարբառ միջոցառումները սիրելի դարձուցին զինք մերայնոց և ասորներուն հաւասարապէս։ Այս կալուածին մէջ իր յատկանշական արժանիքը այն եղաւ որ դաւանարանական հակամարտութիւնները ձեռքի աքսորի ստոր ամբաստանութիւններու վայրագ միջոցներէն յստակելով, փոխադրեց զանոնք իմացական գետնի վրայ, իր պերճախօս քարոզութիւններով, պատրիարքարանին առընթեր իր հիմնած դպրիւմանքով, իր տպագրական ձեռնարկներով ու թարգմանութիւններով, որոնք Հայ Հոգիներէն ներս արթնցուցին իւրեցեց Եկեղեցւոյ ուղղափառութեան գիտակցական վիճակը և մտաւոր պատրաստութիւնը ընդգէմ օտար դաւանական յարձակումներու, ինչպէս նաև բարեկարգ և հոգեկան առաքելութիւններով օժտուած եկեղեցական դաս, ընդգէմ ներքին պախաւակելի տկարացումներու, որոնք հիմէն կը ցնցէին մեր վաստակաբեկ ու սիրելի Հայաստանեայց Եկեղեցին։

Կոլոտի այս միջոցառումները Պոլսոյ ազգային կեանքէն ներս յառաջ բերին խաղաղացման շրջան մը, որ եղաւ իր կարգին բարերար ազդակ մը իր կրթական-բարեւորողական ձեռնարկներուն նպաստաւորով։ Ու այսպէս Ամրտոլեան «Երեւելի գերազանց գաղատան» նոր մէկ վերընթիւղումը մարմին կ'առնէր Կ. Պոլսոյ մէջ, աւելի կ'անոնաւոր և հաստատուն հիմերու վրայ։

Աստուածաբան հայրապետին համբաւը

չուտով իր շուրջ հաւաքեց խուճրդ աշակերտներուն, որոնց կը դասախօսէր իրեն օժանդակ ունենալով ուրիշ մեծատաղանդ անձնաւորութիւն մը Ղուկաս Աբրահամեան - Գասպարեանց Ուարեհրդցի վարդապետը, որ ուսած էր Իտալիա և հմուտ էր լատիներէն և իտալերէն լեզուներուն։ Լեզուական այս հմտութիւնն անվարան պիտի օգտուէին աշակերտները, ու մենք կը տեսնենք արդէն իսկ, որ թելադրութեամբ և ցուցմունքներովը Կոլոտին, Ղուկաս վրդ. դպրեմանքի աշակերտներուն օժանդակութեամբը, կը ձեռնարկէ քարգմանչական կարեւոր աշխատանքի մը, որուն արդիւնքը կ'ըլլայ 19 հատոր կրօնական - աստուածաբանական և իմաստասիրական գործերու թարգմանութիւնը, զորոնք որոնք այդ օրերուն եւրոպայի կրօնական շրջանակներու փնտռուած հատորներն էին։ Այդ 19 հատոր թարգմանութիւններէն կուտանք տասին անունները, քաղելով Հաննէ պատմագրէն, (էջ 156, տպ. 1768)։

«Նախ՝ գիրքն կենդանեաց եւ կամ օրինակաց ի քան հասոյս բաժանեալ, որոյ մի մասն նախապէս էր թարգմանեցեալ ի Վնէժ ի նոյնոյ Ղուկաս Վարդապետէ. և զմնացեալն կատարեաց ի Կոստանդնուպոլիս։

«Երկրորդ՝ գիրքն Աստուածաբանութեան Աթորոսի համալոսեցեալ ի Յովնանիս Գաբրիէլեան։

«Երրորդ՝ գիրքն եօթն խորհրդոց Ալեքսանդրոսի։

«Չորրորդ՝ գիրքն որ կոչի լուսաւորութիւն խոսովանութեան։

«Հինգերորդ՝ գիրքն որ կոչի Անտալլաբանութեան, յերկու հասոյս բաժանեալ, որոյ մի հասոն դեռ եւս ոչ է քարգմանեալ։

«Վեցերորդ՝ գիրքն իմն որ կոչի պատմութիւն Սբոյ եկեղիս, հանդերձ լայնատարած սանձաւալ իւրով, յերկու հասոյս բաժանեալ։

«Եօթներորդ՝ գիրքն իմն որ կոչի խաբէութիւն աշխարհի, յերկու հասոյս բաժանեալ։

«Ութերորդ՝ գիրքն այն որ կոչի ջերմեռանդ կեանք։

«Երեսներորդ՝ գիրքն իմն բարոյութեան ի վերայ ամենայն կիւրակէից բոլոր տարեայն։

«Տասներորդ՝ գիրքն իստփայական գրեանս

Կովտեփն կոչեցելոյ, այսինքն գառաջին հասոն որ է լոնիգա, և երկրորդն որ է Ֆիզիգալ, իսկ երրորդն և չորրորդն որ է մեքա-Ֆիզիգալ և բարոյական. որք դեռ ևս ոչ են թարգմանեցեալ. այլ են կիսակատար։

«Նաեւ գիտեմք զիրք իմն ի վերայ հայր մերին։

«Եւ այլ իմն գիրք նոյնչափ վասն զղջման և ապաշխարութեան. եւ զայլ մասնաւոր իրաւորումս։

Այս թարգմանութիւններով մեր ժողովուրդին փոխանցուող իմացական տարուղութիւնը չէր անշուշտ այն ինչ որ էր ճիշդ Կոլոտի շրջանին Արեւմուտքի մէջ։ ԺԺ. դարուն եւրոպական մտածողութիւնը նոր և անկոխ ուղիներէ կը յառաջանար։ Հիւմանիզմի դարն է, Ի. Նեւտոնի, Լոքքի, Բ. Ֆրանքլինի, Ժ. Սուրիֆի, Գ. Տէֆոյի, Ուիլիամ Պիտի, Վոլթերի, Մոնթէսքէյի, Ռուսսոյի, Դիդրոյի, Ալֆիերիի այս գաւազան ազդութիւններով և ուղղութիւններով (փիլիսոփայութիւն, գրականութիւն և քաղաքականութիւն) արդիւնաւորող մեծ իմացականութիւններու շրջանը, որոնք այդ օրերուն պիտի յեղաշրջէին մարդկային կարգուսարքը, ասպարէզ բերելով ազատ մտածողութիւն, հիմնուած մարդկային փորձառականութեան և քանականութեան վրայ, ինչպէս նաեւ գաղափարները մարդկային իրաւանց հաւասարութեան և եղբայրութեան։ Շատ բնականօրէն հոսանքը կ'ընթանար հակառակ ուղղութեամբ քան այն ինչ որ իրեն հիմք ունէր չափուած ու ձեւուած Արեւմտեան կրօնական մտածողութիւնը մանաւանդ։

Սակայն արժեւորելու համար Կոլոտի գործը անհրաժեշտ է ուրիշ չափուելիւ, Հայ ժողովուրդը թաթարով, թուրքով ու պարսիկով թանձրացող Ասիական բռնակալ խաւարին ամենախոնարհ ստրուկը, Ռայան իր մայրին տարողութեամբ կը յետադիմէր աւելի քան Միջնադարը։ Ուրեմն մէյ մը կար իմացական ոստումի մը անպատեհութիւնը և յետոյ անկեալ բարքերու ու մտքի այս օրերուն էականը փոխանցելն էր Հայ ժողովուրդին ու եկեղեցականութեան դէպի մտքի լոյսին ձգտումը, խոյանքը։ Նպատակը այստեղ կ'արգարացնէ Կոլոտի գործին զիրաւոր այս կողմը։ Իսկապէս ալ Կոլոտի գործը արգարացուց իր առաջադրութիւնը

ըլլալով մեծագոյն խթանը մեր Զարթու-
մին: Այս հասկացողութեամբ զուգակշիռ մը
մեծանուն Կոլոտի և իրեն ժամանակակից
հետեալ Մխիթարի իմացական վաստակ-
ներուն միջև ինքզինքնիս կը գտնենք հա-
մարժէք արդիւնքներու առջև, անշուշտ
միշտ նախապատուութեամբ Կոլոտի, երբ
նկատի ունենանք միջավայրը, Կոլոտին՝
բարբարոս ու մոլեռանդ իսլամ յետամնա-
ցութիւնը, իսկ Մխիթարինը ազատութեան
ու լոյսի եւրոպան:

Կոլոտի իմացական վաստակը արժեւո-
րելու պարագային պէտք է նկատի ունե-
նալ նաև որ իր զպրօցի թարգմանութիւն-
ները եղած էին լեցնելու համար փրիսո-
փայական և աստուածաբանական դասա-
գիրքերու պակասը իր դպրեմանքին, հե-
տեւաբար պիտի հետապնդէին նախընտրա-
բար կրօնական պէտքերու գոհացումը, ու
տալու համար պարտ ու պատշաճ ընթացքն
ու իմացական տարողութիւնը իր դպրե-
մանքին, Կոլոտի սրատես աչքերէն չէր
կրնար վրիպիլ եւրոպայի մէջ ամենաբոլոր
բաղխումները Հիւմանիզմին և Եկեղեցա-
կան մտածողութեան:

Իսկ մեր ազգային և եկեղեցական ներ-
քին շրջանակներուն մէջ Կոլոտի թարգմա-
նութիւնները տեղի տուին կարգ մը նեղ-
միտներու դժգոհութեան, որոնք կ'առար-
կէին այդ թարգմանութիւններու կաթոլիկ
հեղինակներն ու մեզի խորթ կարգ մը մտա-
ծումները: Եւ սակայն ինչպէս կ'աւանդէ
Հաննէ պատմագիր, Հայց. եկեղեցւոյ լու-
սամիտ ու լայնախոհ պատրիարքը մնաց
աննկուն, որովհետեւ իրեն համար չէր կըր-
նար խոտելի նկատուիլ կարգը անթերի
մարգարիտներուն մէկ ապականած հատիկի
մը պատճառաւ և կամ արմատախլուամի
արժանի ամբողջին պողաւէտ ծառը չոր-
ցած ճիւղի մը պատճառաւ: Անտես ընելով
մեզի խորթը՝ մենք սորվելիքներ պիտի
գտնէինք Արեւմտեան մշակոյթէն ներս:

Կրթական մշակումի անհրաժեշտ գրչա-
գրաց եւ սպագիրներու Գումգաբուի մա-
սեմագարանին կազմութեան անդին Կոլոտ
մտադրութեան առարկայ ըրաւ մայրաքա-
ղաքէն ներս սպագրական գործին զարգա-
ցումը: Ասկէ առաջ յիշեցինք Ամրտոյի ա-
շակերտներէն գպիր Գրիգոր Մարգուանցին
իրբւ հիմնադիրը Պոլսահայ տպարանի մը

(առաջին տպագրիչը Յայսմաուրքին), ի-
րեն հետեւեցան Սարգիս, Բարսեղ և Ար-
սահամ, իւրաքանչիւրը հիմնելով իր տպա-
րանը, անշուշտ միշտ Կոլոտի քաջակերու-
թեամբ: Համաձայն Օրմանեան Սրբազանի
Կոլոտի 26 տարիներու պատրիարքութեան
շրջանին կատարուած տպագրութիւններուն
թիւը կը հասնի 90ի: Կը յիշենք անոնցմէ
աչքառուները, որ մանաւանդ շարքն է հին
պատմագիրներուն ու մատենագրողներուն.

— Աղաթանգեղոս (1719), Զեհոր Գլակ
(1719), Մեսրոպ երէց պատմիչ (1737), Յա-
նախապատում Լուսաւորչի, Հանելուկներ
Շնորհաւոյ (1730), և Սահմանաց գիրքը
Դաւիթ Անյաղթի, Առաքել Սիւնեցւոյ «Ա-
զամագիրք»ն (1721), Թլկուրանցիի «Արա-
րածք» կրօնական բանաստեղծութիւնները,
Ժամանակակից՝ Պաղտատար դպրի Տաղերն
ու Քերականութիւնը (1738) ու Կոլոտի աշա-
կերտներուն Տաղերը (1734), Հաննէ պատ-
մագրի երուսաղէմի պատմութիւնը (1727),
Կիւրեղ Աղեքսանդրացւոյ «Գիրք պարագ-
մանց» (1717), ու Գէորգ վրդ. Մխիթար
Դաւանափիճաբանական հատորները (1734):

Կոլոտի ցուցմունքներով տպագրու-
թիւններու այս շարքն իսկ կը թելադրէ նը-
պատակը — իմացական աշխատանքի և ըն-
թերցասիրութեան քաջակերութիւն, գիտա-
կից կեցուածք դաւանական-վիճաբանական
գետնի վրայ, ու ազգային գիտակցութեան
արթնացում ու կազմակերպում, որուն կը
սատարէին մասնաւորապէս պատմիչներու
շարքը: Դիտելի է որ ճիշդ այս օրերուն
Եւրոպայի մէջ ալ ժողովուրդները կը խը-
տանան ազգային կորիզներու շուրջ:

Անգրագաւանալով իր դպրեմանքի հունձ-
քին, վկայութեան կը բերենք Բարգէն վրդ.
Կիւլէսէրեանի «Կոլոտ Յովհ. Պատրիարք»
աշխատութեան մէջ առաջ բերուած ցանկը
Կոլոտի աշակերտած և անկէ ձեռնադրուած
յականէ յանուանէ ծանօթ 27 կուսակրօն
եկեղեցականներու: Անվարան պիտի եր-
կարէր շարքը Կոլոտի աշակերտներուն եթէ
պահուած ըլլար նաև յիշատակութիւնը եւ
կեղեցական ասպարէզէն խուսափած այն
աշակերտներուն, որոնք իրենց կարգին
կազմեցին մեր ժողովուրդի մտաւորական
աշխարհիկ դասը:

Աշակերտներու այս խումբը դրեթէ
նոյնութեամբ շարունակեց իրենց մեծ ու-

սուցչին մահէն ետք (1741) անոր սկսած մեծ ու լուսաւոր գործը Անոնց ընտրեալագոյնը Յակոբ Նալեան վարդապետ ժառանգեց Կոլոտի թափուր ձգած արժուր ու մանաւանդ յայտնաբերեց իր ուսուցչին համազօր նախանձախնդրութիւնը ազգային ու եկեղեցական կեանքի բարեկարգ ընթացքին, օժանդակ ունենալով խումբը իր աշակերտակիցներուն, որոնք բաւական երկար շրջան մը հանդիմացան իրեն գիտակից տէրերը մեր ազգային հրապարակին: Անոնց հետ երկարածգուեցան Կոլոտի մօքին ու գործին աղդեցութիւնը մինչ և վաթսուական թուականները ժ. զարուես, ուր մեր ժողովուրդը իմացական նոր խանդով բռնելու իր ազգային ու մշակութային գիտակցութեան նոր մէկ Զարթոնքը կերտեց: Եւ զ Զարթոնքը արդիւնքն է Կոլոտին ու անոյ յետաւորութեամբ Ամրտոյի գպրեմանքին: Ու աւելին՝ փաստը Հայց. Եկեղեցւոյ մեծ արժանիքին, որուն քեզմաւոր ուժը եղած է միակ կենսաւորողը այն բոլոր հրաշալի իրագործումներուն, որոնք մեր ցեղին դարաւոր ոգորումի նուազման պահերուն իսկ մեր մութը փախցնին լոյսի:

Անխառն հիացում ու սէր մեր հարազատ Մօր՝ Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցիին, որուն հրաշածորան ոգեկանութենէն միայն աղբերացան խնկելի մեծութիւնները մեր ժողովուրդին:

ԿԵՂԱՄ ՍՐԿ. ԴԱՐԻԿԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ս. ՄԵՍՐՈՊ

Ժողովուրդ որ նստի ի
խաւարի ետես զլոյս մեծ:

Աւետարանին, ինչպէս ըսինք, կը բացուէր նաեւ հայ ժողովուրդը, երբ շատեր այսօրեան մեծ ժողովուրդներէն դուրս կը մնային տակաւին քաղաքակրթիչ այդ բարիքէն: Աւետարանի հասկացողութիւնը, առաջին օրէն, հայ ժողովուրդի մէջ այնքան իրական և ուշագրաւ է եղած, որ սքանչալի միայն կրնայ առթել: Անշուշտ հին կրօնը բնաւ իր դիմագրական ճիգը, և սակայն հայ հոգին իր այս նոր արեւելումին մէջ մնաց անահանջ, և քրիստոնէական քարոզչական սիստեմին յաջորդեց դաստիարակութեան մեթոտը, և ծնունդ առին կրօնական, բարոյական և մարդասիրական կազմակերպութիւններ:

Որքան ալ քիչ մը մեծցուած և ջատագովական ընոյթ ունենան Փաւստոսի տեղեկութիւնները այդ շրջանի մասին, ստոյգ է թէ Աւետարանը դար մը վերջ արդէն իրականութիւն է հայ ժողովուրդի համար, և ոչ թէ հաւատքի բանաձեւ մը միայն: Եւ այս բոլորը հայ ժողովուրդի մէջ կատարուած է լոկ քարոզութեամբ և նուիրապետութեան մը աշխատանքներով, վասնզի հայը տակաւին չունէր իր գիրն ու գրականութիւնը, և հետեաբար ի վիճակի չէր ստեղծելու կրօնական ամբողջական դաստիարակութիւն և մշակոյթ: Յունարէն և ասորերէն գիրն ու գպրոցը ծիսական նշանակութիւն ունէին աւելի՛ քան ռեւ բան, եթէ կարելի է այդպէս բացատրել երեւոյթը: Ճիշդ է թէ հայոց դարձը, Դ. դարու ընթացքին, ոչ տարածութեամբ և ոչ խորութեամբ ամբողջական էր, սակայն հայ ոգին սիրով կ'ընդգրկէր քրիստոնէութիւնը, և ասիկա ամէն ինչ էր, և ունէր իր պատմական ու հոգեբանական խոր պատճառները:

Քրիստոնէութիւնը, արեւելեան ձևին մէջ մարմնացած արեւմտեան այդ ոգին, ամենէն աւելի կը խօսէր հայուն, որ առ-

հաւական, ազգաբանական և դեռ հոգեխօսական և այլ շարժառիթներով արեւմտեան միտումներ տածած էր միշտ իր մէջ:

Դ. դարու սկիզբը, քրիստոնէութիւնը պետական կրօն կը դառնար, Տրդատ թագաւորի յօժարամտութեամբ եւ Գրիգոր Լուսաւորչի նախաձեռնութեամբ: Որքան ալ պատմութիւնը հրաշքներով և գերբնական երեւոյթներով ուղէ ընդելուզել հայոց դարձի այս պարագան, միւս կողմէն իրօղութիւն է թէ քրիստոնէութիւնը հնչոտօրէն մուտք չգործեց և հեթանոսութիւնը ծախի պէս չանհետացաւ հայոց երկրէն: Քրիստոնէութեան հուրը, ինչպէս ամէն տեղ, Հայաստանի մէջ ևս հայ հասարակութիւնը կը բաժնէր երկու զաղափարական հոսանքներու, զանոնք լծելով պայքարի իրարու դէմ:

Այս իսկ պատճառով մեր Դ. դարը որ այս կերպով կրկնօր կը վերածուէր երկու ընդդիմադրող ուժերու, յամառող հեթանոսութեան և նոր կրօնքին միջև, մէկ կողմէն կը ներկայացնէ մեղի հեթանոսութեան զանդաղ հոգեվարքը և միւս կողմէն քրիստոնէութեան վտանգաւոր ճգնաժամը:

Տակաւին Քրիստոնէութիւնը իբրեւ ուրոյն կազմակերպութիւն և կրօնական համայնք, երբ ներս կ'առնուէր Պետութենէն, կը դառնար Պետութեան մէջ Պետութիւն: Այս պարագան որ ակնբախ է հոռմէական կայսրութեան պարագային, երբ քրիստոնէութիւնը պետականացաւ, աւելի զգալի պիտի ըլլար մեր պատմութեան մէջ, ուր եկեղեցին կարճ ժամանակամիջոցի մը ընթացքին պիտի զօրանար ու կազմակերպուէր, Պետութեան մրցորդ գառնալու առօրեան:

Յօսելի կաթողիկոսի և Տիրանի ընդհարումը, Մեծն Ներսէսի և Արշակի պայքարը, պարսկական և յունական կոռսակցութիւններու ներքին և արտաքին աշխատանքները, հովանաւորուած նոյնանուն պետութիւններէն, յայտարար նշաններ են այս իրողութեան՝ մեր պատմութեան մէջ, հայոց քրիստոնէութեան զարձին հետ կապուած:

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Աւետարանը կը քարոզուէր մարդոց, մարդկային հոգիներուն: Թէ մարդիկ ինչ

պէ՞ս կը դիմաւորէին և կ'ըմբռնէին զայն, ինչպէ՞ս կը մեկնէին զայն ուրիշներու, հարց մըն է որ կը վերաբերի առաւելաբար դասանաբանական և աստուածաբանական պատմութեան:

Աւետարանը կը քարոզուէր անհատներու և կ'ընդունուէր անհատներէն: Սակայն անհատները ընդունելով քուրին հասարակաց եղող այդ դիրքը, կը զոհէին շատ բան իրենց անհատականութենէն, մտնելու համար հաւատացեալներու ընկերութեանը մէջ: Եկեղեցւոյ պատմութիւնը ուրիշ բան չէ բայց պատմութիւնը այդ ընկերութեան:

Միւս կողմէն Աւետարանէն անկախ մարդը բազկացուցիչ մասն է ընկերութեան, իբրեւ ընտանիք, իբրեւ ազգ և մարդկութիւն: Այս տեսակէտով եկեղեցին ընկերակցութիւն մըն էր Պետութեան մէջ: Հետեւաբար եկեղեցին իր զիրքը ունէր ոչ միայն իր անդամներու նկատմամբ, այլ նաև իր յարաբերութիւնը Պետութեան հետ: Ահա ինչ որ մենք կը կոչենք եկեղեցի և Պետութիւն:

Քրիստոնէութիւնը պետականօրէն ճանչցուելով, իբրեւ ինքնուրոյն կրօնական ընկերութիւն կ'երթար բազմելու Պետութեան կազմակերպութեան մէջ: Սակայն քրիստոնէութիւնը գերազանցօրէն անհատական կրօն է, ուր անհատներու դերը կը մնայ միշտ տիրական: Սակայն Պետութիւնը անհատական ըլլալէ աւելի հաւաքականութիւն մըն է, ընդհանուրէն բխած օրէնքներու և վարչութեան ենթակայ:

Ընկերութիւն, կամ աւելի ճիշդ Պետութիւնը կրնայ քրիստոնէայ կոչուիլ, սակայն կարելի չէ մկրտել ընկերութիւնը: Աւետարանը առաւելաբար անհատական հաւատագիրք է իր տիրական ազդեցութիւնը ընկերութեան վրայ արդիւնք է նոյն այս սկզբունքին: Պետութիւնը սակայն նրկական կազմակերպութիւն մըն է, իսկ եկեղեցին կրօնական: Պետութեան պաշտօնատարներու գլխաւոր մտահոգութիւնը ընկերութեան կարիքն է, իսկ եկեղեցւոյ պաշտօնատարներու կէտ նպատակին՝ հոգիներու փրկութիւնը: Ահա թէ ինչու քրիստոնէութիւն իբրեւ անհատական հաւատքի տեսակէտ ծնունդ կուտայ ազանդներու, որոնք այս տեսակէտով միայն հասկնալի կը դառնան: Սակայն Պետութեան

համար, որ անհատական ըլլալէ աւելի ընկերային կազմակերպութիւն մըն է՝ անհատականի կը մնան սղանդներու գոյութիւնը:

Եկեղեցին յետոյ սխալ որդեգրէր Պետական այս նախնականութիւնը, անոնց կարենալ իւրացնելու սակայն անոր կեդրոնական հեղինակութիւնը:

Մեր մէջ Դ. դարուն, այս տարանջատ պայքարը իր զագաթնակէտին պիտի հասնէր, նոյն այդ դարու վերջաւորութեան սակայն դժուար էր ըսել Պետութիւն թէ Եկեղեցին կը շահէր պայքարը՝ Իրականին մէջ երկուքն ալ կորսնցուցած իրենց ունեւ կենսունակութիւնը, մօտ էին իրենց վախճանին:

Ճշմարտութիւն մեծ էր, սակայն ոչ տրանսպարենտ կային մարդիկ որոնց մտքին մէջ արդէն սկսած էր ձեռնկերորդի վերաբերման զէնքը՝ ինչ միտքը, երկիրը այս ճշմարտութենէ վերկիւղ գողտփարը, սկսած էր արդէն ապրիլ քանի մը նոսալաւոր եւ պատասխանատու միտքերու մէջ: Մեր քաղաքական իշխանութեան տկարացումէն վերջ մանաւանդ, մեր լինել թէ չլինելու խնդիրը օրուան հրատապ հարցն էր: Սկզբերը չեն մեռնիր, եթէ կամուրջին անձնատպան չուզեն ըլլալ, հայուն կեանքը հրաշալի իրողութիւններէն մին է պատմութեան, իր ապրելու անառիկ իղձը հերքումի իսկ է անձնատպան ըլլալու կրօնորակաւորութեան: Սակայն այդ մեծ զարթոնքին և ինքնավերկութեան մարմին տուողը պիտի ըլլար Ս. Մկրտչը, մեր մտքի մեծ լուսաւորիչը:

Ե. Վ. Տ.

ԳՐԻԳՈՐ ՇՂԹԱՅԱԿԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻ ՇԽՆԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

Քաղելով Հաննէ Եպս. Երուսաղէմացի, Սասունաժառուր Եպս. Տ. Յովհաննէսեանց և Տ. Հ. Թ. Սաւալանեանց Սաղիմական պատմագիրներէն, ինչպէս նաև մնացորդ արձանագիր Յիշատակարաններէն, կուտանք Շղթայակիր Գրիգոր պատրիարքի շինարարական գործունէութեան մէկ պատկերը Հայ Երուսաղէմի և անոր պատկանող թեմերուն մէջ:

ԵՐՈՒՍԱԴԼՄ

Ս. Յակոբեանց Մայրավանք.

Մայր Տաճար՝ Ս. Յակոբեանց. — 1721-1748, քսանհեօթ տարիներու ընթացքին Շղթայակիր հեղհեռէ կ'ամբողջացնէ Ս. Յակոբեանց Տաճարին նորոգութիւնը իր բոլոր երկրորդական մատուցներով միասին, այսպէս. —

1721ին կը կանգնէ ոսկեզօծ փառաւոր խաչկալները Տաճարին:

1727ին Ս. Նշանի վերնայարկ մատուռը իր ոսկեզօծ պատշգամով միասին:

1724ին Սոսքելոց վերնայարկ մատուռը (հոն կը հաստատէ Գրչագրաց մատենադարանը), Ս. Ստեփանոսի մատուռը (Սեանդատունը), նոյն ատեն կցելով անոր հիւսիսային կողմի նորակերտ երկու կամարները, ուր կը կանգնէ նաև Ս. Լուսաւորչի խորանը: Իսկ մատրան ձախակողմեան փոքրիկ խորանը (նախկին Լուսաւորչի խորանը) կ'անուանակոչէ յանուն Ս. Կիւրղի Երուսաղէմացւոյն: Բոլոր խորանները կ'ունենան իրենց ոսկեզօծ խաչկալները:

1726ին կը նորոգուի Ս. Էջմիածին եկեղեցւոյ խորանին մարմարակերտ բեմնու կը կանգնէ խաչկալը, և ի նորոյ կը հաստատէ Ս. Սինայի մարմարակերտ խորանը, ի յիշատակ վանքի պարտքը վճարող Հայոց Ազգին:

1727ին Շղթայակիր խնդրանքով՝ և Յովհ. Կոլոտի և Սեղբոս Ակնցի ամիրայի ջանքերով ստացուած արքունական արտօնագրով մը, կը ձեռնարկէ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի ամբողջական նորոգութեան, ու

կը պատկերագարէ, կը ծեփէ, եւ մարդաչափ բարձրութեամբ կը յախճապակեղարդէ Տաճարը իր բոլոր երկրորդական մատուցներով մէկտեղ։

1748ին վերստին կը նորոգէ Ս. Գլխազրի մատուռը մեծածախս, քանդակազարդ ու ոսկեզօծ մարմարներով։

Հետեւեալն է Տաճարի գլխաւոր նորոգութեան յիշատակարանը, որ կը պահուի պատրիարքարանին մէջ։

«Ողորմութեամբն Աստուծոյ վերստին նորոգեցաւ եւ սպիտակափառ ծեփեալ պայծառացաւ սուրբ տաճարս լուսոյ որ յանուն Սրբոց Յակոբեանց առաքելոցն Արողոյս ա-

Մայր Տաճարի հետ ամբողջական նորոգման կ'ենթարկուի նաեւ Մայրավանքէն ներս՝ այժմու Զեռագրաց Մատենադարան Ս. Թորոս եկեղեցին, կը հաստատուի նոր ոսկեզօծ խաչկալ, իսկ պատերը կը յախճապակեղարդուին։

Շինութիւններ Մայրավանքին բնակելի մասերուն մէջ. — Մայրավանքին ներկայ տարածութիւնէն դուրս ձգելով Զամ Թաղի եւ Պաղչէ Թաղի շրջանը, մնացեալին գրեթէ կէսը, թէ իբրեւ գետին եւ թէ իբրեւ շինութիւն արգիւնքն են Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքին, այսինքն մեծ ու պղտիկ մօտաւորապէս 18 այն թաղերը, որոնք Ս.

ՇԵԹԱՅԱԿԻ ԴՈՐՆԻ ՍԿՍԱՆ ՄԻՋՈՏԻՆ

մենայն Հայոց, հանդերձ բոլորածիւր շինուածով, ի բուին ՌՃԶՁ (= 1727) ամին, ջանիւ եւ հոգաբարձութեամբ Գրիգորի եւ Յովնանու վարդապետաց, պատրիարքաց Սրբոյ Տեառապետի եւ Բիւզանդիոյ, եւ մեծաւ աշխատութեամբ Ակնցի Տեառանց սառափ մնի. Սեղեւոստիան. զուր ընթերցողի եւ վայելողի յիշեցէ գլխաւոր լինողն եւ զաշխատողն, զմամայն միաբանս եւ զամենայն ողորմութիւն տուողն եւ Աստուծոյ ղորմի ասացէ՛ ամենայն վերոգրելոցս. ամէն»։

Թորոս եկեղեցիէն մինչեւ հին պատրիարքարան (մեծ չարտախ) ու մինչեւ Շորաթաղ քաշուած գիծի մը արեւելքը կ'իջնան։

Այս ընդարձակ տարածութիւնը եղած է ամբողջութեամբ իսլամ-արարներու սեփականութիւնները, որոնք գնուած ու ճախացուած են նորանոր շինութիւններով եւ կցուած վանքի ուխտաւորական թաղերուն։

Կը մանրամասնենք այդ թաղերուն մասին մեր տեղեկութիւնները, մէջբերելով իւրաքանչիւր թաղի պերճախօս արձանագիր յիշատակարանները։

1727 թ. վաճառքին կը կցուի այսօրուան Հաննէ թաղի (ի յիշատակ Հաննէ պատմագիր եպիսկոպոսին) առաջին բակը, որուն դրան ճակարին կը կարդանք հետեւեալ յիշատակարանը.

«Կամօքն Ասուծոյ եւ Գրիգոր վարդապետս, սպասաւոր Սուրբ Արոսոյ, եւ Յովհաննէս վարդապետ Բաղիթեցիս զայս բ. բակս խցեոք եւ պարսպօք նոր ի հիմունք Ասուծով նորոգեցաք ի յիշատակ մեզ եւ ամենայն աշխատութեան գործակալաց եւ միաբանից, ի վայելումն ազգիս Հայոց, ի քվին ՌՃՀԱ (= 1722) ամին. յիշեցէք ի Տէր»:

Արեւելեան սենեակներու ճակատը.

«... եւ մեք Գրիգոր եւ Յովհաննէս վարդապետս ողորմութեամբն Ասուծոյ քվ. ՌՃՀԸ (= 1729) զայս ներսագոյն օսանքս եւ օսանքս սեղն գնեցաք եւ նոր շինեցաք ջանիւք Արոսակալ Յովհաննէս վարդապետին, ի յիշատակ հոգւոց մերոց եւ բոլոր աշխատութեան միաբանից եւ ի վայելումն ազգիս Հայոց. ընթերցողդ գնեց յիշեցէք ի Տէր»:

Արեւմտեան սենեակներու ճակատը.

«Ավ. ի ժամանակս Տեառն Գրիգորի եւ Տեառն Յովհաննէս պատրիարքաց սրբոյ երուսաղէմի եւ Բիւզանդիոյ եւ Արոսակալ Սրբոյ Արոսոյս երուսաղէմացի Յովհաննէս վարդապետն, որ բազում վիճս կրեաց ի շինութիւնս եւ ի վնասումն անքիւ պատուցն. Ավ. այլ եւ զայս օտախ եւ շինել ի յիշատակ իւր եւ ծնողաց եւ ամենայն զարմից իւրոց, ի վայելումն ազգիս Հայոց, ի քվ. Ճ. Յիշեցէք եւ Ասուած ողորմի ասացէք նոցա եւ ամենայն աշխատութեան. ամեն»:

Շղթայակիր նոյն տարին կը գնէ ու վաճառքին կը կցէ Յորենաթաղի գետինն ու նոր շինութիւնները, որ ունի հետեւեալ յիշատակարանը.

«Կարողութեամբն Ասուծոյ մեք նուազ Գրիգոր եւ Յովհաննէս վարդապետս ի քվ. ՌՃՀԸ (= 1729) զայս դրան ներսագոյն օսանքս ամենայն, հանդերձ ցորենասաք գաղղիսան տուաք եւ գնեցաք եւ շինեցաք եւ պարսպեցաք զբոլորն աշխատութեամբ Արոսակալ Հաննա Յովհաննէս վարդապետին, ի յիշատակ մեզ եւ ծնողաց մերոց եւ ամենայն միաբանից եւ բոլոր ազգիս Հայոց եւ ի վայելումն նոցին. որ ընթերցողք Ասուած ողորմի ասացէք ամենայն վերագրելոցս եւ Տէր ձեզ ողորմեսցի եւ ամենայն շէն պահողացն. ամեն»:

Այս առթիւ կը վերաշինուի նաեւ Յորենաթան յարակից՝ Նախապէս ալ վաճառքին սահմաններուն մաս կազմող Պրոսա թաղի քարաշէն չորս սենեակները, նախկին փայտաշէններուն տեղւոյ բակի դռան կայ հետեւեալ յիշատակարանը.

«Ամենակարող զօրութեամբն Ասուծոյ քվին ՌՃՀԸ (= 1729) մեք Գրիգոր եւ Յովհաննէս վարդապետս զայս զուռն կամարիւ եւ դռնի եւ ներսի դ. փայտեալ օսանքսն ու կրամած կամարօք բարեալ շինեցաք, ջանիւք Արոսակալ Հաննա Յովհաննէս վարդապետին, ի յիշատակ հոգւոց մերոց եւ ամենայն միաբանից եւ բոլոր ազգիս Հայոց եւ ի վայելումն նոցա. Յիշեցէք ի Տէր. ամեն»:

1729 թ. Մայրավաճառքին կը կցէ Լիմոն թաղի գետինն ու նորաշէն խուցերը, Գարրիէլ պատրիարքի թաղին գետնաշարկը, եւ Ս. Թորոս եկեղեցիին յարակից՝ Մայրավաճառքի հիւսիսակողմի ամբողջ կէտն եւ հիւսիս արեւելեան ծայրամասը զբաւող ընդարձակ Ատանա թաղը. Այս վերջինին մեծ զարպասին կը կարդանք հետեւեալ արձանագիրը.

«Ասուծոյ ողորմութեամբն ի քվին ՌՃՀԸ (= 1729) մեք Գրիգոր եւ Յովհաննէս մեղապարս վարդապետս, սպասաւոր Սրբոյ Արոսոյս, զայս դրան ներսի եղեալ զբովանդակ շեղիքս գնեցաք շինեցաք եւ պարսպեցաք, եւ ի Սուրբ Դանիա շինուածս խառնեցաք, ի փառս Ասուծոյ եւ ի յիշատակ, ի վայելումն եւ ի պարճանս ազգիս Հայոց եւ մեզ եւ Արոսակալ Յովհաննէս վարդապետին եւ ծնողաց մերոց եւ նախնականաց եւ ամենայն միաբանից աշխատութեան եւ ողորմութիւն տուողաց. վայելողդ եւ ընթերցողդ Ասուած ողորմի ասացէք վերագրելոցն, զի յոյժ ջանիւք եւ աշխատութեամբ կատարեցաք օգնականութեամբ Ասուծոյ եւ սրբոց իւրոց»:

1745 թ. Հին Տպարանի թաղին գետնի մօտն ու վաճառքին կցումովը, կ'ամբողջացնէ Մայրավաճառքին այսօրուան արեւելեան եւ հիւսիսային սահմանագիծը, այդ երկու կողմերուն վրայ բարձրացնելով բարձր ու ամրակուռ պարիսպը, որուն մեծ բարիքը ապրեցանք մեր օրերուն եւս, անոնք զարմանալիօրէն տակացին իրենց անընթեր պայթող ահաններուն իսկ:

Այս պարսպապատումը օգտակար եղաւ

իր օրերուն՝ փրկելով վանքը շրջակայ իսլամներու աւագակութիւններէն:

1735ին իր ներքնայարկով մէկտեղ կը կառուցանէ մեծ բակին մէջ, հին պատարքարանի հարաւը ու Շորաթաղին հիւսիսային կողմէն կցուած յարկարածինը, երեք փոքր ու երկու մեծ վերնայարկի սենեակներով: Նոյնպէս Տէյրիմէն թաղի վերնի յարկարածինը (հին պատրիարքարանի ներքեւ երկրորդ յարկի սենեակները) ու կը նորոգէ Հանդերձատունը:

1722ին մեծ տանիքին վրայ, Առաքելոց մատուռին ընդհուպ, կը շինէ Հին Մատենադարանի յարկարածինը, ուր պիտի գար առանձնանալ ծերացած կոյտը, եւ սակայն վերահաս մահը արգելք կ'ըլլայ այդ առաջադրութեան: Ունի հետեւեալ յիշատակարանը.

«Ի քվ. ՌՃՀԱ (= 1722) կերեսաց գեղեցիկ խուցս սրբազան Հայրապետ մայրապառաւիս Գրիգոր ասուածաբան վարդապետն, ի յիշատակ հոգւոյ եւ ի վայելումն սրբազան պատրիարքի Կոստանդնուպոլսոյ Տեառն Յովհաննու ասուածաբան վարդապետին Բաղիւսեցւոյ. բայց հանգեալ ի Քրիստոս եւ ոչ եկեղեցի վայելեաց. որք հանդիպիք եւ վայելէք, ասացիք Ասուած ողորմի»:

1734ին կը շինէ Հին Մատենադարանի յարակից հիւանդանոց-սրահը, դարձեալ մեծ տանիքին վրայ (այժմու Շորատունը):

1743ին կը շինէ փոխանորդարան կոչուած սենեակները, հին Արեղաթաղին մէջ, ինչպէս նաև ներկայ լուսարարապետարանի յարկարածինը (միաբանական ճաշասրահին վերև), յատկացնելով զայն պատրիարքինը բնակութեան:

1741ին կը նորոգէ ճաշարանը, իսկ 1735ին խոհանոցը, հոն փոխելով նոր ջրհոր:

1743ին փութեամբ կ'ենթարկուի վանքին արեւմտեան ճակատի, Աւագ դրան շրջապատ շինուած ամառի՝ արեւմտեան երեսը, եւ այս առթիւ կը վերակառուցուի սկսելով արդի լուսարարապետարանի անկիւնէն մինչև արդի պատրիարքարանի անկիւնը երկարող ճակատն ու խուցերը, աւելցնելով նաև երեք նոր սենեակները Հագեցեալ վերև գէպի արեւմուտք նայող թեկին: Իսկ Աւագ դրան վերև շինուած ամառին, արեւելեան նիւթադարձէն թեկը (եկեղեցւոյ դաւթին նայող) կը մնայ անփոփոխ, առկայն կ'ըլլան նորոգութիւնները:

Այս առթիւ կը վերակառուցուի վանքին շքեղ Աւագ դուռը որ ցարկ կը մնայ անփոփոխ:

1745ին Օմարի մզկիթին վերակառուարար շէյխը կը ձեռնարկէ մեր ձեռքէն խել ժառանգաւորաց Վարժարանի շրջափակէն՝ Ազնաւորի պարտէզը: Թէ դատաստանական եւ թէ դատական միջոցներով Շղթայակիր կը վերստանայ պարտէզը ու կը փորէ նաև ընդարձակ ջրհոր մը պարտէզին մէջ:

Ս. Լրեսակապետաց վանք. —

1725ին կը նորոգէ եկեղեցւոյ ընդհանուր, ձեփն ու աղիտականերկը ու գլխարձակէ աւանդատունը, հոն կանգնելով Ս. Հովսիփոսի խորանը, կը նորոգէ նաև մայրապետաց խուցերը: 1733ին կը կառուցանէ փայտեայ սեղանով քանդակազարդ խաչկալը, իսկ 1743ին կը նորոգէ խորանին բեմը:

1747ին կը նորոգուի եկեղեցւոյ արտաքին գաւիթը, փակելով դաւթին կամարները հաստատուն պատերով: Այս նորոգութեան առթիւ սակայն բաւական կը նեղեն զինք երեսաղէմի խաւամ աւագանին, գործը նկատելով ապօրինի:

Փրկչավանք. —

1734ին կը վերանորոգուի վանքի մատարան ձեփն ու ներկը, սալաշատակը, ոսկեզօծ խաչկալի մը յաւելումով, իսկ 1741ին կը վերականգնուի վանքի հիւսիսային պարիսպէն 8 կանգուն երկայն եւ 5 կանգուն լայն մաս մը, որ կործանած էր արաբ յեղուակներէն:

Ս. Յարութեան Տաճար. —

Գրիգոր Շղթայակիր պատրիարքութեան նախընթաց օրերուն Յոյներ եւ Լատիններ արդէն իսկ նորոգած էին Ս. Յարութեան Տաճարի իրենց սեփական մասերը: Կը մշնային մեր սեփականութիւնները, որոնց նորոգութեան համար Շղթայակիր իր պատրիարքական ընտրութեանէն անմիջապէս ետք կ'ստանայ արքունական արտօնագիր ու կը զրկէ երեսաղէմ իր փոխանորդ Հաննէ Եպիսկոպոսին (պատմագիրը), որը անմիջապէս կը ձեռնարկէ նորոգութեանը:

Կը նորոգուի բ. Գողգոթայ վերնայարկ մեր մատուռը, ուրկէ մեծ ձախքով ու աշխատութեամբ կը վերցուի հսկայական

այն սրւելը, որ վեր կը բռնէր մատրան տանիքը և սակայն կը փակէր խորանը հաւատացեալներու տեսողութենէն: Սրանին փոխարէն կը բարձրացուին նոր ու վայելուչ կամարակապեր: Կը նորոգէ Տաճարին մեր բոլոր բնակելի սենեակներն ու պատրիարքարանը (մեծ հրդեհին անհետացեալ), Ուշաթափման տեղին, Իւզարբերից խորանը, Հանդերձից բաժանման և Յովսէփ Արեմաթացւոյն մատուռները, ինչպէս նաև մեզի հետեակ Ղպտոց ստացութիւնները: Մեծածախս նորոգութեան կ'ենթարկուի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն տանիքն ու ներքնամասը, ուր կը շինուին նաև փայտեայ վերնատուններ և յետսակողմի կամարներուն մէջ նոր սենեակներ:

Այս առթիւ կը վճարուի նաև երեք ազգաց յատուկ՝ Ս. Գերեզմանի բոլորաշէնին նորոգութեան մեր բաժինը:

Ամբողջացնելու համար Երուսաղէմի մէջ Շղթայակիրիան շինութիւնները, յիշենք մեզի հետեակ Ասորւոց Ս. Մարկոս եկեղեցիին նորոգութիւնը: Եկեղեցին այդ օրերուն կը գտնուէր մեր հսկողութեան տակ, որովհետև Ասորիք չի ղրմանալով տուրքերու ծանրութեան հետացած էին Ս. Երկրէն: Եկեղեցւոյ արդի խաչկալը որ յարեւումն է մեր խաչկալներուն, գործն է Շըղթայակիրին, իր հայագիր յիշատակարանով մէկտեղ որ փճացուեցաւ Ասորիներու կողմէ նախորդ մեծ պատերազմին, իրենց յատուկ մտաւոյնով շինուելով:

Շղթայակիր նորոգած է նաև Համբարձման սրբափայլի պարխապն ու յարակից մեր սենեակները, իսկ Յովսափատու ձորին մէջ Տեառնեղբոր կամուրջը, ուր կ'աւանդուի թէ ի հուռն ունեցած ըլլանք վանք մը յանուն Տեառնեղբոր: Արժան էր որ հնաւանդ այս սրբափայլը (որուն գետինը տակաւին մեր սեփականութիւնն է և որ նաև վայրն է Տեառնեղբոր նահատակութեան), այսօր ևս պատուուէր սրբազան շինութիւններով: Գարձեալ ծախու առած է Հայոց թագին մէջ Ս. Թովմայի աւերակ տան յարակից տունը:

Բերդեհեմ. —

1727 ին կը նորոգէ Բեթղեհէմի վանքին բոլոր սենեակները ու գետնաշարի մեծ ախոռը, որ եղած է նախկին եկեղեցի և Ս.

Հերոնիմոսի դպրոցը, ըստ Հաննէի ախոռի վերածուած՝ այլազգիներու պնդումով: Շղթայակիր զայն կրկին եկեղեցիի կը վերածէ, օծելով յանուն Ս. Երրորդութեան, կը սալայատակէ զայն, ու մեծ ծախքերով կը փակէ անոր գետնուղին որ կ'առաջնորդէր հեռաւոր խորխորատներ: Այժմ այս եկեղեցին վերածուած է վանական ճաշարանի, եթէ քանդուին ճաշարանի յատուկ բաժանութիւնները երեան պիտի գայ հին սրնազարդ փառաւոր եկեղեցին, ինչ որ այս օրերուն պիտի ըլլար մեծարժէք գործ մը:

Ասոնցմէ զատ կը նորոգուի վանքի Ս. Աստուածածին վերնայարկ մատուռը, բնին ու խաչկալը, և վերնայարկի հինգ մեծ սենեակները: Իսկ վանքէն ներս կը հաստատէ ազօթաւորներու, վանականներու յատուկ դաս մը: Կը պարսպապատէ նաև Ս. Եննիգեան Տաճարի յարակից մեր հին գերեզմանատները:

Յուպէ. —

Ս. Նիկողայոս վանք. — 1725 ին վանքի Եղիազարաշէն փայտեայ շինութիւնները քակելով, փոխարէնը կը կանգնէ ու թաքակերտ կամարներ ու անոնց փայտեայ վերնայարկ սենեակները: 1727 ին կը շինէ վանքի Ս. Նիկողայոս եկեղեցին ու մինչև 1730 կ'աւելցնէ հեռահեռ նորանոր սենեակներ, ու պարտէզի կողմէն կը պարբսպապատէ վանքը:

Իսկ 1718 ին երբ Շղթայակիր տակաւին Կ. Պոլիս կը գտնուէր, այն տեղէն իսկ կը գնէ Նաֆայի մէջ հետեալ կալուածները. — 3 «մաղաղայ», 5 սենեակ, 5 խանութ, 1 փուռ, 1 սրճարան և գրաւէ կ'աղատէ ութը «մաղաղայ» և Ռամէլի աթոռապատկան կալուածները:

Կը մէջբերենք վանքի սենեակներէն մէկուն մէջ գտնուող հետեալ յիշատակարանը.

«Ողորմութեամբն ամենագորին Ասուծոյ մեք նուաւս պաշտօնեայք... զք եւ սպասաւորք Սրբոյ Արքուոյս Նրուսաղէմի Գրիգոր եւ Յովնանես - վարդապետք... մաղաղայք եւ զվերնայարկս զորս ի գրաւէ ազատեցաք եւ զորս... զամենայն նորոգեցաք, եւ զօրպապարիսպ պաղշայիս եւ զամենայն կամարքս եւ զօսանքս... օնորհօքն եւ միջնորդու-

բեամբ Սրբոյն Նիկողայոսի հայրապետին, աշխատութեամբ մեր եւ ա[րողական] Հանճար Յովնանէն վարդապետին եւ Պետրոս եւ Սարգիս մհի. վերականգնուաց տեղւոյն եւ ամենայն մի[աբանից]: Եւ եւն սոքա կրկին յիշատակի ի Սուրբ յերուսաղեմ ի դուռն Սրբոյն Յակոբայ Արուստայ ամենայն Հայոց, ի փրկութիւն հոգւոյ մերոց եւ ի վայելումն օրհնեալ ազգիս Հայոց. ի քվ. ՌՃՀԴ (=1725) ամին. վայելովից եւ ընթերցովից Աստուած ողորմի ասացիք ամենայն վերագրելոց. ամեն» (*) ։

Երուսաղեմական բեմեր. —

1720 ին Շղթայակիր իբրեւ ընտրեալ պատրիարք, Պոսէն գէպի Երուսաղէմ ճամբորդութեան ընթացքին, կը նորոգէ Հալէպի և Դամասկոսի աթոռապատկան հոգեւորներ և վանքը և նոր կառուածներ կը գնէ Հալէպի մէջ:

Իսկ 1740 ին Շղթայակիր երբ դարձեալ Պոլիս կը գտնուէր, կը վերանորոգէ Իւսկիւտարի Երուսաղէմատունը:

Դիւսաւոր այս շինութիւններէ զատ, տակաւին կրնայ բաւական երկարիւ շարքը նորաչէն սենեակներուն, որոնց յիշատակարաններուն համաձայն շինուած են Շղթայակիր կողմէ և կամ իր օրով զանազան նուիրատուներէ: Կը մէջբերենք Սաւաթանի Երուսաղէմի պատմութենէն (էջ 749) ձեփարար Եղիա վարդապետի պիւրճախօս մէկ վկայութիւնը. — «Թիզ մը տեղ չի մնաց ուր չհպէին ճարտար բանուորներու ձեռքերն ու մատները, թէ Ս. Աթոռին և թէ մեր արտաքին վանքերու և թէ վաքըֆ միւլքերուն մէջ... և ես վերոյիշեալներով միասին 340 խուցեր ձեփեցին»:

Պահ մը եթէ նկատի չառնենք վանական և եկեղեցական այլ երեսներու վրայ Շղթայակիր մեծագործութիւնները, շինութիւններու այս ցանկը ինքնին պիտի բաւէր կազմելու իր գործին ապշեցուցիչ մեծութիւնը, որ մինչև այսօր իր նմանը չէ ունեցած Ս. Աթոռի դարաւոր պատմութեան մէջ:

Գ. Ս. Գ.

(*) Սոյն արձանագրութեան կոտորած մասին բաներ կ'ենտով նշանակած ենք:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Դեր. Տեղապան Հայրաւոր Հոկեմբերի ընթացքին հետեւեալ հեռագիրը դրած է Ս. Արուստայ մեծ բարերար վսեմ. Գալուստ Պէյ կիւլպէնկեանին:

ՎՍԵՄ. ԳԱԼՈՒՍՏ ՊԵՅ ԿԻՒԼ ՊԵՆԿԵԱՆ
Լիզպոն

Կիւլպէնկեան Գերդասանի նշանակող աստիճան հոգեհանգիստը կատարուեցաւ այսօր: Հանգստեան Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ ի հանգիստ հազոց Ձեր սիրեցեալ ծնողաց, եւ կատարուեցաւ աղօթք Ձերդ Վսեմութեան առօրջութեան եւ արեւշատութեան համար:

ՏԵՂԱՊԱՆ Ս. ԱԹՈՐՈՅ

ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

21 Հոկտ. 1950

Ի դիմաց Տեղապան Հօր սոյն հեռագրին ստացուած է վսեմ. Բարերար Գալուստ Պէյ կիւլպէնկեանին հետեւեալ հեռագիր-պատասխանը:

ԳՆԲ. Տ. ԵՂԻՇԷ ՎՐԴ. ՏԵՐՏԵՐԵԱՆ

Տեղապան Ս. Արուստայ

Նուստաղեմ

Շնորհակալութիւններ Ձեր հեռագրին համար: Իմ ամենաշեղծ ողջոյններս ընկունեցէ եւ հաղորդեցէ նախ պատուաւան Միաբանութեան:

ԿԻՒԼ ՊԵՆԿԵԱՆ

Լիզպոն, 26 Հոկտ. 1950

ՆՈՐ ԺԱՌԱՆԳԱՆՈՐԾՈՒՆԵՐ

Ժողովուրդային վարժարանի ներկայ տարեշաքին համար արտասահմանէն նոր սաներ ընտրելու գործը, Պատ. Տնօրէն Ժողովոյ կողմէն, յանձնուեցաւ Ս. Արուստայ միաբաններէն Հոգ. Տ. Պարգեւ Վրդ. Վրթանէսեանին:

Հոգեւորն Հայր այս նպատակով այցելած է Դամասկոս, Պէյրութ եւ Ջանիէ, ամենուրեք պատարագած եւ ներշնչող փառօքներով մխիթարած տեղւոյն հաւատացեալ հայ

հասարակութիւնը: Իսկ Պէրուքի մէջ, Վարալայ Ս. Խաչի տօնին տօրիւ ծայնամիւլէսէն իր հոգեւոր խօսքն ու պատգամը տուած է մերազմ հաւատացեալներուն:

Իրեն դիմող բազմաթիւ քեկամառներէն ընտրած է իւր ժամիս եւ հաղորդած այս ամիսին, որոնք մաս պիտի կազմեն ժառ. Վարժարանի այս տարւածն զաստուանին:

Մասնակցած է նոյնպէս նորին Ս. Օծուքին Տ. Տ. Գարեգին կաթողիկոսի եւ ռոպայէն վերադարձի ընկուցեալներէն: Մեկ ու կէս ամսուան բացակայութենէն յետոյ, Հոգ. Հայրը կը վերադառնայ Ս. Արք. գլուխ իր գործին, յաջողութեամբ պատկերի վերջ իր առաքելութիւնը:

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

● 1 Հոկտ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարուբիւն, մեր վերնատան մատարան մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Գարուբիւն Վրդ. Մուշեան:

— Բետ-միջօրէի ժամը 3ին, Գեր. Տեղապահ Հայրը ընկերակցութեամբ Պր. Կարպիս Հինդեանի վանական կալուածներու խնդրով Խորալէ մեկնեցաւ:

● 6 Հոկ. Ուրբ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնը և վաղուան տօնին նախատօնակը պաշտօնեցան Ղպտիններու Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ, երթուղարձի պաշտօնական թափօրներուն և արարողութեանց կը նախապահէր Հոգ. Տ. Սուրէն Քէմհանեան:

● 7 Հոկտ. Եր. — Մերայն Գեորգայ գորավարին. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ղպտոյ Ս. Գեորգ եկեղեցւոյ մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան: Բարոյեց Հոգ. Տ. Հայկազուն Վրդ. Արք. Կարապետ: Բետ Ս. Պատարագի Ղպտոյ կողմէ եղաւ ընդունելութիւն վանքի տեղաբարնին մէջ, թափօրներուն և արարողութեանց կը նախապահէր Հոգ. Տ. Սուրէն Քէմհանեան:

— Բետ-միջօրէի ժամը 2ին, նախագահութեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի՝ հոգեւոր վարդապետ հայրեր պաշտօնական թափօրով իջան Ս. Գարուբիւն Տաճար: «Հրաշափառ» ի հանդիսաւոր մուտքի արարողութիւնէն ետք, թափօրը ուղղուեցաւ Բրիտանի Ս. Գերուբիւնը և ապա բարձրացաւ մեր վերնատան մատարան ու պաշտօնեցաւ երեկոյեան ժամերգը: Եւ նախատօնակը, որմէ ետք կատարուեց նորինական Սրբատեղեաց այցելութիւն, կոյեան թափօրը:

● 8 Հոկտ. Կիր. — Վարալայ Ս. Խաչին. առաւօտեան ժամը 5ին վարդապետ հայրեր, նա-

խագահութեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի պաշտօնական թափօրով իջան Ս. Գարուբիւն Տաճար: Առաւօտեան ժամերգութիւնէն յետոյ, հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Բրիտանի Ս. Գերուբիւնին վրայ, եպիսկոպոսական խոր ի զուլիս պատարագեց և քարոզեց Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեան: Ս. Պատարագէն ետք, հոգեւոր վարդապետ հայրեր պաշտօնական թափօրով վերադարձան Մայրավանք:

● 11 Հոկտ. Դշ. — Բետ-միջօրէի ժամը 3ին, Գեր. Տեղապահ Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգեւոր Տ. Տ. Բարդէն և Գարուբիւն վարդապետաց, ինչպէս նաև Պր. Կարպիս Հինդեանի, Խորալէն Ս. Աթոռ ժամանեց:

● 12 Հոկտ. Եշ. — Ի զիմաց Գեր. Տեղապահ Հոր, Հոգ. Տ. Ասողիկ Վրդ. Ղազարեան ընկերակցութեամբ Պր. Կարպիս Հինդեանի, ներկայ գտնուեցաւ քաղաքի մէջ նոր բացուող Գալիական Հիւանդանոցի բացման հանդէսին «Հաւախօսի» վանքին մէջ (Սիոնի շրջափակ):

● 13 Հոկտ. Ուրբ. — Բետ-միջօրէի ժամը 4ին, Գեր. Տ. Տեղապահ Հայրը ընկերակցութեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի վանական գործերով Ամման մեկնեցաւ:

● 15 Հոկտ. Կիր. — Ս. Պատարագը Ս. Գարուբիւն Մայր Տաճարին մէջ մատուցեց Հոգ. Տ. Բարդէն Վրդ. Ապատեան:

● 19 Հոկտ. Եշ. — Բետ-միջօրէի ժամը 3ին, Գեր. Տեղապահ Հայրը ընկերակցութեամբ Գորգի վանուց առժամեայ տեղաւոր Հոգ. Տ. Բարդէն Վրդ. Ապատեանի, Խորալէ մեկնեցաւ:

● 20 Հոկտ. Ուրբ. — Երեկոյեան ժամերգութիւնն ու վաղուան տօնին նախատօնակը կատարուեցան Ս. Գարուբիւն Մայր Տաճարին մէջ, նախագահութեամբ Հոգ. Տ. Սուրէն Վրդ. Քէմհանեանի:

● 21 Հոկտ. Եր. — Մերայն Թարգմանչաց վարդապետաց մերայն. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարուբիւն Մայր Տաճարին մէջ: Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Նորայր Վրդ. Պողոսեան:

Բետ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեւորապետական հանդիսաւոր պաշտամունք, ի հանդիստ հոգեւոր Ս. Արքայոյ մեծանուն Բարեբաւ Վսեմ. Գալուս Պէյ Կիւլէնկեանի ծնողաց Սարգիս եւ Տիմուր ի Կիւլէնկեան գերդաստանի համայն ցնջեցելոյ:

● 22 Հոկտ. Կիր. — Ս. Պատարագը Ս. Գարուբիւն Տաճարի մեր վերնատան մատուղին մէջ մատուցեց Հոգ. Տ. Գարեգին Արդ. Գազանեան:

● 28 Հոկտ. Եր. — Ս. Աւետարանեցան. Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Հայապատկան Ս. Գորհանէս աւետարանի եկեղեցին: Ս. Գարուբիւն Տաճարի դասիքին մէջ, Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Գարգի Վրդ. Վրթանէսեան:

● 29 Հոկտ. Կիր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Գարուբիւն Մայր Տաճարին մէջ, Պատարագիչն էր Հոգ. Տ. Գարուբիւն Վրդ. Մուշեան:

ՄԱՍԼՈՑ ՏԱԿ Է՝

ՕՐԱՅՈՅՑ

1951

ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՐԻՍՏՈՒ

(ԸՍՏ ՀԻՆ ՏՈՄԱՐԻ)

և

ԲՈՒՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ

ՑՆԽԴ — ՑՆԽԴ = 4443 — 4444

և

ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆԻՆ ՀԱՅՈՑ

ՌՆ — ՌՆԱ = 1400 — 1401

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՑԱԿՈՐԵԱՆՑ

Ա. Զ. Դ.

Ի զիտոքիսն արսասանմանի մերազն հարազատներուն
այսու կը յայտարարենք թէ Ս. Աթոռոյս բոլոր
հաստատութեանց ուղղուած նամակները
պէտք է դրկուին հետեւեալ հասցէով.

Armenian Patriarchate

P. O. B. 4001

Old City - Jerusalem

Via Amman

(Jordan)

Կը խնդրուի արսասանմանի հալ թերթերէն արտասպել:

ՄԱՍԼՈՅ ՏԱԿ Է

Ն Ա Ր Ե Կ

Ա Ղ Օ Թ Ա Մ Ա Տ Ե Ա Ն

Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻՈՅ

ԱՐԴԻ ՀԱՅԵՐԷՆԻ ՎԵՐԱՄԵՑ

ԹՈՐԳՈՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ